

alman
əməkdaşlığı
DEUTSCHE ZUSAMMENARBEIT

Implemented by

giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ
PEŞƏ TƏHSİLİ ÜZRƏ
DÖVLƏT AGENTLİYİ

DAŞIMA MODELLƏRİ

“Kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması və anbarlanması üzrə logistika mütəxəssisi”
ixtisası üçün peşə hazırlığı modul

Naşır
Deutsche Gesellschaft für
Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH
Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyəti (GİZ)

Şirkətin oturma yeri
Bonn və Eşborn (Eschborn)
“Cənubi Qafqazda Özəl Sektorun İnkişafı və Texniki Peşə təhsili və Təlimi” Proqramı
Qış Parkı Plaza
Rəsul Rza küçəsi 75, 201-ci ofis
Tel. +994 (12) 599 91 20-25
Fax. +994 (12) 599 91 26
E-Mail. giz-aserbajdschan@giz.de
<https://www.giz.de/en/worldwide/367.html>

Müəlliflər
Həsənov Mehman, İsmayilov Fərhad

Çap edilib
2019

Məzmun
Quliyev Elmir

Hazırkı dərgi “Kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması və anbarlanması üzrə logistika mütəxəssisi” ixtisası üçün kurikulum və tədris vəsaitlərinin hazırlanması məqsədi ilə Almaniya Federal İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Nazirliyinin (BMZ) maliyyə dəstəyi ilə Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyəti (GİZ) tərəfindən icra edilən “Cənubi Qafqazda Özəl Sektorun İnkişafı və Texniki Peşə təhsili və təlimi” Proqramı çərçivəsində Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsil üzrə Dövlət Agentliyi ilə birgə hazırlanmışdır.

Qeyd 1: Bu kurikulumun hazırlanmasında müvafiq peşə standartından istifadə edilmişdir.

Qeyd 2: Dərgidə istifadə olunan şəkillər açıq mənbələrdən götürülüb.

Qeyd 3: Bu dərgidə yer alan təhlil, nəticə və tövsiyələr müəlliflərin/müəllifin fikirlərini əks etdirir və GİZ-in mütləq mövqeyini təmsil etmir.

MÜNDƏRİCAT

Giriş	5
“Daşıma modelləri” peşə hazırlığı modulunun spesifikasiyası	
Təlim nəticəsi 1: Daşımanın növlərini və onların xüsusiyyətlərini bilir.	6
1.1. Daşıma modellərinin növlərini sadalayır.	8
1.2. Müxtəlif daşıma modellərinə aid olan terminləri fərqləndirir.	11
1.3. Daşıma prosesinin əsas anlayışlarını müəyyən edir.	13
1.4. Daşıma prosesinin əsas prinsiplərini şərh edir.	15
1.5. Müxtəlif daşıma modelləri üçün hüquqi çərçivə və tərəflərin məsuliyyətini qiymətləndirir.	16
1.6. Müxtəlif daşıma növləri üçün təhlükəsizlik və ətraf mühitin qorunması qaydalarını sadalayır.	21
1.7. Tələbələr üçün fəaliyyətlər	25
1.8. Qiymətləndirmə	26
Təlim nəticəsi 2: Dəmir yolu daşıma modelinin xüsusiyyətlərini bilir və daşımanın təşkilini bacarır	
2.1. Dəmir yolu daşıma modelinin xüsusiyyətlərini sadalayır.	27
2.2. Dəmir yolu daşıma modelinin üstünlükləri və çatışmazlıqlarını təsvir edir.	29
2.3. Vaqon üzərində işarə və yazıların xüsusiyyətlərini şərh edir.	30
2.4. Daşınan məhsulların növünə görə vaqon tiplərini sadalayır.	31
2.5. Vaqonların nömrələnməsini yerinə yetirir.	33
2.6. Vaqonlara malın yükləmə və boşaltma prosesini təşkil edir.	42
2.7. Tələbələr üçün fəaliyyətlər	45
2.8. Qiymətləndirmə	45
Təlim nəticəsi 3: Dəniz və çay yolu daşıma modelinin xüsusiyyətlərini bilir və daşımanın təşkilini bacarır.	
3.1. Dəniz və çay yolu daşıma modelinin xüsusiyyətlərini sadalayır.	46
3.2. Dəniz və çay yolu daşıma modelinin üstünlükləri və çatışmazlıqlarını təsvir edir.	49
3.3. Məhsula görə istifadə olunan konteynerləri seçir.	50
3.4. Daşınan məhsulların növlərinə görə gəmi növlərini sadalayır.	50
3.5. Tələbələr üçün fəaliyyətlər	54
3.6. Qiymətləndirmə	54
Təlim nəticəsi 4: Hava yolu daşıma modelinin xüsusiyyətlərini bilir və daşımanın təşkilini bacarır	
4.1. Hava yolu karqo daşımalarının xüsusiyyətlərini sadalayır.	55

MÜNDƏRİCAT

4.2. Hava yolu karqo daşımalarının üstünlükləri və çatızmazlıqlarını təsvir edir.	57
4.3. Daşınan məhsulların növlərinə görə hava nəqliyyat növlərini qeyd edir.	58
4.4. Yükləmə formasına və yükün xüsusiyyətinə görə karqo qruplarını müəyyən edir.	63
4.5. Karqonun yüklənməsi və boşaldılması prosesini təşkil edir.	68
4.6. Tələbələr üçün fəaliyyətlər	75
4.7. Qiymətləndirmə	75
Təlim nəticəsi 5: Avtomobil yolu daşıma modelinin xüsusiyyətlərini bilir və daşımanın təşkilini bacarır.	
5.1. Avtomobil yolu daşıma modelinin xüsusiyyətlərini sadalayır.	76
5.2. Avtomobil yolu ilə daşıma zamanı üstünlükləri və çatızmazlıqları təsvir edir.	72
5.3. Avtomobil yolu daşınması modelinin simvol və işarələrini fərqləndirir.	85
5.4. Avtomobil yolu daşımada yükləmə və boşaltma prosesini təşkil edir.	86
5.5. Tələbələr üçün fəaliyyətlər	88
5.6. Qiymətləndirmə	89
Təlim nəticəsi 6: Kombinə olunmuş, boru xətti və təhlükəli maddə daşıma modellərinin xüsusiyyətlərini bilir və daşımanın təşkilini bacarır.	
6.1. Kombinə olunmuş daşıma modelini izah edir.	90
6.2. Kombinə olunmuş daşımanın üstünlükləri və çatızmazlıqlarını təsvir edir.	91
6.3. Boru xətti daşımalarının xüsusiyyətlərini qeyd edir.	92
6.4. Təhlükəli maddələrin yüklənməsi və daşınması prosesini izah edir.	93
6.5. Tələbələr üçün fəaliyyətlər	96
6.6. Qiymətləndirmə	97
Ədəbiyyat	98

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikasında ilk dəfə olaraq tərtib edilmiş bu dərslikdə ölkədaxili və beynəlxalq yük daşıma modelləri ilə bağlı məsələlərin əhatəli şəkildə işıqlandırılmasına təşəbbüs göstərilir. Burada ölkədaxili və beynəlxalq nəqliyyat hüququna, onun subinstitutlarına anlayış verilir, ayrı-ayrı nəqliyyat növləri üzrə ölkədaxili və beynəlxalq daşımaların hüquqi tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri şərh edilir. Müasir beynəlxalq nəqliyyat daşımaları sahəsində ən yeni normativ-hüquqi sənədlər və çoxsaylı elmi mənbələr əsasında hazırlanmış bu dərslik Azərbaycan beynəlxalq nəqliyyat hüquq elmində mövcud olan boşluqların doldurulmasına xidmət edir. Dərslikdən peşə məktəb tələbələri, nəqliyyat sahəsində çalışan mütəxəssislər və praktiki işçilər istifadə edə bilərlər.

Hörmətli tələbələr, siz daşıma modelləri üzrə modulu öyrənib bitirdikdə daşıma modellərinin növlərini, əsas anlayışları və terminləri, yük daşımada istifadə olunan nəqliyyat növlərini, daşıma prosesinin prinsiplərini, daşıma prosesində iştirak edən tərəfləri və onların hüquqi məsuliyyətlərini, müxtəlif daşıma növlərini, təhlükəsizlik və ətraf mühitin qorunması qaydalarını öyrənəcəksiniz.

Hamımıza məlumdur ki, yük daşıma müxtəlin növ nəqliyyat vasitələri ilə həyata keçirilir: dəmir yolu, dəniz yolu, hava yolu, avtomobil yolu və boru kəməri vasitəsi ilə. Bu dərslikdə yuxarıda adları qeyd olunan, nəqliyyat növlərinə dair daşımanın xüsusiyyətləri və daşımanın təşkili qaydaları ətraflı izah olunmuşdur. Deməli, təhsilini yüksək səviyyədə başa vuran hər bir tələbə bir-birindən maraqlı olan nəqliyyat növü üzrə daşıma sahəsində çalışa biləcək.

Siz dəmir yolu daşıma modelini öyrənərkən onun xüsusiyyətlərini, dəmir yolu daşıma modelinin üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını, digər daşıma modellərindən fərqi, daşımanın təşkilini, planlaşdırma qaydalarını, hüquqi tənzimləmələri, dəmir yolu nəqliyyatında istifadə olunan vaqon növlərini, vaqonların nömrələnməsi qaydalarını, yükün növünə görə vaqonların seçilmə üsullarını, yükləmə və boşaltmanın təşkilini bilib istehsalatda tətbiq edə biləcəksiniz.

Dəniz yolu daşıma modeli də özünə məxsus maraqlı model sayılır və bir çox mütəxəssislərin diqqətini cəb edir. Gələcəkdə bu sahə üzrə çalışmaq istəyənlər təqdim olunan bu dərslikdən istifadə edərək, dəniz yolu daşıma modelinin xüsusiyyətlərini, üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını, daşımada istifadə olunan konteyner növlərini, təhlükəsizlik qaydalarını, məhsulun gəmiyə yükləyib-boşaltma qaydalarını mükəmməl öyrənə biləcək.

Daşıma modellərinin içərisində ən maraqlı və əmək haqqı yüksək olan daşıma modeli hava yolu daşıma modelidir. Sizə təqdim olunan bu dərslikdə hava yolu daşımanın xüsusiyyətləri, beynəlxalq daşımalar, hüquqi çərçivələr, karqo daşımanın təşkili, təhlükəsizlik qaydaları, sənədləşmə və tərəflərin məsuliyyəti, yükləmə-boşaltma qaydaları, hava yolu yük daşımalarının təşkili, daşınmasına icazə verilən yüklərin növləri və s. ətraflı açıqlanmışdır.

"DAŞIMA MODELƏRİ" MODULUNUN SPESİFİKASIYASI

Modulun adı: Daşıma modelləri

Modulun kodu:

Modul üzrə saatlar: 240

Modulun ümumi məqsədi: Bu modulu tamamladıqdan sonra tələbə daşımanın növlərini, müxtəlif daşıma modellərinin xüsusiyyətlərini, daşınma sənədlərinin hazırlanmasını bilir, daşınmanın təşkilini bacarır.

Təlim nəticəsi 1: Daşınmanın növlərini və onların xüsusiyyətlərini bilir.

Qiymətləndirmə meyarları

1. Daşıma modellərinin növlərini sadalayır.
2. Müxtəlif daşıma modellərinə aid olan terminləri fərqləndirir.
3. Daşıma prosesinin əsas anlayışlarını müəyyən edir.
4. Daşıma prosesinin əsas prinsiplərini şərh edir.
5. Müxtəlif daşınma modelləri üçün hüquqi çərçivə və tərəflərin məsuliyyətini qiymətləndirir.
6. Müxtəlif daşıma növləri üçün təhlükəsizlik və ətraf mühitin qorunması qaydalarını sadalayır.

Təlim nəticəsi 2: Dəmir yolu daşıma modelinin xüsusiyyətlərini bilir və daşınmanın təşkilini bacarır.

Qiymətləndirmə meyarları

1. Dəmir yolu daşıma modelinin xüsusiyyətlərini sadalayır.
2. Dəmir yolu daşıma modelinin üstünlükləri və çatışmazlıqlarını təsvir edir.
3. Vaqon üzərində işarə və yazıların xüsusiyyətlərini şərh edir.
4. Daşınan məhsulların növlərinə görə vaqon tiplərini sadalayır.
5. Vaqonların nömrələndirilməsini yerinə yetirir.
6. Vaqonlara malın yükləmə və boşaltma prosesini təşkil edir.

Təlim nəticəsi 3: Dəniz və çay yolu daşıma modelinin xüsusiyyətlərini bilir və daşınmanın təşkilini bacarır.

Qiymətləndirmə meyarları

1. Dəniz və çay yolu daşıma modelinin xüsusiyyətlərini sadalayır.
2. Dəniz və çay yolu daşıma modelinin üstünlükləri və çatışmazlıqlarını təsvir edir.
3. Məhsula görə istifadə olunan konteynerləri seçir.
4. Daşınan məhsulların növlərinə görə gəmi növlərini sadalayır.

“DAŞIMA MODELƏRİ” MODULUNUN SPESİFİKASİYASI

Təlim nəticəsi 4: Hava yolu daşınma modelinin xüsusiyyətlərini bilir və daşımının təşkilini bacarır.

Qiymətləndirmə meyarları

1. Hava yolu karqo daşınmasının xüsusiyyətlərini sadalayır.
2. Hava yolu karqo daşınmasının üstünlükləri və çatışmazlıqlarını təsvir edir.
3. Daşınan məhsulların növlərinə görə hava nəqliyyat növlərini qeyd edir.
4. Yükləmə formasına və yükün xüsusiyyətinə görə karqo qruplarını müəyyən edir.
5. Karqonun yüklənməsi və boşaldılması prosesini təşkil edir.

Təlim nəticəsi 5: Avtomobil yolu daşınma modelinin xüsusiyyətlərini bilir və daşımının təşkilini bacarır.

Qiymətləndirmə meyarları

1. Avtomobil yolu daşınma modelinin xüsusiyyətlərini sadalayır.
2. Avtomobil yolu ilə daşınma zamanı üstünlükləri və çatışmazlıqları təsvir edir.
3. Avtomobil yolu daşınması simvol və işarələrini fərqləndirir.
4. Avtomobil yolu daşımında yükləmə və boşaltma prosesini təşkil edir.

Təlim nəticəsi 6: Kombinə olunmuş və təhlükəli maddə daşınma modellərinin xüsusiyyətlərini bilir və daşımının təşkilini bacarır.

Qiymətləndirmə meyarları

1. Kombinə olunmuş daşımada daşınma modellərini izah edir.
2. Kombinə olunmuş daşımının üstünlükləri və çatışmazlıqlarını təsvir edir.
3. Boru xətti daşınmasının xüsusiyyətlərini qeyd edir.
4. Təhlükəli maddələrin yüklənməsi və daşınması prosesi izah edir.

1.1. DAŞIMA MODELLƏRİNİN NÖVLƏRİNİ SADALAYIR

DAŞIMA MODELLƏRİ HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMATLAR

Logistika yalnız daşınmadan ibarət olmayan mürəkkəb bir prosesdir. Lakin logistik xərclərə baxdıqımızda xərclərin böyük hissəsinin daşınmaya sərf olunduğunu və rəqabətin əhəmiyyətli parçası olduğunu görürük.

Daşıma - insanların, heyvanların və malların daşıma vasitələri ilə bir nöqtədən digər nöqtəyə hərəkəti deməkdir. Bundan başqa daşıma - daşıma vasitələrini, yol əlaqələrini, nəqliyyat vasitələrini, eləcə də müxtəlif texniki qurğuları, mexanizmləri və müvafiq tikililəri özündə birləşdirən prosesdir. Daşıma - yük göndərən, yükü qəbul edən və daşıyıcı nəqliyyat müəssisələri arasında yerinə yetirilən zəhmət və vaxt tələb edən çətin iş prosesidir.

Logistik nəqliyyat daşımalarının fəaliyyətinin əsas terminlərinə aşağıdakılar daxildir.

1. Yüklərin yerinə çatdırılmasının proqnozlaşdırılması və təşkili;
2. Daşıma zamanı tələb olunan sənədlərin qeydiyyatı;
3. Daşıma zamanı hüquqi məsuliyyət;
4. Yükləmə - boşaltma işləri;
5. Daşınan yükün qablaşdırılması və onu anbarda yerləşməsinin təşkili;
6. Nəqliyyat daşıma prosesini optimalaşdırılması;
7. Məlumatlarla təmin olunma.

Logistik nəqliyyat daşıma bəzi əlavə xidmət növlərindən istifadə oluna bilər. Bunlara misal olaraq, sığorta prosesinin qeydiyyatı və gömrükxanadan keçmə zamanı tələb olunan sənədlərin tərtibi.

Daşıma vasitələri - boru kəmərləri, konteynerlər, yük altlıqları (paletlər), az və ya çox təyinatlı taralardır.

Yol əlaqələri - yüklərin və sərnişinlərin təhlükəsiz daşınması üçün tikilmiş avtomobil yollarını, dəmiryolunu, dəniz yolunu, çay yolunu, hava yolunu, kanat yolunu, boru kəmərlərini ifadə edir.

Tikililər - avtomobil müəssisələrini, texniki xidmət məntəqələrini, anbarları, duracaq meydançalarını, vağzalları, aeroportları, limanları, terminalları və yük doldurma və boşaltma məntəqələrini əhatə edir.

Nəqliyyat vasitələri - avtomobilləri, qatarları, gəmiləri, təyyarələri və s. əhatə edir.

Lojistika - göndərmə, saxlama, gömrük rəsmiləşdirilməsi, qablaşdırma, satınalma, müştəri xidməti, fond idarəçiliyi və s. Belə bir çox sahələri əhatə etsə də, ən vacib nöqtələr aşağıdakılardır:

Nəqliyyat - müştərilərin ehtiyacı olan bölgələrə və mərkəzlərə ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə istehsal olunan malların daşınmasıdır. Nəqliyyat yerli və beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilir və istifadə edilən vasitələrə əsasən siniflərə bölünür:

məqsədlə istehsal olunan malların daşınmasıdır. Nəqliyyat yerli və beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilir və istifadə edilən vasitələrə əsasən siniflərə bölünür:

Avtomobil nəqliyyatı - yük və insanların quruda bir nöqtədən başqa nöqtəyə daşınmasıdır. Qısa məsafəli nəqliyyatda və ağır məhsulların daşınmasında effektiv sayılan avtomobil nəqliyyatı digər nəqliyyat növlərinə nisbətən daha çevikdir, ağır məhsulların nəqli üçün çox uyğundur.

Su nəqliyyatı - Tranzit müddəti əhəmiyyətli deyil, üstünlüyü dəniz nəqliyyatının uzun məsafə və ağır yük daşınması bu sahədə ən ucuz nəqliyyat metodudur. Əslində su nəqliyyatına növlərinə çaylar, daxili dənizlər, göllər və su yolları da daxildir.

Hava yolu nəqliyyatı - daşınma vaxtının önəmli olduğu, uzun məsafəli və yüngül məhsulların nəqlində üstünlük təşkil edir.

Dəmir yolu nəqliyyatı - gediş dövrü əhəmiyyətli olmasa da, uzun məsafə və ağır mallar üçün üstünlük verilən dəmir yolu nəqliyyatı xərcləri baxımından su ilə avtomobil nəqliyyatı arasındadır.

Boru kəmərinin nəqli - təbii qaz, su, neft daşınması üçün istifadə olunan nəqliyyat vasitəsi. Bu nəqliyyat növünə Bakı-Tiflisi-Ceyhan neft boru xəttini nümunə gösdərmək olar. İdarə edilməsinə görə yük daşımının iki modeli vardır:

- Mərkəzləşdirilmiş daşıma modeli;
- Birbaşa daşıma modeli;

Müasir dövrümüzdə mərkəzləşdirilmiş daşıma modeli daha geniş yayılmışdır. Mərkəzləşdirilmiş daşıma modelinin tətbiqi zamanı istehsalçılar daşıma işindən və nəqliyyat müəssisələrinin yaradılmasından və onun daima saz vəziyyətdə saxlanması işindən azad olunduğu üçün istehsala daha çox vaxt ayırmaq olur. Daşıma prosesində yük göndərilən məntəqədən yük qəbul olunan məntəqəyə qədər yükün təhlükəsiz və yüksək keyfiyyətlə çatdırılmasına daşıyıcı nəqliyyat müəssisəsi məhsuliyət daşıyır.

Birbaşa daşıma modelinin üstünlüyü nəqliyyat vasitələrinin növünün yükün xüsusiyyətinə daha uyğun seçilməsi və daşıma xəclərinin azaldılmasına nail olunmasıdır. Ancaq müəyyən məqamlarda tətbiqində çətinliklər yaranır. Beləki, daşınma məntəqələri arasında məsafə çox olduqda, müxtəlif növ nəqliyyat vasitələri tələb olunduqda və ya yükün xüsusiyyətləri nəqliyyatın növünə uyğun gəlmədikdə.

Hal-hazırda yük daşımada istifadə olunan dəniz yolu, dəmiryolu, hava yolu, avtomobil yolu daşıma modelində istifadə olunan nəqliyyatın və digər növ nəqliyyat vasitələrinin daşımada özünə məxsus rolu vardır. Adları qeyd olunan nəqliyyat vasitələrinin hər növü beynəlxalq və ölkədaxili yük daşımada iştirak etmə hüququna malik olsalarda, özlərinə məxsus üstünlükləri və çatışmazlıqları mövcuddur.

Ölkədaxili yük daşımaları - Azərbaycan Respublikasının hüdudları daxilində yerinə yetirilən yük daşımalarıdır.

Şəhər və şəhərlərarası nəqliyyat sistemi hər bir şəhərin sosial-iqtisadi və ümumi inkişafında çox mühüm rol oynayır. Məhz daşıma problemi hər bir şəhər üçün əsas problemlə məsələlərdən biridir.

Nəqliyyat logistikası iki yerə ayrılır:

1. Daxili (Yükün təşkilat daxilində və ya onun filialları arasında yerdəyişməsi)
2. Xarici (Yükün istehsalçıdan müştəriyə çatdırılması)

İstifadə olunan nəqliyyata görə daşımaların növləri aşağıdakılardır:

1. Unimodel (Bir növlü) - Bir növ nəqliyyat vasitəsi ilə yerinə yetirilir .

2. Multimodel (çox növlü) - Bir təşkilatçının məsuliyyəti altında bir neçə nəqliyyat növünün vasitəsi ilə yerinə yetirilən daşıma prosesidir.

3. İntermodel - Bir operator bütün prosesi bir neçə nəqliyyat növünü vasitəsi ilə təşkil edir, yəni yükün daşınması birinci nöqtədən ,aralıq məntəqələrdən istifadə edilməklə və alıcıya qədər yerinə yetirilir. Bu zaman məsuliyyət ,eyni hüquqda qiymətlər müəyyənəndirilmiş halda, bütün daşıyıcılar arasında eyni dərəcədə bölüşdürülür.

4. Qarışıq model - Bu zaman iki növ nəqliyyatdan istifadə olunur ki, birinci daşımanı, ikincinin yükləmə yerinə qədər yerinə yetirir (anbardan və aralıq məntəqələrdən istifadə etməməklə). Məsələn: dəmiryolu - avtomobil daşınması.

5. Kombinə olunmuş model - Qarışıq modeldən fərqli olaraq, bu modeldə ikidən çox nəqliyyat növündən istifadə olunur.

Quru yolu əşya daşınması - ödəniş olunmaqla əşyanın bir yerdən digər yerə daşınmasını quru yolu ilə təmin edən və daşıyıcı - göndərən arasında müqavilə bağlanmasını tələb edən bir daşıma modeli olaraq tanınmaqdadır.

1.2. MÜXTƏLİF DAŞIMA MODELLƏRİNƏ AİD OLAN TERMINLƏRİ FƏRQLƏNDİRİR

DAŞIMA MODELLƏRİNİN TERMINLƏRİ

Daşıyıcı - daşınma müqaviləsi və ya digər qanuni əsaslarla yük daşımalarını yerinə yetirən hüquqi şəxs və ya fərdi sahibkar.

İcazə - Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat vasitəsinə (yüklə və ya yüksüz) xarici dövlətlərin ərazisindən keçmək və özündə qeyd olunan yükdaşıma növünü yerinə yetirmək hüququnu verən, Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada verilən sənəd.

Sifarişçi - yük daşımaları barədə daşıyıcı ilə müqavilə bağlayan hüquqi və ya fiziki şəxs (yükgöndərən, yükalan və ya ekspeditor).

Yükgöndərən - adından yük göndərilməsi rəsmiləşdirilən hüquqi və ya fiziki şəxs;

Yükalan - avtomobil nəqliyyatı ilə yük daşınması müqaviləsinə və ya digər müvafiq sənədlərə əsasən yükü almaq səlahiyyəti olan hüquqi və ya fiziki şəxs.

Tezkorlanan yüklər - daşınması zamanı salamatlığı (bütövlüyü) üçün xüsusi temperatur və sanitariya-gigiyena rejiminə əməl edilməsini tələb edən yüklər.

Terminal (anbar) - yüklərin yığılması (toplanması), çeşidlənməsi, nəzarətdə saxlanması və sonradan göndərilməsi (yola salınması) üçün nəzərdə tutulan binalar, tikililər və texniki vasitələr kompleksi.

Universal konteyner - yüklərin tarasız, ilkin qablaşdırmada və ya yüngülləşdirilmiş (sadələşdirilmiş) tarada daşınması üçün nəzərdə tutulan və həcmi 1 kub metrədən az olmayan, təkrar istifadə olunan tara.

Nəqliyyat tarası - daxili tarası olan və olmayan məhsulların daşınması və saxlanması üçün istifadə edilən taradan ibarətdir. Bura yeşiklər, boçkalar, bidonlar, kisələr, qutular və s. aid edilir. Praktikada bu taralar təkrar tara adlanır və onların ölçüləri elə seçilir ki, burada eyni təyinatla malik bir sıra ilkin qablaşdırma modullarını yerləşdirmək mümkün olsun.

Taralar logistik sistem daxilində yük vahidlərinin daşınması və saxlanması zamanı funksional təyinatına görə bir dəfə və ya təkrar - təkrar istifadə olunur. Bu nöqteyi-nəzərdən yalnız bir partiya məhsulların və ya logistik yük vahidinin saxlanması və daşınması üçün tətbiq olunan və

olunan və sonradan istifadəsi məqsədəuyğun hesab edilməyən taralar birdövriyyəli taralara (kağız kisələr, faner barabanlar, polimer torbalar, konfet qutuları, ərzaq məhsulları qablaşdırılan kağızlar və s.) aid edilir. Logistik sistemin hər bir iştirakçısı tərəfindən bir neçə dəfə istifadə olunmaq üçün yararlı halda olan və məhsulların saxlanması və daşınması zamanı qarşıya qoyulan funksional vəzifələri yerinə yetirə bilən taralar çoxdövriyyəli taralar (yeşiklər, boçkalar, müxtəlif növlü kisələr, konteynerlər, kanistrilər, barabanlar) adlanır. Çoxdövriyyəli taralar logistik sistemin iştirakçılarında hər hansı birinə aiddirsə, ona əksər hallarda inventar tarası və ya tara avadanlığı da deyilir. Bu tip taraların üzərində xüsusi qeydlər, o cümlədən məxsus olduğu firma və ya müəssisənin adı və taranın inventar nömrəsi qeyd olunur. İstifadə şərtlərinə və mənsubiyyətinə görə taralar istehsal, inventar və anbar taralarına ayrılır. Əvvəl qeyd olunduğu kimi inventar tarası konkret firma və ya müəssisəyə məxsus olmaqla çox möhkəm və xüsusi təyinatla (butulka yığmaq üçün gözləri olan yeşiklər, çörək taqaları, şüşə daşımaq üçün xüsusi konteynerlər, tara-avadanlıqları və s.) malikdir. Bu tip taralar məhsullardan azad olduqdan sonra mənsub olduğu firma və ya müəssisə sahibinə qaytarılır. Taraların geri, təkrar istifadə məqsədilə tara sahibinə qaytarılması üçün son alıcılar daha çox maraqlıdırlar. Çünki, geri qaytarılmayan taraya görə istehlakçılar onun maya dəyərindən çox yüksək bir qiymətin tara sahiblərinə ödənilməsi məcburiyyəti ilə üzləşirlər. Bu da nəticə etibarlı ilə istehlakçılar üçün iqtisadi baxımdan əlverişli olmadığından onlar taranı geri qaytarmağı məqsədəuyğun hesab edirlər.

Avtomobil nəqliyyatında daşıma modellərinə aid istifadə olunan terminlər.

Avtomobil nəqliyyatı ilə kommersiya məqsədli yük daşınması - yük daşınması müqaviləsi, yaxud digər qanuni əsaslarla və daşıma haqqı ödənilməklə yerinə yetirilən yük daşınmaları.

Sürücü - avtonəqliyyat vasitəsinin idarə etmək hüququ olan, daşıma prosesində birbaşa iştirak edən, habelə müvafiq hallarda daşıyıcını təmsil edən şəxs.

Yük avtonəqliyyat vasitəsi - konstruksiyasına və təchiz edilmiş avadanlığına görə yükün daşınması üçün nəzərdə tutulmuş nəqliyyat vasitəsi;

Ümumi təyinatlı yük avtonəqliyyat vasitəsi - özüyükləyən-özüboşaldan vasitələrlə və ya digər xüsusi qurğularla təchiz olunmamış bortlu platforması olan yük daşınmalarında istifadə olunan yük avtonəqliyyat vasitəsi.

Xüsusi konstruksiyalı yük avtonəqliyyat vasitəsi - müəyyən növ yüklərin daşınması üçün xüsusi bana malik olan yük avtonəqliyyat vasitəsi.

Yarımqoşqu - yük avtomobilinə birləşdirilmək üçün nəzərdə tutulmuş, bir hissəsi həmin avtomobilə söykənərək özünün və yükün kütləsinin müəyyən hissəsini ona ötürən hər hansı qoşqu.

Qoşqu - mexaniki nəqliyyat vasitəsilə yedəyə alınmaq üçün nəzərdə tutulan hər hansı nəqliyyat vasitəsi.

Dəniz və çay nəqliyyatında daşıma modellərinə aid istifadə olunan terminlər.

Dənizyol nəqliyyatı - ümumi istifadədə olan nəqliyyat növlərindən biridir, tərkibinə daxil olan istehsal və sosial təyinatlı müəssisə və idarələrlə birlikdə vahid istehsalat-texnologiya komplekslərindən ibarətdir.

Dəmir yolu nəqliyyatında daşıma modellərinə aid istifadə olunan terminlər.

Dəmiryol nəqliyyatı - ümumi istifadədə olan nəqliyyat növlərindən biridir, tərkibinə daxil olan istehsal və sosial təyinatlı müəssisə və idarələrlə birlikdə vahid istehsalat – texnologiya komplekslərindən ibarətdir.

Hava yolu nəqliyyatında daşıma modellərinə aid istifadə olunan terminlər.

Havayol nəqliyyatı - ümumi istifadədə olan nəqliyyat növlərindən biridir, tərkibinə daxil olan istehsal və sosial təyinatlı müəssisə və idarələrlə birlikdə vahid istehsalat – texnologiya komplekslərindən ibarətdir.

1.3. DAŞIMA PROSESİNİN ƏSAS ANLAYIŞLARINI MÜƏYYƏN EDİR

DAŞIMA PROSESİNİN ƏSAS ANLAYIŞLARI

Daşıma prosesi yük göndərən, yük qəbul edən və daşıyıcı müəssisələr arasında çox tərəfli münasibətlər və çətin iş prosesidir ki, görülən işin hər pələsi dəqiqlik və məhsuliyət tələb edir. Daşıma prosesində optimal nəticəyə nail olunması üçün daşıma modelinin seçilməsi, daşınan yükün xüsusiyyətləri, hərəkətin təhlükəsizliyi, nəqliyyat növünün düzgün seçilməsi, daşınma məsafəsinin müəyyənləşdirilməsi, yükləmə və boşaltma işlərinin təşkili, daşınma vaxtının dəqiqləşdirilməsi, yükün müşayəti kimi amillər dəqiq işlənilib hazırlanmalıdır. Bunula yanaşı yüklərin daşınması qaydaları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi daşıma prosesinin tərkib hissəsidir. Bu qaydalar daşıyıcılar tərəfindən nəqliyyat vasitələri ilə yüklərin beynəlxalq və ölkədaxili daşınmasının təşkilini və yerinə yetirilməsini, ayrı-ayrı yük növlərinin daşınmasına dair tələbləri müəyyən edir, habelə yük göndərənə (yükalanla) daşıyıcı arasında yaranan qarşılıqlı münasibətləri tənzimləyir, onların hüquq, vəzifə və məsuliyyətini müəyyənləşdirir. Bəzi hallarda daşımının tez yerinə yetirmək üçün mənfəətli hərəkət marşrutunu seçmək və logistik daşımada əsas anlayışlara aid edilir. Belə daşımını yerinə yetirərkən, bütün proseslərin parametrlərini optimallaşdırmaq lazımdır. Logistik nəqliyyat daşımada əsas məqsəd lazım olan məhsulu, müəyyən olunmuş keyfiyyətdə və miqdarda, lazım olan vaxtda və yerə, optimal məsrəflərə çatdırmaqdır.

Logistik nəqliyyatda əsas anlayışları arasında çox vaxt aşağıdakıları qeyd edirlər.

1. Daşınma üçün nəqliyyat vasitələrinin seçilməsi
2. Nəqliyyat prosesinin üsul və qaydaları
3. Daşıyıcı təşkilatın və bəzi logistik tərəfdaşların seçilməsi

Nəqliyyat vasitələri ilə beynəlxalq yük daşınması Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə və hökumətlərarası sazişlərə, həmçinin bu qaydalara, gömrük qanunvericiliyinə və Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktlarına uyğun olaraq həyata keçirilir.

Nəqliyyat vasitələri ilə beynəlxalq yük daşımaları yerinə yetirilərkən yüklərlə bağlı əməliyyatlar müvafiq gömrük qaydalarına riayət etməklə aparılır.

Təhlükəli yüklərin daşınması qaydaları Azərbaycan Respublikasının müvafiq normativ hüquqi aktları ilə müəyyən edilir.

Tezkorlanan yüklərin daşınması və saxlanılmasının sanitariya-gigiyena rejimi, o cümlədən satılma müddətləri bu Qaydalarla və Azərbaycan Respublikasının müvafiq normativ hüquqi aktları ilə tənzimlənir.

Daşınması zamanı nəqliyyat vasitələrinin kütlə və qabaritlərinə dair mövcud məhdudiyyətlərin pozulmasına səbəb olan iriqabaritli və ağırçəkili yüklərin avtomobil nəqliyyatı ilə daşınması qaydaları Azərbaycan Respublikasının müvafiq normativ hüquqi aktları ilə müəyyən edilir.

Bu Qaydalar aşağıda göstərilən avtomobil daşımalarına şamil edilmir:

1. Kommunal və təcili tibbi yardım xidmətlərə məxsus, həmçinin Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat Nazirliyi tərəfindən təxirəsalınmaz təcili xidmətlərə aid edilmiş avtonəqliyyat vasitələri ilə yerinə yetirilən daşımalara;
2. Müdafiə, ictimai asayişin qorunması və fəvqəladə halların aradan qaldırılması ilə əlaqədar olan avtomobil daşımalarına;
3. Dövlət hakimiyyəti orqanlarının, büdcə təşkilatlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, Azərbaycan Respublikası Milli Bankının, büdcədən kənar dövlət fondlarının, xarici ölkələrin diplomatik və konsulluq nümayəndəliklərinin, beynəlxalq təşkilatların nümayəndəliklərinin rəsmi və xidməti istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuş avtonəqliyyat vasitələri ilə yerinə yetirilən daşımalara;
4. Hüquqi şəxslərin və fərdi sahibkarların ümumi istifadədə olan avtomobil yollarına çıxmadan yerinə yetirdiyi texnoloji və təsərrüfatdaxili (müəssisələrin, obyektlərin daxilində) nəqliyyatı ilə daşımalara;
5. Fiziki şəxslərin mülkiyyətində, yaxud istifadəsində olan avtonəqliyyat vasitələri ilə şəxsi ehtiyaclar üçün yerinə yetirdikləri daşımalara.

1.4. DAŞIMA PROSESİNİN ƏSAS PRİNSİPLƏRİNİ ŞƏRH EDİR

DAŞIMA PROSESİNİN ƏSAS PRİNSİPLƏRİ

Daşıma işini yerinə yetirən nəqliyyat müəssisələri daşımanın təşkili zamanı aşağıda qeyd olunan prinsiplərə əsaslanmalıdır:

1. Daşıma prosesi zamanı yükəndərən (yükalan) müştərinin istək və tələblərinə müqvilə çərçivəsində əməl etməlidir.
2. Şifarişçiyə yüksək səviyyədə xidmət göstərməlidir.
3. Qarşıda qoyulan vəzifəni tam şəkildə yerinə yetirməlidir.
4. Optimal nəqliyyat seçməklə az xərc sərf etmək və yüksək gəlir əldə etmək.
5. İşin və gəlirin sistemliliyini təmin etmək.

Daşıma sistemi təmin etməlidir:

- Şirkət daxili strukturların və işçilərin kordinasiyasının yaradılmasını,
- Hərəkət sisteminin optimallaşdırılmasını,
- Daşımanın qısa müddət ərzində yerinə yetirilməsini,
- Hərəkət təhlükəsizliyinin təmin olunmasını,
- Daşımanın rentabelliyyətinin təmin olunmasını.

Müvafiq yükün daşınması sifarişini alan nəqliyyat şirkəti daşıma prosesinə başlamadan öncə daşımanın planlaşdırması işini hazırlamalıdır. Beləki, daşıma üçün marşrut sxemini hazırlamalı və marşrut xətti üzrə təhlükəli məqamları və yerləri sxemdə qeyd etməlidir. Marşrut sxeminin hazırlanmasında ölkədaxili və beynəlxalq daşıma qaydalarına və istifadə olunan texnologiyalara əsaslanaraq hərəkət sürəti müəyyən olunmalıdır. Optimal daşımaya nail olmaq üçün nəqliyyat vasitəsinin yükün növünə uyğun seçilməli, yükün həcmnin və qabarit ölçülərini müəyyənləşdirməli, hava və yol şəraiti araşdırılmalı nəzərə alınmalıdır. Daşıma zamanı yükün çəkisi, həcmi və qabarit ölçüləri nəqliyyat vasitəsinin texniki xarakteristikasına uyğun olmalıdır.

Hərəkət qrafiki hazırlanarkən – daşıma marşrutu üzrə hərəkətin intensivliyi və ümumi orta sürəti, sürücünün iş rejimi və istirahət vaxtı müvafiq norma və qaydalara uyğun nəzərə alınmalıdır. Hə bir sürücü marşrutu boyu nahar vaxtı, istirahət vaxtı və gecələmə yeri qeyd olunmuş hərəkət qrafiki ilə təmin olunmalıdır.

Sürücü marşrutu bədədə təlimatlandırılmalıdır:

- Marşrutun mühümlüyü,
- Hərəkətin təhlükəsizliyi,
- Təhlükəli, ağır çəki, iriqabaritli və s. yüklərin daşıma qaydalarına dair təlimatlar.

Nəqliyyat vasitəsinin qayıtma vaxtı müəyyən olunur və gecikmə hallarında nəqliyyat vasitəsinin yeri və gecikmənin səbəbləri araşdırılır. İş qrafının vaxtında yerinə yetirilməsinə, nəqliyyat vasitələrinin istismar qaydalarına əməl olunmasına nəzarət üçün şirkətdaxili struktur bölməsi yaradılır.

Logistik nəqliyyat iki növ prinsip əsasında təşkil oluna bilər.

1. Logistik
2. Ənənəvi

Logistik yanaşmanın əsasında bir operator olur. Bunun nəticəsində məlumatlar sxemi, mərkəzi-ardıcıl əməliyyatlar sxeminə çevrilir. Nəqliyyatda olan bütün qiymətlər eyni olur.

Ənənəvi yanaşmada, bir operator olmur, bu zaman multimodel daşınma yerinə yetirilir və yükün yerdəyişməsinə prosesini idarə edir. Bütün iştirakçılar bir-birləri ilə ardıcıl olaraq əməkdaşlıq edirlər.

Fərdli iş məlumatı və maliyyə əməkdaşlığı tərəflər arasında çatdırılır. Bu zaman tərəflər arasında vahid qiymətlər mövcud olmur.

1.5. MÜXTƏLİF DAŞIMA MODELƏRİ ÜÇÜN HÜQUQİ ÇƏRÇİVƏ VƏ TƏRƏFLƏRİN MƏSULİYYƏTİNİ QIYMƏTLƏNDİRİR

DAŞIMA PROSESİNDƏ SƏNƏDLƏŞMƏ

1. Yüklərin daşımalarının icrası zamanı, nəqliyyat təşkilatları, multimodal daşıma operatorları, yükəgöndərənlər, yükalanlar, yük sahibi adından çıxış edən digər hüquqi və fiziki şəxslər arasındakı münasibətləri tənzimləyir və hər bir daşıma iştirakçılarının hüquq, öhdəlik və səlahiyyətlərini müəyyən edir.

2. Bütün nəqliyyat növlərindən istifadə olunmaqla, tərəflərin dövlətlərinin ərazilərində yerləşən, göndərmə və ya təyinat məntəqələri ilə, tərəflərdən birinin dövlətinin ərazisində qeydiyyatdan keçən daşıyıcılar tərəfindən həyata keçirilən dövlətlərin əraziləri üzrə tranzit və ya dövlətləri arasında yüklərin multimodal daşımaları sahəsində tətbiq edilir.

3. Multimodal daşımaların inkişafının vahid hüquqi əsasını yaratmaq məqsədilə, tərəflər sazişdə qeyd olunan təriflərdən istifadə etməklə və konsepsiyalara əsaslanmaqla qanunvericiliyin uzlaşdırılması üçün çalışacaqlar.

4. Tərəflər sazişin həyata keçirilməsi məqsədilə istifadə edilməsi üçün multimodal daşımaların sənədləşmə formasını müəyyən edirlər.

Daşıma haqqında sənədin məzmunu:

- a) Yükün ümumi xarakteri, yükün müəyyən edilməsi üçün zəruri olan məhsulun müvafiq kodu, müvafiq hallarda qeydlər-yükün təhlükəli xarakteri, yerlərin və ya əşyaların sayı, başqa formada göstərilmiş yükün brutto çəkisi və onun miqdarı, burada bütün bu məlumatlar yükgöndərən tərəfindən təqdim edildiyi kimi göstərilir.
- b) Yükün xarici vəziyyəti;
- c) Fraxtın məbləği;
- d) MDO-nun adı və yerləşdiyi yer;
- e) Yükgöndərənin adı;
- f) Yükalanın adı;
- g) MDO və ya onun səlahiyyətli şəxsi tərəfindən yükün qəbul olunduğu yer və tarix;
- h) Təyinat məntəqəsi (yükün çatdırılma yeri);
- i) Əgər yükün təyinat məntəqəsinə çatdırılma tarixi və müddəti müqavilənin tərəfləri arasında birbaşa razılaşdırılıbsa, yükün çatdırılma tarixi və müddəti;
- j) Multimodal daşıma haqqında sənədin verildiyi yer və tarix;
- k) MDO-nun və ya onun səlahiyyətli şəxsin imzası;
- l) Əgər nəqliyyatın hər bir növü üzrə daşıma haqları müqavilənin tərəfləri arasında birbaşa razılaşdırılıbsa, nəqliyyatın hər bir növü üzrə daşıma haqqı və ya valyutanın adı daxil olmaqla, yükalanın tərəfindən ödənilməli olan daşıma haqları yaxud daşıma haqlarının onun tərəfindən ödənilməsinə dair digər qeyd;
- m) Güman edilən daşıma marşrutu, istifadə olunan nəqliyyat növləri və yükün yükboşaltma məntəqəsi, əgər onlar multimodal daşıma haqqında sənədin rəsmiləşdirildiyi zaman məlumdursa;
- n) Səlahiyyətli orqanların qeydləri;
- o) Tərəflərin milli qanunvericiliyinə zidd olmadığı təqdirdə tərəflərin multimodal daşıma haqqında sənədə əlavə olunmasını razılaşdırma biləcəyi digər məlumatlar;
- p) İstifadə olunan dillər.

5. Tərəflər TRASEKA strukturlarının vasitəsilə multimodal daşıma haqqında sənədin vahid formasını işləyib hazırlayacaq və təsdiq edəcəklər.

Sığorta

1. Tərəflər MDO-nun öz öhdəliklərini sığortalamaq imkanına malik olmasının hüquqi əsasının təmin edilməsinə çalışacaqlar.

2. Tərəflər sazişin bu maddəsinin 1-ci bəndində qeyd olunanlara uyğun olaraq, müqavilə şərtlərindən asılı olmaqla, MDO-ya öz mülahizəsi ilə sığorta obyektini müəyyən etmək imkanı yaradacaqlar.

MDO-nun məsuliyyəti

1. MDO-un məsuliyyəti onun yükü öz sərəncamına götürməsi anından yükün yükəlanı verilməsi anına qədər olan dövrü əhatə edir.
2. Bundan başqa, hazırkı sazişə əsasən:
 - a) MDO özünün işçi və ya agentlərinin hərəkətlərinə və ya hərəkətsizliyinə görə məsuliyyət daşıyır, bir şərtlə ki belə agent və ya işçi öz xidməti vəzifələri çərçivəsində fəaliyyət göstərsin.
 - b) MDO daşıma haqqında müqavilənin icrası üçün xidmətlərindən istifadə etdiyi istənilən digər şəxsin hərəkətlərinə görə, belə hərəkətlər və ya hərəkətsizlik onun özü tərəfindən törədildikdə olduğu kimi, məsuliyyət daşıyır.
3. Sazişə əsasən, MDO-un öz üzərinə götürdüyü öhdəliklər yükün çatdırılması və ya onun çatdırılmasının təmin edilməsi üzrə hərəkətlər kimi müəyyən oluna bilər.
4. Hazırkı Sazişin müddəalarına əsaslanaraq, yük yükəlanı aşağıdakı yollarla çatdırıla bilər:
 - a) Əgər multimodal daşıma haqqında sənəd dövriyyə sənədi kimi verilmişsə və "təqdim edən şəxsə" sənədi kimi tərtib olunubsa, bu zaman yük, multimodal daşıma haqqında sənədin əslini təqdim edən şəxsə verilir, və ya;
 - b) Əgər multimodal daşıma haqqında sənəd dövriyyə sənədi kimi verilmişsə və qiymətli kağız orderi kimi tərtib olunubsa, bu zaman yük, müvafiq təslim yazısı ilə birlikdə multimodal daşıma haqqında sənədi təqdim edən şəxsə verilir, və ya;
 - c) Əgər multimodal daşıma haqqında sənəd dövriyyə sənədi kimi verilmişsə və adlı kağız orderi kimi tərtib olunubsa, bu zaman yük, şəxsiyyəti təsdiq edən sənədləri və ya bu cür sənədin əslini təqdim edən səlahiyyətli şəxsə verilir; əgər sənədin əslini artıq əmrə əsasən və ya bank indossamentinə əsasən verilmişsə, bu maddənin (b) bəndinin müddəaları tətbiq olunur, və ya;
 - d) Əgər sənəd qeyri-dövriyyə sənədi kimi verilmişsə, bu zaman yük şəxsiyyəti təsdiq edən sənədləri təqdim etməklə sənəddə yükəlan qismində göstərilən şəxsə verilir, və ya;
 - e) Əgər multimodal daşıma haqqında sənəd MDO-ya verilməzsə, yük yükəndərən tərəfindən göstərilən şəxsə və ya yükəlanın və yaxud yükəndərən multimodal daşıma haqqında müqavilə üzrə təlimatlar vermək hüquqlarının ötürüldüyü şəxsə verilir.

MDO-nun məsuliyyəti üçün əsaslar

1. MDO, yükün itirilməsi, korlanması və ya çatdırılmasının gecikdirilməsi onun və ya onun işçiləri və ya agentlərinin və ya multimodal daşıma haqqında müqavilənin icrası üçün xidmətlərindən istifadə etdiyi şəxslərin günahı və ya diqqətsizliyi üzündən yaranmadığını sübut edə bilmədiyi təqdirdə, MDO yükün itirilməsi və ya korlanması, habelə çatdırılmasının gecikdirməsi ilə nəticələnən həqiqi zərərə görə məsuliyyət daşıyacaqdır.

2. Yükün çatdırılmasında gecikdirilmə yük birbaşa olaraq müqavilə ilə müəyyən olunan müddət ərzində çatdırılmadıqda və ya belə müqavilə mövcud olmadıqda, konkret hallar nəzərə alınmaqla, vicdanlı multimodal daşıma operatorundan tələb olunması əğlabatan olan müddətdə baş verir.

3. Yük, müqavilədə müəyyən olunan müddətin bitməsindən sonra 30 təqvim günü ərzində çatdırılmadığı təqdirdə, tələb irəli sürmək səlahiyyətinə malik olan şəxs əks hallan təsdiq edən faktların mövcud olmamağı halında yükü itirilmiş hesab edə bilər.

MDO-nun məsuliyyət həddi

1. Yükün xarakter və dəyəri yükün MDO-a verilməsindən qabaq yükəndərən tərəfindən təsdiq edildiyi təqdirdə və bunlar multimodal daşıma haqqında sənəddə onunla razılaşdırılmış olduğu təqdirdə, MDO yükün itkisinə görə, eləcə də yükün daşınması zamanı yükə dəymiş ziyanın məbləği dəyərində yaranmış zərərə görə tam həcmdə məsuliyyət daşıyır, korlanmış yükü bərpa etmək mümkün olmadıqda isə operator itirilmiş yükün dəyərinin əvəzini tam həcmdə ödəməlidir. Yükün dəyəri satıcının hesabında göstərilmiş yükün qiymətinə əsasən müəyyən olunur.

2. Yükün xarakteri və ya dəyəri yükəndərən tərəfindən elan olunmadığı bütün digər hallarda isə, MDO-nun yükün itkisinə, korlanmasına görə məsuliyyəti itirilmiş və ya korlanmış yükün brutto çəkisinin kiloqramına görə 8.33 GXH-ni aşmayan məbləğlə məhdudlaşır.

3. Yük itkisindən və ya korlanmasından başqa, yükün çatdırılmasında ləngimə nəticəsində itkilər, eləcə də dolayı zərər və ziyan görə MDO hər ləngimə sutkasına görə müqavilədə razılaşdırılmış ödənişin 5 faizini aşmayan məbləğdə cərimə ödəyir. Yükün çatdırılmasının ləngiməsinə görə MDO-nun məsuliyyəti yüklərin multimodal daşıma haqqında müqaviləyə əsasən, daşıma haqqının 30 faizindən çox ola bilməz.

4. Yükün çatdırılmasında itki, gecikdirmə və ya korlanmasının belə itki, gecikdirmə və ya korlanmanın meydana gəlməsi ehtimalının dərk edilməsi ilə MDO tərəfindən qəsdən edilən hərəkətlərin və ya səhvinin nəticəsi olması sübut olunduğu təqdirdə, MDO məsuliyyəti məhdudlaşdırmaq hüququna malik deyildir.

Yükün saxlanması hüququ

MDO, daşıma müqaviləsində digər hallar nəzərdə tutulmadığı təqdirdə, daşıma üzrə ona aid olan daşıma haqları və digər ödənişlərin təmin edilməsi məqsədilə onun sərəncamında olan yükləri saxlamaq hüququna malikdir.

Yükəndərən məsuliyyəti

1. Ümumi qayda olaraq hesab olunur ki, yükəndərən MDO-ya yük haqqında xüsusilə yükün təhlükəli xarakteri haqqında bütün məlumatların təqdim edilməsinə təminat verir.

2. Yükəndərən MDO-ya nəqliyyat sənədlərində yoxlanmamış, qeyri-dəqiq və ya natamam

məlumatların göstərilməsi nəticəsində yaranan itkilər üzrə məsuliyyətdən azad edilməsinə və ya zərərin əvəzinin ödənilməsinə təminat verir.

3. Əgər multimodal daşıma haqqında sənəd onun tərəfindən digər şəxsə ötürülmüşsə, hətta bu halda belə yüköndərən məsuliyyət daşır.

4. MDO-nun yüköndərəndən zərərin ödənilməsi və məsuliyyətdən azad edilməsi təminatım əldə etmək hüququ heç bir halda yüköndərəndən başqa digər istənilən şəxs qarşısında MDO-nun məsuliyyətini məhdudlaşdırmır.

İddia müddəti

Yükün çatdırıldığı andan və ya yükün çatdırılmalı olduğu andan bir il ərzində verilmiş iddia mövcud olmadığı, yaxud hazırkı Sazişə əsasən yükün çatdırılmasının mövcud olmadığı yükəyə hazırkı Sazişin 7-ci maddəsinin 3-cü bəndinə uyğun olaraq yükü itirilmiş hesab etmək hüququnu təmin etdiyi təqdirdə, digər hallar haqqında razılıq əldə olunmadıqda, müqavilənin tərəfləri müqavilə üzrə istənilən məsuliyyətdən azad edirlər.

Mübahisələrin həlli

Sazişin müddələrinin tətbiqi və ya təfsiri ilə əlaqədar yaranan mübahisə və ya fikir ayrılıqları tərəflər arasında danışıqlar və məsləhətləşmələr yolu ilə həll olunur.

Müxtəlif daşıma modelləri üçün hüquqi və tərəflərin məsulliyəti

Logistik nəqliyyat daşınmanın əsas funksiyaları aid edilənlər:

1. Daşınmanın planlaşdırıqda, tərkibində və yerinə yetirilməsində ortaya çıxan problemlər.

2. Lazım olan sənədlərin, o cümlədən hüquqi çərçivənin qeydiyyatı.

3. Daşınan məhsulların miqdarı təmzilməyir. Yükləmə və boşaltma işlərini təşkili o cümlədən yükün qablaşdırılması və anbarda saxlanması, yerləşməsi təmin olunmalıdır. Bütün daşınma prosesi keyfiyyətli olması üçün marşrutun düzgün seçilməsi çox vacibdir. Yük böyük məsafəyə daşınan və ya bir neçə dövlətin ərazisində istifadə olunan hallarda, səmərəli marşrut seçmək daha da aktual olur. Logistik marşrut seçərkən fərqli parametrlər əsasında bir-neçə variantı işlənir və ən səmərəli marşrutu seçir. Marşrutu tərtib edərkən vaxt, təhlükəsizlik, və sairə amillər nəzərə alınır. Məlumatlaşdırma daşınmada əsas rol oynayır. Məlumatlaşdırma daxili və xarici olur. Daxili məlumatlaşdırmada müştərilər, rəqiblər qanunlar dəyişmələr haqqında məlumatlarla təmin olunur. Xarici məlumatlaşdırmada üsul, xidmətlər və qiymətlər haqqında məlumat başa düşülür.

Logistik nəqliyyat daşıma zamanı lazım olan hüquqi çərcivə və tərəflərin məsuliyyətin sənədləşdirilir.

Daşınmada iştirak edən bütün tərəflər öz üzərinə götürən öhdəliklərə görə məsuliyyət daşıyırlar.

1.6. MÜXTƏLİF DAŞIMA NÖVLƏRİ ÜÇÜN TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ ƏTRAF MÜHİTİN QORUNMASI QAYDALARINI SADALAYIR

YÜKÜN FİZİKİ XASSƏLƏRİNƏ UYGUN TƏHLÜKƏSİZ DAŞINMASI

Hər bir məhsul özünün nadir fiziki xassələrinə malikdir. Məhsulların konkret fiziki-kimyəvi xassələrə malik olması onların həm saxlanması, həm də istismarı prosesinə əsaslı təsir göstərir. Məsələn, daş kömürün açıq havada saxlanması əlverişli olsa da, duzun belə şəraitdə saxlanması məqsəduyğun deyil. Digər tərəfdən bəzi istehsal-texniki təyinatlı məhsullar və xalq istehlakı malları müəyyən həddə qədər soyuq və ya isti hava temperaturuna tab gətirmək qabiliyyətinə malikdir. Bu həddən sonra onun istismar xüsusiyyətlərində keyfiyyət dəyişiklikləri meydana çıxır və istehlakçılar iqtisadi problemlərlə üzləşirlər.

Bir çox məhsullar logistik kanallar üzrə hərəkət etdikcə onların fiziki xarak-teristikaları dəyişir. Buna əyani nümunə kimi təzə meyvə, tərəvəzi və ət məhsullarını, çörək və un məhsullarını, balığı göstərmək olar. Bu tip məhsullar üçün xüsusi qablaşdırma, yükləmə-boşaltma və saxlanma metodları tələb olunur.

Fiziki xassələri ilə yanaşı məhsullar kimyəvi xüsusiyyətlərə də malikdir ki, bu da onların saxlanması və emalı prosesinə birbaşa təsir göstərir. Bəzi növ məhsulların bu fiziki və kimyəvi xassələrini nəzərə alaraq onların bir yerdə saxlanması və nəqli məqsəduyğun hesab edilmir. Məsələn, etil spirtinə həssas olan bananı, özündən etil spirtini ayıran alma və ya yemişlə bir yerdə bir neçə saat saxlamaq olmaz.

Müəyyən şəraitdə praktiki olaraq hər bir məhsul özünün malik olduğu ətraf mühit üçün arzu edilməz olan təhlükəli xassələrini aşkar edə, meydana çıxara da bilər, eyni zamanda onu əhatə edən mühitdən neqativ təsirlər ala da bilər. Bu nöqteyi nəzərdən ilkin təyinat məntəqəsindən son istehlak yerlərinə qədər məhsulların malik olduğu fiziki kimyəvi və texniki istismar xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq çatdırılması üçün qablaşdırma, yenidən qablaşdırma, etiket və markaların yapışdırılması kimi əməliyyatlar həyata keçirilməlidir.

Qeyri-qabarit və təhlükəli yüklərin daşınması

Yükdaşıma texnikasının standart ölçülərini aşan yüklər (2,45 eni, 13,6 uzunluğu, 3,1 m hündürlüyü) və çəkisi 24 tondan artıq olan yüklər qeyri-qabarit yüklər sayılır. Qeyri-qabarit yüklərin daşınması xüsusi texnika və bütün marşrut üzrə bu tip yükün daşınması üçün razılıq alınmasını tələb edir. Belə daşımalar zamanı marşrut, bir qayda olaraq, körpü və keçidlərin ölçüləri (hündürlük və eni), tranzit ölkələrin qanunları nəzərə alınaraq seçilir.

Bəzi ölkələrdə daşınan yükün qabaritindən asılı olaraq tək-cə yol mühafizə xidmətləri ilə razılıq yox, həmçinin yükü daşıyan nəqliyyat vasitəsinin müxtəlif dövlət orqanları tərəfindən müşayiəti

tələb olunur (polis, yol xidmətləri və s.). Qeyri-qabarıq yüklərin avtomobil nəqliyyatı ilə daşınması üçün xüsusi alçaq ramalı qoşqular – platformalardan istifadə olunur, həmçinin qeyri-qabarıq yüklərin daşınması bir və ya bir neçə nəqliyyat növünün (məsələn, avtomobil və dəniz nəqliyyatı, avtomobil və dəmir yolu) vasitəsilə daşınan və multimodal daşımalar adlanan dəmir yolu və dəniz daşımaları ilə həyata keçirilir.

Standart təsnifata müvafiq olaraq təhlükəli yüklər qrupuna müəyyən şəraitdə ətraf mühitə, insanlara və maddi əmlaka zərər gətirə bilən xüsusiyyətlərə malik olan yüklər aid edilir. Standart təsnifatda “Təhlükəli yük” dərəcəsi bir neçə sinfə bölünür. “Təhlükəli yük”lərin daşınması beynəlxalq razılaşmalara uyğun olaraq həyata keçirilir və bu növ yüklərin daşınmasında xüsusi hazırlıq keçmiş və müvafiq vəsiqəyə malik sürücülərdən və müvafiq icazəsi olan xüsusi təchiz olunmuş nəqliyyat vasitələrindən istifadə olunur. Bundan başqa, “təhlükəli yük”lərin qablaşdırma və markalaşdırılmasında (barkodlama) da xüsusi tələblər mövcuddur.

BMT daşınan təhlükəli yükün aşağıda göstərilən 9 növünü qeyd edir:

- 1 sinif – partlayıcı maddələr və əşyalar;
- 2 sinif – sıxılmış, mayeləşdirilmiş və təzyiq altında həll olunmuş qazlar;
- 3 sinif – tez alışan mayələr;
- 4 sinif – tez alışan maddə və materiallar;
- 5 sinif – oksidləşən maddələr və üzvi peroksidlər;
- 6 sinif – zəhərli maddələr və infeksiya maddələri;
- 7 sinif – radioaktiv materiallar;
- 8 sinif – korroziya maddələri;
- 9 sinif – digər təhlükəli maddələr.

Beynəlxalq nəqliyyat daşımalarında nəqliyyat təhlükəsizliyi anlayışı və onun əsas xüsusiyyətləri

Nəqliyyat təhlükəsizliyi nəqliyyat (daşıma) prosesinin elə bir vəziyyətidir ki, bu vəziyyət həmin prosesdə iştirak edən şəxslərin nəqliyyat hadisəsindən və onun nəticələrindən müdafiə olunması dərəcəsini əks etdirir. Nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas prinsipləri.

Bu prinsiplər sırasına aşağıdakıları aid etmək olar:

- Nəqliyyat (daşıma) prosesində iştirak edən insanların həyat və sağlamlığının təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi nəticələrindən üstünlüyü;
- Nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə görə dövlət məsuliyyətinin nəqliyyat (daşıma) prosesində iştirak edən şəxslərin məsuliyyətindən üstünlüyü;
- Nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi zamanı insanların, cəmiyyətin və dövlətin mənafelərinə əməl olunması və s.

Daşımaların təhlükəsizliyi prinsipini beynəlxalq nəqliyyat hüququnun ümumi prinsiplərindən törəmə xarakteri daşımaya baxmayaraq, təhlükəsizliyin təminatı məsələlərində həlledici mövqeyə malik imperativ beynəlxalq-hüquqi normaların tələblərinə uyğundur. Nəqliyyat təhlükəsizliyi prinsipi sərnişin və yük daşımaları üzrə subyektlərin nəqliyyat fəaliyyətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq nəqliyyat daşımalarında nəqliyyat təhlükəsizliyinin hüquqi tənzimlənməsi. Nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində beynəlxalq hüquqi sənədlər (konvensiyalar, sazişlər və b.).

Beynəlxalq nəqliyyat daşımaları zamanı nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin olunması sferasında beynəlxalq əməkdaşlıq və onun institusional bazası.

Nəqliyyat (daşıma) təhlükəsizliyi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq dövlətlərarası, hökumətlərarası, idarələrarası müqavilələr, habelə qanunvericiliyə uyğun olaraq, nəqliyyat müəssisələri və daşıyıcıların xarici hüquqi və fiziki şəxslərlə birbaşa bağladlıqları müqavilələr əsasında həyata keçirilir.

Beynəlxalq nəqliyyat təhlükəsizliyi sahəsində əməkdaşlıq və tərəfdaşlığın əsas istiqamətləri: vahid təhlükəsizlik standartlarının işlənilib hazırlanması və effektiv tətbiqi, ekoloji nəzarətin həyata keçirilməsi və s. Nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində Azərbaycan Respublikasının milli (daxili) nəqliyyat qanunvericiliyi və beynəlxalq müqavilə praktikası. Beynəlxalq nəqliyyat daşımalarında nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin olunmasında beynəlxalq nəqliyyat hüququnun əlaqələndirici rolu və onun inkişaf perspektivləri.

Nəqliyyat təhlükəsizliyinin etibarlı şəkildə təmin olunması məqsədilə beynəlxalq nəqliyyat təhlükəsizliyi sisteminin yaradılması zəruridir. Gələcəkdə dövlətlərin və digər subyektlərin intensiv və sıx əməkdaşlığı sayəsində, həmçinin müvafiq beynəlxalq təşkilatların səyləri nəticəsində beynəlxalq nəqliyyat hüququ çərçivəsində vahid nəqliyyat təhlükəsizliyi konsensiyasının (beynəlxalq konvensiyasının) qəbul edilməsi müasir dövrün aktual məsələlərindən biridir.

Daşıma zamanı ətraf mühitin qorunması qaydalarını

Ətraf mühitin mühafizəsinin hüquqi, iqtisadi və sosial əsaslarını Azərbaycan Respublikası Qanunu müəyyən edir. Qanunun məqsədi ətraf mühitin ekoloji tarazlığının mühafizəsi sahəsində ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsindən, təbii ekoloji sistemlərə təsərrüfat və başqa fəaliyyətin zərərli təsirinin qarşısının alınmasından, bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanılmasından və təbabətdən istifadənin səmərəli təşkilindən ibarətdir. Qanun ətraf mühitin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, təbii ehtiyatların səmərəli istifadəsi və bərpası, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi məqsədilə cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı əlaqəsini tənzimləyir.

Qanunda aşağıdakı əsas termin və anlayışlardan istifadə edilir:

Ətraf mühit - insan fəaliyyətindən asılı olmayaraq onu əhatə edən canlı və cansız təbiətin məcmusu;

Ekologiya - ətraf mühitin tarazlığını və bu tarazlığın pozulmasına təsir edən təbii amillər və antropogen (insan fəaliyyəti) və fiziki proseslər öyrənən elm;

Təbii resurslar (ehtiyatlar) - insanların ehtiyaclarını ödəmək üçün ətraf mühitdə mövcud olan torpaq, faydalı qazıntılar, bitki örtüyü, flora, fauna, su və enerji mənbələri;

Ətraf mühitin mühafizəsi - ətraf mühitdə təbii mövcud olan maddi varlıqların ilkin kəmiyyət və keyfiyyətə dəyişmələrə yol verilməməsi, qorunub saxlanması;

Təbiətdən istifadə - gələcək nəsillərin ehtiyacını nəzərə almaqla, cəmiyyətin sosial-iqtisadi tələblərini ödəmək məqsədilə ətraf mühitin ekoloji razılığının pozulmasına yol verilmədən təbii resurslardan səmərəli və qənaətlə istifadə edilməsi;

Ətraf mühitin monitorinqi - təbii və antropogen təsirlər nəticəsində ətraf mühitə yayılan zərərli qaz, maye və bərk haldakı tullantılara kəmiyyət və keyfiyyət cəhətdən nəzarətin elmi əsaslarla həyata keçirilməsi;

Ekoloji sistem - qarşılıqlı təsirdə olan ətraf mühitin tərkib hissəsini təşkil edən: bitki örtüyü, flora, heyvanlar aləmi, fauna, torpaq, su hövzələri və çaylar, mineral sərvətlər, hava və enerji mənbələrinin vəhdətidir;

Ətraf mühitin ekoloji tarazlığının normallaşdırılması - insan yaşayışı üçün ətraf mühitin yararlı olmasını müəyyən edən və bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanmasının, ekoloji sistemlərin sabit istifadəsini təmin edən ətraf mühitin keyfiyyət göstəricilərinin müəyyən edilməsi;

Ətraf mühitə zərərli təsir - ekoloji sistemin ayrı-ayrı komponentlərinin kəmiyyət və keyfiyyətə dəyişməsinə, ekoloji tarazlığın pozulmasına səbəb olan kimyəvi və bioloji, zərərli fiziki, texniki, dağ-mədən işlərində texnologiyanın pozulması, təbii resurslardan israfçılıqla istifadə edilməsi ilə müşayiət olunan fəaliyyət;

Ətraf mühitin keyfiyyət göstəriciləri - səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş insan sağlamlığını və ətraf mühitin mühafizəsini təmin edən normativ texniki sənədlərin və standartların tələblərinə cavab verən məhsullar və ətraf mühitin tarazlığının ilkin göstəriciləri.

Ətraf mühitin mühafizəsinin əsas prinsipləri:

Ətraf mühitin mühafizəsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

Sosial-iqtisadi, mənəvi-estetik problemlərin qarşılıqlı həlli;

Ərazilərdə ekoloji tarazlığın təmin edilməsi və pozulmuş təbii ekoloji sistemlərin bərpası;

Təbii ehtiyatların səmərəli istifadə olunması və bərpası, təbiətdən istifadənin və ətraf mühitin

mühitin Mühafizəsinin iqtisadi stimullaşdırılmasının tətbiq edilməsi;

Ətraf mühitin bioloji müxtəlifliyinin qorunmasının təmin edilməsi;

Dövlət nəzarəti, ətraf mühitin mühafizəsi haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyət;

Ətraf mühitə zərər vurulmasının qarşısının alınması və vurulan zərərin qiymətləndirilməsi;

Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində əhalinin və ictimai birliklərin iştirakı;

Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq.

Sənaye, energetika, nəqliyyat və rabitə obyektlərinin, kənd təsərrüfatı təyinatlı obyektlərin istismarı və meliorasiya işlərində ətraf mühitin çirklənməsini qarşısını alan təmizləyici qurğular və sanitariya-mühafizə zonaları, ekoloji əsaslandırılmış texnologiyalar və müəyyən edilmiş ekoloji tələblər nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Onlar tullantıların və maddələrin qalıqlarının tullantıların təmizlənməsi, zərərsizləşdirilməsi və istifadə edilməsi üçün səmərəli vasitələrlə təchiz edilməli, təhlükəsiz yanacaq növlərini tətbiq etməli, təbii resursları qənaətlə və səmərəli istifadə etməli və ekoloji təhlükəsizlik üzrə tədbirlər görülməlidirlər.

Atmosfer havasına atılan zəhərli qazların miqdarının azaldılması məqsədilə magistral avtomobil yollarında daimi fəaliyyət göstərən, lazımı avadanlıqlarla təchiz edilmiş ekoloji postlar yaradılır.

1.7. TƏLƏBƏLƏR ÜÇÜN FƏALİYYƏTLƏR

• İki qrupa bölünüb yük göndərən və yük qəbul edən müəssisə olaraq yük daşıma modelinin sxemli sifarişini hazırlayın.

• Daşımada tətbiq olunan nəqliyyat növlərinin fotosəkillərini hazırlayın.

• Daşımalar haqqında əsas anlayışlara dair təqdimat hazırlayın.

• İnternet mənbələrindən yük daşımalarına dair icazə qaydalarını araşdırın.

• Terminalda aparılan proseslərə dair təqdimat hazırlayın.

• Yükgöndərənlə (yükalanla) daşıyıcı arasında münasibətləri tənzimləyən sənəd formaları hazırlayın.

• Üç qrupa bölünüb daşımada yaranan problemi mübaisələndirin.

• Birinci qrup - yükgöndərən tərəfi təmsil etsin.

• İkinci qrup - yükalan tərəfi təmsil etsin.

• Üçüncü qrup - daşıyıcı tərəfi təmsil etsin.

• Bakı şəhərində yerləşən nəqliyyat şirkətlərinə dair məlumat toplayın.

- Şirkətdaxili strukturların kordinasiya sxemini hazırlayın.
- İki şirkət (şifarişçi və dayıyıcı) arasında bağlanam müqavilə forması hazırlayın.
- Qeyri- qabarit yüklərin daşınması üçün icazənin formasını və arıcılıq sənədlərini hazırlayın.
- Beynəlxalq nəqliyyat daşımalarında nəqliyyat təhlükəsizliyinə dair təqdimat hazırlayın.
- Ətraf mühitin qorunması nə deməkdir adlı məqalə hazırlayın.

1.8. QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Öyrənmə prosesinə bağlı olan qiymətləndirmə meyarı:

“Daşınma modellərinin növlərini sadalayın”

1. Daşıma nə deməkdir?
2. Daşımının hansı modellərini tayırsız?
3. Daşımada istifadə olunan nəqliyyat növlərini hansılardır?
4. Beynəlxalq daşıma nə deməkdir?
5. Ölkədaxili daşıma daşıma nə deməkdir?
6. Havarın zəhərlənməsində avtomobil nəqliyyatının rolu nə qədərdir?

“Müxtəlif daşınma modellərinə aid olan terminləri fərqləndirir”

1. Xüsusi konstruksiyalı yük avtonəqliyyat vasitəsi nədir?
2. Yükgöndərən nə deməkdir?
3. Hansı yüklər tezkorlanan yüklər kateqoriyasına aiddir?

“Daşıma prosesinin əsas anlayışları”

1. Daşımının təşkili zamanı prosesdə iştirak edən tərəflər hansılardır?
2. Daşımının təşkili zamanı hansı amillər dəqiqləşdirilməlidir?
3. Daşıma qaydaları hansı qrupların nəqliyyat vasitələrinə şamil edilmir?

“Daşınma prosesinin əsas prinsipləri”

1. Daşınma prosesinin əsas prinsipləri hansıdır?
2. Şirkət daxili strukturların və işçilərin kordinasiyası nə deməkdir?
3. Daşıma üzrə marşrut sxemində hansı əsas məqamlar qəd olmalıdı?
4. Marşurut sxemi sürücüyə hansı məqsədlə təqdim olunur.

“Daşınma modelləri üçün hüquqi çərçivə və tərəflərin məsuliyyəti”

1. Daşıma modelləri üçün hüquqi çərçivə dedikdə nə başa düşülür?
2. Yükgöndərənin məsuliyyətlərini sadalayın?
3. Sığortanın hansı növləri vardır?

4. Mübasəli məsələlər hansı yolla həll olunur?

“Müxtəlif daşıma növləri üçün təhlükəsizlik və ətraf mühitin qorunması”

1. Hansı məsullar fiziki və kimyavi xassələrinə görə dəyişməz sayılır?
2. Daşınan təhlükəli yüklərin neçə növü var və hansılardır?
3. Ətraf mühitin qorunması dedikdə nə başa düşülür?
4. Yüklərin təhlükəsiz daşınmasına nəzarət edən dövlət qurumları hansılardır?

2.1. DƏMİR YOLU DAŞIMA MODELİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİNİ SADALAYIR

AZƏRBAYCAN DƏMİR YOLLARI HAQQINDA ÜMÜMİ MƏLUMATLAR

Dəmiryolu daşımaları ən sərfəli nəqliyyat növü hesab olunur. Azərbaycan dəmir yolunun təməli hələ 1878-ci ildə qoyulmuş və inşası 20 yanvar 1880 -ci ildə başa çatmışdır. Uzunluğu cəmi 20 km olan-Bakı-Sabunçu-Suraxanı dəmir yolundan ibarət olmuşdur. Həmin tarixi dövrdən başlayaraq Azərbaycan dəmir yolu yük daşınmasına olan tələbatın artdığını nəzərə alaraq inkişaf etmiş və təkmilləşmişdir. Hazırda baş yolların uzunluğu 2910,1 km, istismar uzunluğu 2079,3 km-dir ki, onlardan 802,3 km-i ikiyolludur. Yolun ümumi istismar uzunluğunun 1241,4 km-i və ya 59,7 faizi elektrikləşmiş, 837,9 km-i, yəni 40,3 faizi dartısı ilə işləyir. 1527,7 km-i avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi ilə təchiz edilmişdir. Hal- hazırda Azərbaycan dəmir yolları dünyanın bir çox ölkələrinin dəmi yolları ilə birləşmiş və yüksək səviyyədə əlaqələr qurulmuşdur.

Azərbaycanda ilk dəmir yolunun çəkilməsi və sonradan inkişaf etdirilməsi birbaşa neft daşınması ilə əlaqədar olmuşdur. Abşeronda neftin olması qədim zamanlardan bəlli idi. Bakı nefti uzun müddət systemsiz üsulla çıxarılmış və əsasən Azərbaycanda, onun daşındığı Yaxın və Orta Asiya ölkələrində, Rusiya və Hindistanda işıqlandırma və müalicə üçün istifadə edilmişdir.

Azərbaycan polad magistralı öz fəaliyyəti dövründə bir neçə dəfə Zaqafqaziya Dəmir Yolunun tərkibinə daxil edilmiş, sonradan müstəqil dəmir yolu kimi sərbəst buraxılmışdır.

Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 6 iyul 2010-cu ildə “Azərbaycan Respublikasında dəmir yolu nəqliyyat sisteminin 2010-2014-cü illərdə inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzalanmışdır. Sərəncam bu sahənin inkişafını təmin edəcək ən mühüm sənəddir. Proqramda Azərbaycan dəmir yolu nəqliyyatının sürətli inkişafını təmin edən bütün məqamlar öz əksini tapıb. Vaqon və lokomotiv parkının yeniləşdirilməsi, yol, elektrik təchizatı, işarəvermə və rabitə və s. təsərrüfatların əsaslı təmiri, sabit cərəyandan dəyişən cərəyana keçid, texniki vasitələrin modernləşdirilməsi və digər mühüm vəzifələr Dövlət Proqramının icrası üçün Tədbirlər Planında öz əksini tapmışdır.

Dövlət Proqramının əsas məqsədi əhalinin və iqtisadiyyatın dəmir yolu nəqliyyatı xidmətlərinə artan tələbatının və dövlətin müdafiə ehtiyaclarının təmin olunması, Azərbaycanın tranzit potensialının artırılması, dəmir yolu nəqliyyatında xidmətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsi, sərnişin və yük daşımalarında nəqliyyat xərclərinin azaldılması yolu ilə nəqliyyat kompleksinin səmərəli fəaliyyətini və onun ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisində daha fəal iştirakını təmin etməkdir.

Dəmir yolu daşıma modelinin xüsusiyyətləri

Dəmir yolu nəqliyyatı digər növ nəqliyyat vasitələrindən, eyni vaxtda yüz tonlarla yükü daha uzun məsafəyə daşması imkanı ilə fərqlənir. Eyni zamanda demiryolu nəqliyyatı çox asanlıqla yükün növünə, qabarit ölçülərinə, çəkisinə və xüsusiyyətlərinə uyğun seçilə bilər. Həmçinin bu daşıma növü ətraf mühitə zərər vurmamasına görə də daşınmada istifadə edilir. Dəmir yolu nəqliyyatında da məlum olan

unimodel, intermodel, multimodel, transmodel və Amodel daşıma modelindən istifadə olunur.

Unimodel - daşıma prosesində yalnız bir növ nəqliyyat vasitəsindən istifadə olunur. Belə yükdaşımada bir sənədləşmə və bir dispetçer məntəqəsi olur və yük qarıdan qarıya daşınır. Bu model daşıma demiryolu nəqliyyatında çox az tətbiq olunur. Ancaq böyük istehsal müəssisələr arasında tətbiq oluna bilər.

İntermodel - yükəndərən və yükalan müəssisələr arasında bağlanan müqaviləyə əsasən yükün daşınması prosesində bir neçə növ nəqliyyat müəssisəsi öz tarif və sənədləşmələri ilə iştirak edir. Bu model daşıma demiryolu nəqliyyatında tez-tez tətbiq olunur.

Multimodel - sənədləşmə daşımada iştirak edən nəqliyyat növünün birinə tətbiq olunur digərləri isə həmin sənədin tələblərinə uyğun öz tariflərini tətbiq edir.

Son dövrlər elektron biznes əlaqələrinin inkişaf etməsi multimodel daşımının geniş yayılmasına imkan yaratmışdır. Yüklərin bir neçə nəqliyyat növündən istifadə etməklə yükün birbaşa şifarişçinin qapısına çatdırılma imkanı yaradır. Bu daşıma modelinin üstünlüklərindən biri də daşıma prosesinin bütün etaplarına yalnız bir şirkət nəzarət edir. Bununla yükün dolub-boşalma və sənədləşmə işlərinə sərf olunan vaxt azalır.

Trasmodel - vahid sənədləşməyə əsasən müxtəlif növ nəqliyyat vasitələrindən istifadə olunur. Bu daşıma modeli sistemli və müntəzəm xarakterlidir.

Amodel - vahid dispetçer məntəqəsi müxtəlif marşrutlar, vahid nəzarət sistemi.

2.2. DƏMİR YOLU DAŞIMA MODELİNİN ÜSTÜNLÜKLƏRİ VƏ ÇATIŞMAZLIQLARINI TƏSVİR EDİR

DƏMİR YOLU DAŞIMA MODELİNİN ÜSTÜNLÜKLƏRİ VƏ ÇATIŞMAZLIQLARI

Yük daşımının həcminə görə dəmiryolu nəqliyyatı birinci yeri tutsada yuxarıda adları qeyd olunan nəqliyyat vasitələrinin hər birinin özünə məxsus üstünlükləri və çatışmazlıqları olduğu kimi dəmiryolu nəqliyyat vasitəsinə özünə məxsus üstünlükləri və çatışmazlıqları mövcuddur.

Dəmiryolu nəqliyyat vasitələrinin üstünlükləri

- Yükgötürmə qabiliyyətinə görə vaqonlar dünya çempionudur. Belə ki, bir vaqonun yükgötürmə qabiliyyəti 60 tona qədərdir;
- Eyni baxda bir təkidə qatar 500 tona qədər yük daşıya bilir;
- İstənilən növ yükü daşıyır (kömür, fliz, neft, inşaat materialları, buğda, ərzaq və s.);
- Ölkənin istənilə istiqamətinə və ölkədən kənara daşıma imkanları;
- Avtomobil nəqliyyatı daşımalarına nisbətən daşıma daha təhlükəsiz həyata keçirilir;
- Dəmiryolu nəqliyyatında nəqliyyat hadisələrinin sayının dəfələrlə aşağı olması;
- Eyni qatar tərkibində müxtəlif növ yüklərin daşınması;
- Avtomobil nəqliyyatı daşımalarına nisbətən daşıma daha ekonomik həyata keçirilir;
- İstənilən mövsümdə və hava şəraitində yükün vaxtında çatdırılması;
- Çox böyük istehsal müəssisələri arasənda bir başa əlaqələr yaratma imkanı.

Dəmiryolu nəqliyyat vasitələrinin çatışmazlıqları

- Dəmiryolu xəttinə bağlı olması;
- Avtomobil yolları qədər inkişaf etməmişdir;
- Yükün yükgöndərən qapısından yükalanan qapısına qədər daşıma imkansızlığı (çox böyük istehsal müəssisələri istisna olmaqla);

- Bir başa daşımının mümkünsüzlüyü;
- Yükləmə-boşaltma işlərinə sərf olunan vaxt çoxluğu;
- Avtomobil nəqliyyatı qədər kiçik məsafələrə və istənilən hərəkət sxemi üzrə istəkləri təmin etməməsi;
- Marşrut üzrə yük doldurma - boşaltma şəraitinin olmaması.

2.3. VAQON ÜZƏRİNDƏ İŞARƏ VƏ YAZILARIN XÜSUSİYYƏTLƏRİNİ ŞƏRH EDİR

VAQON ÜZƏRİNDƏ İŞARƏ VƏ YAZILAR

Dəmiryolu nəqliyyatında istifadə olunan vaqonların yan divarında həmin vaqonun hansı qrupa məxsus olması, vaqonun tipi və texniki xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün müvafiq standartlara uyğun yazılar, işarələr və nömrələr yazılır.

Yan divarda olan işarələr:

- İstehsalçının ticarət nişanı;
- Məxsus olduğu Dəmiryolu Nəqliyyatı Nazirliyinin markası;
- Yükgötürmə qabiliyyəti, tara, kuzanın həcmi, yük dolma tarixi və s.

Bunlardan başqa vaqonların yan divarında daşınan yükün növü (məsələn: taxıl, sement, neft, süd vəs.) həmçinin vaqonun plnlı sonuncu təmir tarixi də qeyd oluna bilər.

Yük vaqonlarının yan divarlarına yazılmış səkkiz rəqəmli nömrə vaqonun nömrəsidir. Bu rəqəmlərin hər birinin özünün mənası var. Nömrənin ilk yeddi rəqəmi vaqonun tipini, texniki və ticari xüsusiyyətlərini bildirir. Səkkizinci rəqəm isə sənədləşmədə aparılan qeydlərin düzgünlüyünü bildirir.

Vaqonlarının yan divarlarına yazılmış səkkiz rəqəmli nömrənin birinci rəqəminin mənalari:

- 0 – sərnişin vaqonu deməkdir;
- 1 – lokomotiv kran və s.;
- 2 – vaqonun örtülü olmasını bildirir;
- 3 – konveyr tipli dörd və ya səkkiz oxlu vaqon;
- 4 - platforma;
- 5 – vaqonun hansısa müəssisəyə məxsus olması (şəxsi vaqon);
- 6 – dörd və ya səkkiz oxlu yarımvaqon;
- 7 – sistern vaqon;
- 9 – digər vaqonlar (ixtisaslaşmış və s.)

Vaqonlarının yan divarlarına yazılmış səkkiz rəqəmli nömrənin ikinci rəqəmi konveyr tipli vaqonlar istisna olmaqla yük vaqonlarının neçə oxlu olmasını bildirir (0-dan 8-zə qədər rəqəmlər

vaqonun dörd oxlu, 9-z rəqəmi isə vaqonun səkkiz oxlu olmasını bildirir).

Vaqonlarının yan divarlarına yazılmış səkkiz rəqəmli nömrənin üçüncü, dördüncü, beşinci və altıncı rəqəmi konveyr tipli vaqonlar istisna olmaqla vaqonun nömrəsini bildirir. Yeddinci rəqəm isə vaqonun əyləc meydançasının olub olmaması haqqında məlumat verir. Qeyd olunan nömrələrdən başqa dəmiryolu daşımalarına nəzarətin icrası üçün avtomatlaşmış indeksləşmə sistemi mövcuddur.

2.4. DAŞINAN MƏHSULLARIN NÖVÜNƏ GÖRƏ VAQON TIPLƏRİNİ SADALAYIR

DAŞINAN MƏHSULLARIN NÖVÜNƏ GÖRƏ VAQON TIPLƏRİ

Dəmiryolu yük daşımada istifadə olunan vaqonların əsasən altı tipi vardır:

1. Örtülü vaqonlar;
2. Platformalar;
3. İxtisaslaşmış vaqonlar;
4. Sestern vaqonlar;
5. İzotermik vaqonlar;
6. Konver tipli vaqonlar.

Örtülü vaqonlarla əsasən hava şəraitinin təsirindən tez korlanan məsullar daşınır. Məsələn: məişət malları və tenikaları, taxıl, mebel, geym və s. Bu tip vaqonların üstündə dəmir qapaqlar, havalandırma sistemləri, yan, arxa tərəflərdən qapılarla və bəzi yüklərin rahat boşaldılması üçün alt hissədən qapaqlarla təchiz olunur. Belə tip vaqonlarda bəzi yüklərin daşınması üçün rəflərlə təchiz olunur ki, bununlada daha çox sayda yük daşınır və yükləmə boşaltma işlərində asanlaşır. Örtülü vaqonları daşınan yükün xüsusiyyətlərinə və növünə görə ixtisaslaşdırılır ki, heyvanların, quşların, kağız məmulatların, avtomobillərin və s. daşınması üçün istifadə olunsun.

İzotermik vaqonlar - örtülü vaqonların bir növüdür. Bu tip vaqonlardan tez xarab olan ərzaq malları, meyvə, tərəvəz, ət, balıq və s. yüklərin daşınmasında istifadə olunur. Belə vaqonlar malların saxlama şəraitini təmin edən

aqreqatlarla təchiz olunur. İzotermik vaqonların ikinci növü referijatordur ki, bu vaqonlar soyuducu və ya qızdırıcı avadanlıqlarla və havalandırma sistemləri ilə təchiz olunur. Bu tip vaqonlar əsasən ət, balıq və bu kimi məsulların daşınması üçündür.

Atmosfer şəraitinin təsirindən korlanmayan yüklər əsasən yarımvaqolarda daşınır. Məsələn: qum, çınqıl, sement, kənd təsərrüfatı texnikaları və s.

Bu tip vaqonların əsasən üç növü var:

- Dörd oxlu yükötürmə qabiliyyəti 65 ton;
- Altı oxlu yükötürmə qabiliyyəti 95 ton;
- Səkkiz oxlu yükötürmə qabiliyyəti 125 ton;

Vaqonlar quruluşuna və formasına görə fəqlənir:

- Sadə düz şaquli divarlı və hər iki tərəfdən yükləmə-boşaltma qapılı;
- Döşəmə hissəsində yükboşaltma qapaqlı;
- Yan divarları maili olanlar;
- Üstü açıq vaqonlar (bu tip vaqonların yükləmə

boşaltma işləri çox asan olur);

- Özü boşalan yüklərin daşınması üçün (qum, çınqıl və s.) xüsusi yarımvaqonlardan istifadə olunur. Belə vaqonların alt hissəsində boşaltma boğazları (ingilis-“XOPPERİ”) ilə təchiz olunur.

Metal və beton konstruksiyaların, ixtisaslaşmış texnikaların və konteynerlərin daşınmasında dəmir yolu platformalardan istifadə olunur. Belə platformaların yük götürmə qabiliyyəti 71 tona qədər olur və yüklərin bağlanması üçün xüsusi dayaqqlar və ilgəclərlə təchiz olunur.

Maye yüklərin daşınması üçün sistern vaqonlardan istifadə olunur. Belə yüklərə neft, yağ, süd, sulfat turşusu və s. aiddir. Sistern vaqonların içərisində dalğalanmanın azaltılması üçün bir neçə

arakəsmələr quraşdırılır. Süd və süd məsullarının daşınmasında əlvan metaldan hazırlanmış və izolyasiya olunmuş sistern vaqonlardan istifadə olunur.

Konveyr tipli vaqonlar ixtisaslaşmış hesab olunur. Haşiyələnmiş - böyük yüklərin daşınması üçündür. Bu tip konveyerlər iki hissədən ibarətdir. Böyük ölçüdə yüklər bu hissələr arasında dayandırılıb və öz ağırlığının əmələ gəlməsi nəticəsində tələyə düşür.

2.5. VAQONLARIN NÖMRƏLƏNMƏSİNİ YERİNƏ YETİRİR

VAQONLARIN NÖMRƏLƏNMƏSİ

Dəmiryolu vaqonlarının nömrələri vaqonların yan divarlarına və ya vaqonun çərçivəsinin yan səthinə yazılır. Vaqon nömrələri səkkiz rəqəmli olur və vaqonun texniki və kommertiya xüsusiyyətlərini göstərmək üçün tətbiq olunur. Nömrənin birinci yeddi rəqəmi əsas, səkkizinci rəqəm isə nəzarət(yoxlama) nömrəsi hesab olunur. Səkkizinci rəqəmin köməyi ilə sənədlə vaqonun uyğunluğu yoxlanılır.

Vaqonların nömrələmə qaydaları dəmir yolu daşımalarında hələ 1963-cü illərdə tətbiq olunmağa başlanmışdır. Həmin dövrlərdə yeddi rəqəmli nömrələmə sistemi tətbiq olunurdu ki, bu sistemlə vaqonun neçə oxlu olmasını, vaqonun həcmi və bir sıra texniki xüsusiyyətlərini müəyyən etmək mümkün idi.

Belə ki, vaqon nömrəsinin birinci rəqəmi-vaqonun növünü, ikinci rəqəm vaqonun neçə oxlu olmasını, üçüncü rəqəm platformanın çərçivəsinin uzunluğunu, yarımvaqonun həcmi və s. göstərir. Birinci üç rəqəmin mənalari aşağıda cədvəldə qeyd olunub. Dördüncü, beşinci və altıncı rəqəmlər vaqonun texniki xüsusiyyətlərini bildirir. Nömrənin yeddinci rəqəmi isə vaqonon fərdi əyləc sisteminin olub olmadığını bildirir. Məsələn: (0.1 və 2- fərdi əyləc sistemli platformadır; 3- fərdi əyləc sisteminin olmamasını bildirir və eyni zamanda əl ilə idarə olunan əyləc sistemi ilə təchiz olunduğu barədə məlumat verir.

Nömrənin açıqlanmasının daha aydın olması üçün vaqon üzərində olan bir neçə nömrənin açıqlanmasını aparaq: Məsələn - 225320

TƏLİM NƏTİCƏSİ 2

- Birinci rəqəm - 2 vaqonun örtülü olmasını bildirir
- İkinci rəqəm - 2 vaqonun dörd oxlu olmasını və vaqonun həcmnin 120kub m. qədər olması barədə məlumat verir
- Üçüncü rəqəm - 5 vaqonun qapılarının kipləşdiricisiz və rəfsiz olmaması barədə məlumat verir
- Yeddinci rəqəm - 0 əyləc sistemi əl ilə idarə olunan olduğunu bildirir.

Məsələn: Vaqon üzərində 7768259 – nömrəsi bu vaqonun sistern tipli olmasını, turşuların daşınması üçün nəzərdə tutulduğunu və əl ilə idarə olunan fərdi əyləc sisteminin olmamasını bildirir.

Məsələn: Vaqon üzərində 8713437 – nömrəsi vaqonin izotermik olmasını qatarın tərkibində 12 ədəd referijator vaqonların olmasını bildirir.

Son dövrlər yeni növ vaqonların meydana gəlməsi(məsələn: ik mərtəbəli vaqonlar, taxıl daşıyan və s.) vaqonları nömrələrində dəyişiklik edilməsində zərurət yaratdı. Beləki müasir nömrələmə sistemi hətta vaqonun uzunluğunun, tara çəkisini, yükləmə qabiliyyətini müəyyən edilməsinə imkan verir.

TƏLİM NƏTİCƏSİ 2

Dəmir yolu yük vaqonlarının nömrələrinin mənası

1-ci Rəqəm	2-ci rəqəm	3-cü rəqəm	4-cü rəqəm	5-ci və 6-cı rəqəm	7-ci rəqəm
Vaqonun növü	Vaqonun oxlarının sayı və tex.xarakteristikası	Vaqonun tex. Xarakteristikasına əlavələr			0-8 əyləc sistemi olmayan; 9 əyləc sistemli

Nömrənin rəqəmləri							Taranın hesablaması, (t)	Şərti uzunluq (14 m vaqonlar)	Vaqon tipinin nömrəsi	
1	2	3	4	5 və 6	7					
Örtülü vaqonlar										
2	0	Həcmi 120 kub m -ə qədər 4-oxlu	0-9	Əlavə tex. xarakteristikası olmayan	0-9	0-9	0-8	22,7	1,05	200
	0-5						9	24,2	1,10	201
	1-3	Həcmi 120 kub m 4-oxlu	0-9	Əlavə tex. xarakteristikası olmayan	0-9	0-9	0-8	23,0	1,05	204
	4-7	Həcmi 120 kub m 4-oxlu geniş giriş qapılı	0-9	Əlavə tex. xarakteristikası olmayan	0-9	0-9	0-8	24,0	1,05	206
	6-7						9	26,0	1,10	207
	8	Həcmi 120 kub m 4-oxlu geniş giriş qapılı	0-9	Əlavə tex. xarakteristikası olmayan	0-9	0-9	0-8	26,0	1,21	208
							9	27,0	1,26	209
Platforma										
4	0	Çərçivəsinin uzunluğu 13,4 m-ə qədər, 4 oxlu	0-9	Əlavə tex. xarakteristikası olmayan	0-9	0-9	0-8	22,0	1,02	400
	1-8	Çərçivəsinin uzunluğu 13,4 m, 4 oxlu	0-9	Əlavə tex. xarakteristikası olmayan	0-9	0-9	0-9	20,9	1,05	404
Yarımvaqon										
5	0-7	4 oxlu, döşəməsi qapaqlı	0-9	Əlavə tex. xarakteristikası olmayan	0-9	0-9	0-8	22,0	1,00	600
							9	24,0	1,03	601
	8	4-oxlu, kuzası qapalı	0-9	Əlavə tex. xarakteristikası olmayan	0-9	0-9	0-8	21,1	1,00	608
							9	22,6	1,03	609
9	8-oxlu	0	Döşəməsi qapaqlı və başlıqlarda qapısı olan	0-9	0-9	0-8	44,5	1,45	612	
Sistern										

TƏLİM NƏTİCƏSİ 2

Nömrənin rəqəmləri							Taranın hesablama çəkisi, (t)	Şerti uzunluq (14 m vaqonlar)	Vaqon tipinin nömrəsi						
1	2		3	4	5 və 6	7									
6	0	4-oxlu, bitum və neft məsulları üçün	0	Bitum və neft məsulları üçün (bunker yarımvaqon) yüngül çərçivəli	0-9	0-9	0-8	31,5	1,01	700					
			1-3	Bitum üçün (yarımvaqon)	0-9	0-9	0-8	36,5	1,05	702					
			5-6	Zərif özüllü neft məsulları üçün	0-9	0-9	0-8	24,2	0,86	704					
	1	4-oxlu, naft və tünd rəngli heft məhsulları üçün, 50-63 kub. m. Həcmli	0-9	Əlavə tex. xarakteristikası olmayan	0-9	0-9	0-8	23,2	0,86	712					
								24,5	0,88	713					
	2	4-oxlu, naft və tünd və açıq rəngli heft məhsulları üçün, 50-63 kub. m. Həcmli (mövsüm xarakterli)	0-9	Əlavə tex. xarakteristikası olmayan	0-9	0-9	0-8	23,2	0,86	720					
								24,5	0,88	721					
	3-4	4-oxlu, açıq rəngli heft məhsulları üçün	0-7	Sisternin həcmi 73,1 kub m.	0-9	0-9	0-8	23,2	0,86	730					
								9	23,4	0,89	731				
								8	Sisternin həcmi 75 kub m.	0-9	0-9	0-8	28,0	0,86	748
	9	4-oxlu, açıq rəngli heft məhsulları üçün	0-7	Sisternin həcmi 85.6 kub m.	0-9	0-9	0-8	24,7	0,86	732					
								1	Sisternin həcmi 85.6 kub m.	0-9	0-9	0-8	24,7	0,86	732
								5	4-oxlu, açıq rəngli heft məhsulları üçün	1	Sisternin həcmi 85.6 kub m.	0-9	0-9	0-8	24,7
	6	4-oxlu, kimyavi maddələrin daşınması üçün	0	Sulfat turşusu üçün	0-9	0-9	0-8	21,9	0,86	760					
				1	Təkmilləşmiş sulfat turşusu üçün	0-9	0-9	0-8	20,4	0,86	762				
				3	Melanj üçün	0-9	0-9	0-8	21,8	0,86	764				
				4	Metanol üçün	0-6	0-9	0-8	23,5	0,86	766				
				5	Digər kimyəvi maddələr üçün	0-9	0-9	0-8	35,3	1,13	750				
				7-9	Digər kimyəvi maddələr üçün	0-9	0-9	0-8	21,9	0,86	768				
	7		0	Spirit üçün	0-6	0-9	0-8	23,2	0,86	770					

TƏLİM NƏTİCƏSİ 2

Nömrənin rəqəmləri							Taranın hesablama çəkisi, (t)	Şərti uzunluq (14 m vaqonlar)	Vaqon tipinin nömrəsi	
1	2	3	4	5 və 6	7					
			Spirt üçün, həcmi 85,6 kub. M.		0-9	0-8	24,7	0,86	770	
		1	Süd üçün	0-9	0-9	0-8	23,3	0,86	772	
		2	Ərinmiş yağlar üçün	0-9	0-9	0-8	26,0	0,87	773	
		2	Ərinmiş yağlar üçün	0-9	0-9	0-8	23,2	0,86	774	
		3-4	Çaxır və çaxix qatqıları üçün	0-9	0-9	0-8	28,0	0,86	776	
		5	Spirtili içkilər üçün	0-9	0-9	0-8	22,3	0,86	778	
		8	Digər yeyinti məsulları üçün	0-9	0-9	0-8	23,3	0,86	780	
	9	8-oxlu, neft və benzin üçün	0-1	Neft və neft məsulları üçün, həcmi 159 kub. m.	0-9	0-9	0-8	51,0	1,34	790
		4-5	Açıq və tünd rəngli neft məsulları üçün, 140 kub. m.	0-9	0-9	0-8	48,8	1,51	794	
		7	Açıq rəngli neft məsulları üçün, 161,6 kub. m.	0-9	0-9	0-8	51,0	1,52	798	
İzotermiq vaqonlar										
7	0	4-oxlu termos vaqon	0-1	Əlavə tex. xarakteristikası olmayan	0-9	0-9	0-8	33,5	1,58	800
	1	4-oxlu buzlaşdırılmış	0	Başlıqlarda donduruculu kabinalı	0-9	0-9	0-8	32,0	1,05	806
			4	Tavanda çənlərlə	0-9	0-9	0-8	37,0	1,15	808
			7	Çaxır uçun	0-9	0-9	0-8	43,6	1,05	810
	3	4-oxlu Fərdi referijatorlu (FRV)	0	Xidməti otağı olan	0-9	0-9	0-9	52,0	1,44	814
			1	Xidməti otağı olmayan, ban uzunluğu 19 m	0-9	0-9	0-9	44,0	1,44	816
			3-4	Xidməti otağı olmayan, ban uzunluğu 21 m	0-9	0-9	0-9	46,0	1,58	818

TƏLİM NƏTİCƏSİ 2

1	Nömrənin rəqəmləri						Tərəfin hesablaması, (t)	Şərti uzunluq (14 m vaqonlar)	Vaqon tipinin nömrəsi	
	2	3	4	5 və 6	7					
	4	4-oxlu referijator vaqonlarla yük qatarı	0	21-ədəd vaqonu olan qatar	0-9	0-9	0-9	41,0	1,30	824
			1	12-ədəd vaqonu olan qatar	0-9	0-9	0-9	43,0	1,30	826
	5	4-oxlu qatar təkibində 6 seksiyalı referijator olan yük vaqonu	0-4	Əlavə tex. xarakteristikası olmayan	0-9	0-9	0-9	39,0	1,58	830
	7	4-oxlu qatar təkibində 5 seksiyalı referijator olan yük vaqonu	0	Xidməti otağı olmayan, ZA-5	0-9	0-9	0-9	39,0	1,30	836
			1	Xidməti otağı olan	0-9	0-9	0-9	50,5	1,30	838
			2-6	Xidməti otaq tikilməsi üçün yeri olan	0-9	0-9	0-9	39,0	1,58	840
			7-9	ZB-5 seksiyalı. Xidməti otaq tikilməsi üçün yeri olan	0-9	0-9	0-9	43,0	1,58	842
	9	8-oxlu təkibində referijator seksiyaları olan yük vaqonu	0	Əlavə tex. xarakteristikası olmayan	0-9	0-9	0-9	67,7	1,77	844
	Digər									
	8	0	4-oxlu, yük vaqonları	0	Appatit konsentrat üçüç 10-402 modeli	0	0-9	0-8	26,5	0,83
								0,84	908	
1				Mineral gübrələrin xammalının daşınması üçün	0-9	0-9	0-8	20,5	0,86	902
2				Taxıl daşımaq üçün	0-9	0-9	0-8	22,0	1,05	901
3-6				Mineral gübrələr üçün	0-9	0-9	0-8	22,0	0,95	904
7				İxtisaslaşdırılmış bağlı yüklər	0-9	0-9	0-9	26,0	1,10	905
8				Yükü özü boşaldan vaqon	0-1	0-9	0-8	25,0	0,87	906
1		4-oxlu, yük vaqonları	0	Uzunluğu 10 m. Aglumera üçün	0-9	0-9	0-8	24,0	0,72	910

TƏLİM NƏTİCƏSİ 2

Nömrənin rəqəmləri							Taranın hesablama çəkisi,(t)	Şerti uzunluq (14 m vaqonlar)	Vaqon tipinin nömrəsi	
1	2	3	4	5 və 6	7					
		2-4	Uzunluğu 12 m. Aglemera üçün	0-9	0-9	0-8	23,0	0,86	912	
		5	Ağac daşımaq üçün platforma	0-5	0-9	0-8	33,0	1,66	914	
			Ağır çəkili konteynerlərin daşınması üçün platforma		0-9	0-8	33,5	1,82	984	
		6	Texnoloji qurğuların daşınması üçün	0-3	0-9	0-8	30,0	1,50	916	
			Texnoloji qurğuların daşınması üçün örtüklü	4-9	0-9	0-8	24,2	1,10	917	
		8	Örtülü referijatora uyğunlaşdırılmış	0-9	0-9	0-8	37,0	1,59	918	
					0-9	9	24,9	1,10	919	
		2	4 - oxlu, yük vaqonları	0-4	Ortatonajlı konteynerlər üçün örtülü yarımvaqon əsaslı	0-9	0-9	0-9	23,2	1,10
		5		Yüngül çəkili yüklər üçün, örtülü vaqon	0-9	0-9	0-8	42,0	1,76	924
		7		Avtomobil daşımaq üçün örtülü vaqon	0-9	0-9	0-8	42,0	1,76	926
		8		Avtomobil daşımaq üçün iki mərtəbəli	0-9	0-9	0-8	26,0	1,55	928
		9		Pudra şəkilli daşınması üçüç sistern	0-9	0-9	0-8	24,6	0,86	932
	3	4 - oxlu, yük vaqonları	0-6	Sement daşımaq üçün xopper(İngilis-xopperi)	0-9	0-9	0-8	22,0	0,85	930
							9			931
7-9			Sement daşımaq üçün sistern	0-9	0-9	0-8	22,0	0,87	936	

TƏLİM NƏTİCƏSİ 2

Nömrənin rəqəmləri							Taranın hesablamə çəkisi,(t)	Şerti uzunluq (14 m vaqonlar)	Vaqon tipinin nömrəsi	
1	2	3	4	5 və 6	7					
	4	4 - oxlu, yük vaqonları(platforma)	0-1	(çərçivəsinin uzunluğu 13,4 m qədər olan) Boyük ölçülü konteynerlərin daşınması üçüçn	0-9	0-9	0-8	18,4	1,02	940
			2-4	(çərçivəsinin uzunluğu 13,4 m olan) Boyük ölçülü konteynerlərin daşınması üçüçn	0-9	0-9	0-8	21,0	1,05	942
			5-9	(çərçivəsinin uzunluğu 18.4 m olan) Boyük ölçülü konteynerlərin daşınması üçüçn	0-9	0-9	0-8	22,0	1,40	946
	5	4 - oxlu, yük vaqonları	0-9	Taxıl daşımaq üçün xopper	0-9	0-9	0-8	22,0	1,05	950
	6	4 - oxlu, yük vaqonları	0	Diri balıq daşımaq üçün iki seksiyalı vaqon	0-9	0-9	0-9	45,0	1,58	956
			1	Diri balıq daşımaq üçün tək seksiyalı vaqon	0-9	0-9	0-9	41,0	1,05	960
			2	Çox sayda mal-qara daşımaq üçün vaqon	0-9	0-9	0-8	32,8	1,77	976
			3	Tavanda havalandırma qapaqları olan mal-qara daşımaq üçün vaqon	0-9	0-9	0-8	25,4	1,05	962
			4	Mal-qara daşımaq üçün iki mərtəbəli vaqon	0-9	0-9	0-8	25,4	1,05	964
			5	Aşağıdan havalandırma	0-9	0-9	0-8	24,3	1,25	966

TƏLİM NƏTİCƏSİ 2

Nömrənin rəqəmləri							Taranın hesablamə çəkisi, (t)	Şerti uzunluq (14 m vaqonlar)	Vaqon tipinin nömrəsi
1	2	3	4	5 və 6	7				
			qapaqları olan mal-qara daşımaq üçün vaqon			9	25,6	1,29	967
		6	Yığılan masa (stol) daşınması üçün platforma	0-2	0-9	0-8	30,0	1,05	968
		7	Un daşımaq üçün vaqon	0-9	0-9	0-8	33,8	1,25	972
		8	İnteryükər üçün sistern	0-9	0-9	0-8	25,5	0,86	974
		9	Örtüksüz xopper	0-9	0-9	0-8	22,0	0,85	982
7	4 - oxlu, yük vaqonları	0	Qazlaşdırılmış soda daşımaq üçün	0-9	0-9	0-8	31,3	1,13	970
		1-7	Sement daşımaq üçün xopper	0-9	0-9	0-8	22,0	0,85	930
						9	22,0	0,87	931
		8-9	Sement daşımaq üçün sistern	0-9	0-9	0-8	25,0	0,86	936

2.6. VAQONLARA MALIN YÜKLƏMƏ VƏ BOŞALTMA PROSESİNİ TƏŞKİL EDİR

MALIN VAQONLARA YÜKLƏNMƏSİ VƏ BOŞALDILMASI PROSESİ

Yükün vaqonlara yüklənməsi və boşaldılması zamanı müvafiq qaydalara əməl olunması işin optimallaşmasına, vaxta qənaət olunmasına və işin təhlükəsizliyinə xidmət edir.

Yükləmə və boşaltma işlərini yerinə yetirərkən aşağıda qeyd olunan qaydalara əməl olunmalıdır:

- Yükləmə və boşaltma işlərini müəyən meydançalarda yerinə yetirilməli və təhlükəsizlik təmin olunmalıdır.

- Yüklərin doldurulması və boşaldılması işini yerinə yetirən xüsusi texnikanın təhlükəsiz hərəkəti təmin olunmalıdır.

- Yükləmə və boşaltma texnikaları yükün növünə və çəkisinə görə düzgün seçilməlidir.

- Ağır və iriqabiliyyətli yükləri çəngəli avtokarlarla yükləyib boşaldırlar. Lazım gələrsə taxta və plastik poletlərdən istifadə olunur. Bu zaman yüklər poletlərdə vaqonların uzununa yığılır.

- Yükləmə və boşaltma işləri əl ilə yerinə yetirilərsə fəhlələrin əməyinin qorunması və təhlükəsizliyi təmin olunmalıdır.

- Yükləmə boşaltma işlərinə nəzarəti təcrübəli ustalar yerinə yetirir və işin təhlükəsizliyinə məsuliyyət daşıyırlar.

- Örtüklü vaqonlara yük elə yığılmalıdır ki, hərəkət zamanı yükün hərəkətsizliyi təmin olunsun. Lazım gəldikdə yükü bağlamalı və zədələnməyə qarşı müvafiq yumşaq elementlərdən istifadə olunmalıdır.

- Ərzaq məhsullarının daşınması üçün nəzərdə tutulan qablar sanitariya-gigiyenik tələblərə cavab verməlidir. Belə yüklərin yükləmə boşaltma işlərini yerinə yetirən işçilər müvafiq tələblərə cavab verən geyimlə təmin olunmalıdır.

- Tez alışan maye yüklər müvafiq vaqonlarda daşınmalıdır.

- Kağız məmulatlar, mineral gübrələr, taxta emallı yüklər, ot və yanacaq materialları yüksək səviyyədə təhlükəsizlik təminatı ilə yüklənib boşaldılmalıdır.

- Təhlükəli və tez alışan yüklərin dolub-boşalmasını yerinə yetirən işçilər müvafiq geyim və qoruyucularla təmin olunmalıdır.

Yükün vaqonlara yüklənməsi və boşaldılması zamanı müvafiq qaydalara əməl olunması işin optimallaşmasına, vaxta qənaət olunmasına və işin təhlükəsizliyinə xidmət edir.

Yükləmə və boşaltma işlərini yerinə yetirərkən aşağıda qeyd olunan qaydalara əməl olunmalıdır:

- Yükləmə və boşaltma işlərini müəyən meydançalarda yerinə yetirilməli və təhlükəsizlik təmin olunmalıdır.

- Yüklərin doldurulması və boşaldılması işini yerinə yetirən xüsusi texnikanın təhlükəsiz hərəkəti təmin olunmalıdır.

- Yükləmə və boşaltma texnikaları yükün növünə və çəkisinə görə düzgün seçilməlidir.

- Ağır və iriqabiliyyətli yükləri çəngəli avtokarlarla yükləyib boşaldırlar. Lazım gələrsə taxta və plastik poletlərdən istifadə olunur. Bu zaman yüklər poletlərdə vaqonların uzununa yığılır.

- Yükləmə və boşaltma işləri əl ilə yerinə yetirilərsə fəhlələrin əməyinin qorunması və təhlükəsizliyi təmin olunmalıdır.

- Yükləmə boşaltma işlərinə nəzarəti təcrübəli ustalar yerinə yetrir və işin təhlükəsizliyinə məsuliyyət daşıyırlar.

- Örtüklü vaqonlara yük elə yığılmalıdır ki, hərəkət zamanı yükün hərəkətsizliyi təmin olunsun. Lazım gəldikdə yükü bağlamalı və zədələnməyə qarşı müvafiq yumşaq elementlərdən istifadə olunmalıdır.

- Ərzaq məhsullarının daşınması üçün nəzərdə tutulan qablar sanitariya-gigiyenik tələblərə cavab verməlidir. Belə yüklərin yükləmə boşaltma işlərini yerinə yetirən işçilər müvafiq tələblərə cavab verən geyimlə təmin olunmalıdır.

- Tez alışan maye yüklər müvafiq vaqonlarda daşınmalıdır.

- Kağız məmulatlar, mineral gübrələr, taxta eməllı yüklər, ot və yanacaq materialları yüksək səviyyədə təhlükəsizlik təminatı ilə yüklənib boşaldılmalıdır.

- Təhlükəli və tez alışan yüklərin dolub-boşalmasını yerinə yetirən işçilər müvafiq geyim və qoruyucularla təmin olunmalıdır.

- Dəmiryolu vaqonlarını yükləyib boşaltan şirkətlər müvafiq sənədləşmə işləri yerinə yetirilməlidir.

- Bu sənədləşmədə yükləmə boşaltmanın forması, yük barədə məlumatlar, yükün qiyməti, icraedicinin və sifarişçinin məsuliyyətləri və s. qeydlər olunmalıdır.

Təhlükəli yüklərin yükləyib boşaldılması işlərinə dair tələblər

Dəmir yolu nəqliyyatı işçilərinin əsas vəzifələri hərəkətin təhlükəsizliyini, daşınan yüklərin saxlanması şərtsiz təmin etməklə sərnişin və yükdaşıma ehtiyacını ödəmək, texniki vasitələrdən səmərəli istifadə etmək və ətraf mühitin mühafizəsi tələblərinə riayət etməkdən ibarətdir.

Təhlükəli yüklərə aid olan iş yerlərində işin yerinə yetirilməsi qaydalarına və təhlükəsizliyə dair təlimat asılmalı və həmin əraziyə məsul şəxs təyin olunmalıdır. Təyin olunan şəxs və ya şəxslər işin təşkilini və bütün tələb qaydalarını mükəmməl bilməli və ona riayət etməlidir.

- Təhlükəli yüklər yaşayış zonalarından və digər obyektlərdən ən azı 500m aralı müvafiq meydançalarda aparılmalıdır.

- Təhlükəli yüklərin doldurub boşaldılması, saxlanılması və emalı işlərinin aparılmasına dair təlimatlar verilməli hər hansı hadisə zamanı ilk tibbi yardım qaydaları və yanğına qarşı təlimatlar öyrədilməlidir.

- Təhlükəli yüklərin dolub boşalma işləri maksimum səviyyədə mexanikləşdirilməlidir.

- Yük göndərən belə yüklərin təhlükəsizliyini təmin etməli və yükləmə boşaltma zamanı iştirak etməlidir.

Təhlükəli yüklər sutkanın işıqlı vaxdında yükləyib boşaldılmalıdır (yağışlı günlərdə isə örtüklər altında)

- Küləyin sürəti sanyədə 3 metirdən çox olduqda yükləmə boşaltma qadağan olunur.

- Təhlükəli maye yüklərin ətrafa yayılması, səpkilənməsi, axılması qadağandır.

- Təhlükəli yüklərin sənədlərində yükün nə dərəcədə təhlükəli olması haqqında müvafiq qeydlər olmalıdır.

- Təhlükəli yükləri yalnız taxta poletlərdə yükləməyə icazə verilir (plastik polet olmaz).

- Təhlükəli yüklərin yükləmə boşaltma işlərində daxiliyanma mühərrikli maşınlardan (avtokarlardan) istifadə qadağandır.

- Markalanmamış təhlükəli yüklərin dolub boşaltılması qadağandır.
- Dağılmış təhlükəli yüklər yükləmə boşaltma ərazisindən ən azı 300m uzaqlaşdırılaraq zərərsizləşdirilməlidir.
- Yükləmə boşaltma zamanı hər 30 dəqiqədən bir vaqonlar havalandırılmalıdır.
- Neft və neft məhsullarının yüklənilib boşaldılması yalnız mexanikləşdirilmiş qaydada yerinə yetirilməlidir.

2.7. TƏLƏBƏLƏR ÜÇÜN FƏALİYYƏTLƏR

- Azərbaycan dəmiryolu yük daşıma statistikasını araşdırın (internet mənbələri).
- Multimodel daşımanın üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını sadalayın.
- Azərbaycan dəmiryolu yük daşımalarının qonşu ölkələr əlaqələri mövzusunda təqdimat hazırlayın.
- Dəmiryolu nəqliyyatında baş verən qəza hadisələrinin statistikasını hazırlayın.
- İnternet mənbələrindən istifadə edərək örtülü vaqonların texniki xüsusiyyətlərini cədvəl formasında hazırlayın.
- Müxtəlif tipli vaqonların foto şəkillərini hazırlayın.
- Cədvəldən istifadə edərək vaqon nömrələri hazırlayın.
- Təhlükəli yüklərin dolub-boşalmasına dair təqdimat hazırlayın.

2.8. QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Aşağıdakı qiymətləndirmə meyarına əsasən qiymətləndirəcəksiniz:

“Dəmir yolu daşıma modelinin xüsusiyyətlərini sadalayır”

1. Azərbaycan dəmir yolu hansı tarixə təsadüf edir?
2. Daşıma modellərindən hansı dəmir yolu nəqliyyatında daha geniş tətbiq olunur?
3. İntermodel daşımanın xüsusiyyətləri hansıdır?
4. Qatarlar necə yerə bölünür?

“Dəmir yolu daşıma modelinin üstünlükləri və çatışmazlıqları”

1. Dəmir yolu daşıma modelinin üstünlüklərini sadalayın?
2. Dəmir yolu daşıma modelinin çatışmazlıqlarını sadalayın?
3. Növbədən kənar qatarlar hansılardır?

“ Daşımanın məhsulların növünə görə vaqon tipləri ”

1. Örtülü vaqonların hansı növləri var?
2. Hansı məsullar örtülü vaqonlarda daşınır?
3. Ağır çəkili və iri qabaritli yüklərin daşınmasında hansı vaqonlardan istifadə olunur?
4. Sistern vaqonlar nə üçündür?
5. Dəmir yolu nəqliyyatı işçilərinin əsas vəzifəsi nədən ibarətdir?
6. Qatarların hərəkət qrafiki nədir və nəyi ifadə edir?

“Vaqonların nömrələnməsi ”

1. Vaqonlar üzərinə yazılan nömrələr neçə rəqəmdən ibarət olur?
2. Vaqonlar üzərinə yazılan nömrələrin 1-3 rəqəmlərinin hansı mənası var?

“Vaqonlara malı yükləmə və boşatma prosesini ”

1. Yüknü vaqonlara yüklənməsi və boşaldılması zamanı müvafiq qaydalar nəyə xidmət edir?

3.1. DƏNİZ VƏ ÇAY YOLU DAŞIMA MODELİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİNİ SADALAYIR

DƏNİZ VƏ ÇAY YOLU DAŞIMA MODELİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dəniz yolu ilə daşıma xarici iqtisadi (dövlətlər, qitələr arası) əlaqələrin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Dəniz yolu bütün beynəlxalq daşımaların 80% -dan çoxunun həyata keçirilməsini təmin edir. Bu daşımaların tərkibində yeyinti və kənd təsərrüfatı mallarının daşınması çox böyük rol oynayır (məsələn: buğda, yeyinti məhsulları, neft, neft məhsulları, kömür və s.). Axır zamanlar konteynerlər vasitələri ilə (hazır məhsulların, və yarımfabrikatların) daşımaların sayı getdikcə artır.

Dəniz və çay yolu daşımaları dövlətlər arası daşımalar zamanı da geniş istifadə edilir. Dəniz nəqliyyatının əmək məhsuldarlığı və yük dövriyyəsi (təxminən 29 trln. Ton/km) digər daşıma modellərindən mühüm dərəcədə artıqdır.

Dəniz yolu ilə daşımanın mayadəyəri digər nəqliyyatlardan fərqli olaraq, ən aşağıdır. Dəniz yolu ilə daşımalarından uzaq məsafələrə yük daşımalarında istifadə etmək daha effektivdir. Qısa məsafələrə daşıma zamanı dəniz nəqliyyatından istifadə etmək iqtisadi cəhətdən səmərəli deyil.

Dəniz və çay yolu nəqliyyatı ətraf mühitə heç bir ekoloji təsir göstərmədən, şərti 1 ton yük daşımada aşağı maya dəyərində malikdir. Dəniz və çay nəqliyyatının yük daşımada enerji səmərəliliyi avtomobil daşımalarına nisbətən 10 dəfə, dəmiryol daşımaları görə 5 dəfə çoxdur. Məsələn: şərti götürülmüş 5 litr yanacaq sərfində

sərfində ortalama daşıma nəticələri aşağıdakı kimi olur:

- a) Dəniz və su nəqliyyatı - 500 km
- b) Dəmiryol nəqliyyatı - 300 km
- c) Avtomobil nəqliyyatı - 100 km

Dəniz və çay yolu nəqliyyatı ilə yeyinti və kənd təsərrüfatı mallarının daşınması

Yeyinti və kənd təsərrüfatı mallarının daşınmasında dəniz və çay yolu daşınması çox böyük rol oynayır (məsələn: buğda, yeyinti məhsulları, neft, neft məhsulları, kömür və s.). Axır zamanlar konteynerlər vasitələri ilə (hazır məhsulların və yarımfabrikatların) daşımaların sayı getdikcə artır.

Dəniz və çay yolu nəqliyyatı ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının daşınmasının vacib xüsusiyyətlərindən biri də bu daşımanın mövsümi xarakterli olmasıdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının daşınmasında bəzi çətinliklər ortaya çıxır. Bunlara misal olaraq; kənd təsərrüfatı məhsullarının donmaya həssaslığı, atmosfer şəraitinin təsiri altında onların xüsusiyyətlərini və xarakteristikalarını tez bir zamanda dəyişməsi, yükləmə-boşaltma işlərində zədə alma ehtimalının çox olması və s.

Əsas daşınan kənd təsərrüfatı məhsullarının təsnifatı:

1. Buğda tipli məhsullar
2. Tərəvəz
3. Meyvələr
4. Pambıq
5. Heyvandarlıq məhsulları
6. Gübrə məhsulları

Bundan başqa kənd təsərrüfatı məhsullarının daşınmasında aşağıdakı əlamətləri də nəzərə almaq lazım gəlir:

a) Fiziki-mexaniki əlamətlər. Bu əlamətlərə görə bütün kənd təsərrüfatı məhsulları duru (məhlullar) və bərk şəkildə olan məhsul növlərinə bölünürlər. Bütün kənd təsərrüfatı məhsullarının 70%-i qalama (qabsız) və doldurulan yüklərə aid edilir.

b) Təcillilik və dövrülük əlamətləri. Tez xarab olan yükləri qısa müddətdə yerinə çatdırmaq lazımdır. Bəzi yüklərin xüsusiyyətlərinə görə daşımanın təcilliliyi tələb olunmur.

Daşımanın şərtləri. Bu halda daşınan yüklər bir-neçə kateqoriyalara ayrılırlar.

- Birinci kateqoriya - Heç bir xüsusi şərt tələb etməyən adi kənd təsərrüfatı məhsulları.
- İkinci kateqoriya - Xüsusi şərait tələb edən məhsullar bu halda daşıma zamanı müəyyən temperatur və sanitariya şəraiti tələb olunur.

- Üçüncü kateqoriya - Kəskin iyli yüklər ancaq xüsusi avadanlıqla təchiz edilmiş yük yerlərində (trumlarda) daşınmalıdır.

- Dördüncü və beşinci kateqoriyalara isə müvafiq olaraq antisanitariya və diri heyvandarlıq yükləri aid edilir.

Yeyinti məhsullarının daşınması müxtəlif növ nəqliyyat vasitələri tərəfindən aparılır. Yeyinti məhsullarının daşınmasında istifadə olunan bütün nəqliyyat vasitələri müntəzəm olaraq sanitariya nəzarət müəssisələri tərəfindən yoxlanılır. Bundan başqa sanitariya tələblərinə müvafiq olaraq yeyinti məhsulları daşınmasında istifadə edilən bütün nəqliyyat vasitələrinə sanitariya pasport-sənəd verilir. Sanitariya pasport olmadan yeyinti məhsullarının daşınması mümkün deyildir.

Dəniz və çay yolu nəqliyyatı ilə xüsusi növ yüklərin beynəlxalq daşımalarının təşkili və xüsusiyyətləri

Beynəlxalq çaylar dənizlə bağlı olan elə çaylardır ki, onlar iki və ya daha çox dövlətin ərazisindən axıb keçir və ya onların ərazisini bölür. Belə çaylar çayətrafı dövlətlərin ticarət gəmilərinin naviqasiyası üçün açıq olur. Onlar digər dövlətlərin ticarət gəmilərinin naviqasiyası üçün də açıq olduqda belə çaylara açıq çaylar deyilir.

Su (çay) nəqliyyatı ilə beynəlxalq xarici ticarət daşımalarının növləri: ixrac daşınması, idxal daşınması, tranzit daşınma, xarici frakt edənlərin yüklərinin daşınması.

Beynəlxalq dəniz daşımalarının növləri:

- Tramp gəmiçiliyi
- Xətt gəmiçiliyi

Tramp gəmiçiliyi qeyri-müntəzəm daşımaları həyata keçirir və ona çox vaxt qeyri-müntəzəm gəmiçilik deyilir. Xətt gəmiçiliyi isə, bir qayda olaraq, müntəzəm daşımaları həyata keçirir və buna görə də dəniz gəmiçiliyinin bu formasına müntəzəm gəmiçilik də deyilir.

Daxili su (çay) nəqliyyat hüquq sistemində əsas hüquq institutları: daxili su (çay) yollarının hüquqi rejimi, gəminin hüquqi statusu, gəminin təhlükəsizliyi, gəmilərin toqquşmasından dəyən zərərin ödənilməsi, batmış əmlakın hüquqi rejimi, su (çay) limanlarının hüquqi rejimi, gəmilərin icarəsi, gəmi heyətinin hüquqi vəziyyəti, yük daşımalarının normativ hüquqi tənzimlənməsi, sərnişin daşımalarının, baqaj və poçt göndərişlərinin hüquqi tənzimlənməsi, gəmilərin və digər əmlakın xilas edilməsi, ümumi qəza və b. Beynəlxalq miqyasda həyata keçirilən su (çay) daşımaları beynəlxalq su (çay) hüquqi ilə tənzimlənir. Beynəlxalq su (çay) hüququ dedikdə beynəlxalq çayların, göllərin, qeyri-dəniz kanallarının və digər beynəlxalq əhəmiyyətli daxili su yollarının istifadəsilə bağlı dövlətlər arasındakı münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu başa düşülür.

3.2. DƏNİZ VƏ ÇAY YOLU DAŞIMA MODELİNİN ÜSTÜNLÜKLƏRİ VƏ ÇATIŞMAZLIQLARINI TƏSVİR EDİR

DƏNİZ VƏ ÇAY YOLU DAŞIMA MODELİNİN ÜSTÜNLÜKLƏRİ VƏ ÇATIŞMAZLIQLARI

Dəniz və çay nəqliyyat ilə yüklərin, məhsulların və sərnişinlərin daşınması həm təbii, (çay, göl, dəniz, və okean) həm də süni (su anbarı, kanallar və.s) su yolları ilə həyata keçirilir. Su nəqliyyatında lazım olan xarakterik qurğular və avadanlıq:

1. Nəqliyyat vasitələri: Gəmilər
2. Su yolları suyun dərinliyi və səthi kanallar və şlüzlər
3. İdarəolunma və sinqnalizayisa: mayaklar
4. Nəqliyyat qovşaqları: çay və dəniz vağzalları, limanlar.

Su yolu daşıma modelinin 2 növü vardır:

1. Çay nəqliyyatı (daxili su hövzələri) daxili su yolları ilə (çaylarla, kanallarla, göllərlə) daşımını həyata keçirir.

Çay nəqliyyatının üstünlükləri:

- Dərinliyi olan çaylarda və su anbarlarında yüksək daşıma imkanları
- Daşımaların aşağı maya dəyəri
- Xərclərin aşağı olması

Çay nəqliyyatının çatışmamazlıqları:

- Daşıma coğrafiyasının məhdudluğu
- Çatdırma sürətinin aşağı olması (çayın dərinliyinin nahamar olmasından, naviqasiya şəraitindən asılı olaraq)

- Mövsümi xarakterli olması
- Yüklərin və məhsulların saxlama və daşıma etibarlığının aşağı olması

2. Dəniz nəqliyyatı dənizlərin, okeanları və onlara bitişik su hövzələrinin səthləri ilə daşımını həyata keçilməsidir.

Dəniz nəqliyyatının üstünlükləri:

- Qitələr arası daşımaların mümkünlüyü.
- Uzaq məsafələrə daşımaların mayadəyərinin aşağı olması

Dəniz nəqliyyatının çatışmazlıqları:

- Daşıma coğrafiyasının məhdud olması
- Çatdırma sürətinin aşağı olması (coğrafiyafi, hava və naviqasiya şəraitindən asılı olması)

- Göndərmə tezliyinin az olması

- Yüklərin qablaşdırılmasına və bərkidilməsinə aid sərt tələblərin olması
- Mürəkkəb liman infrastrukturunun yaradılmasına olan tələbat
- Multimodel olması

3.3. MƏHSULA GÖRƏ İSTİFADƏ OLUNAN KONTEYNERLƏRİ SEÇİR

DƏNİZ VƏ ÇAY YOLU DAŞIMA MODELİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN KONTEYNERLƏR

Böyük həcmli yükdaşımalar zamanı malların dənizlə daşınması ən optimal variant sayılır. Dəniz yolu daşımaları adətən multimodal daşıma sxemlərində marşrutun yalnız bir hissəsi hesab olunur. Hazırda beynəlxalq miqyasda dənizyolu daşımaları dünya yük daşımalarının 60%-ni təşkil edir (BMT-nin hesabatına əsasən). Nəqliyyatın bu növünün belə populyar olması əsasən münasib qiymətlər və böyük həcmli yüklərin daşınma imkanlarının geniş olması ilə əlaqədardır.

Konteyner daşımaları-transkontinental əlaqələrdə istifadə olunan yük daşınmalarının ən əlverişli növlərindən biridir. Qarışıq və yaxud, belə demək olarsa, multimodal daşımaların konteynerlər vasitəsilə həyata keçirilməsi yüklərin daşınması, saxlanması və boşaldılıb yüklənməsi ilə əlaqədar olan xərcləri azaltmağa imkan yaratdığı üçün daha effektiv hesab olunur. İdxal və ixracla məşğul olan ölkələrin yük daşımalarının əhəmiyyətli hissəsini dəniz nəqliyyatı ilə konteyner daşımaları təşkil edir və bu nəqliyyat növü Cənub-Şərqi Asiya və Amerika ölkələrinə və bu ölkələrindən digər kontinentlərə yüklərin çatdırılması zamanı əvəzəlməzdir. Mütəxəssislər yüklərin daşınmasını bütün mərhələlərdə izləyir və yük haqqında müştərilər məlumatlandırılır.

3.4. DAŞINAN MƏHSULLARIN NÖVLƏRİNƏ GÖRƏ GƏMİ NÖVLƏRİNİ SADALAYIR

YÜK DAŞIMADA İSTİFADƏ OLUNAN GƏMİ NÖVLƏRİ

Yük dəniz gəmilərinin ən geniş yayılmış növlərindən biri də rolkerdir. Bu yük gəmiləri xüsusi təyinatlı olub, onlara yükləmə əməliyyatı iki üsulla həyata keçirilir.

- a) Kran ilə (şaquli üsul)
- b) Diyirlənmə ilə (üfiqi üsul)

Əsasən bu növ gəmilər müxtəlif texnikanın, o cümlədən iriqabaritli yüklərin daşınmasında istifadə olunur. Məsələn: avtonəqliyyatı və xüsusi texnika, dəmiryolu vaqonları və platformaları, evzapletlərdə (altlıqlarda) yerləşdirilmiş konteynerlər və yüklər. Yükləməni yerinə yetirmək üçün xüsusi şərtlər tələb olunmur.

Gəmirlərin göyertənin olması nəticəsində kran və diyirlənmə üsulu ilə həmçinin yükləri göyərətəyə yükləmək mümkündür. Bundan başqa hər rolker gəmisində yükləmə avadanlığı vardır. Hərbi əməliyyatlarda bu nəqliyyat növündən desant gəmisini kimi istifadə etmək olar. Mənfi cəhəti, bu gəminin tikintisi çox baha başa gəlir. Ona görə də, donanmalarda bu gəmilərin sayı məhduddur. Bərə-çox mərtəbəli gəmidir. Aşağı mərtəbələrdə avtomobillər və texnika, yuxarı mərtəbələrində sənişin kayütləri və salonları, kafe və restoranlar yerləşdirilir. Müasir bərələr, səyahət laynerləri kimi çox yaxşı təchiz olunur.

Dəniz yollarını ilə ancaq səpələnən yüklərin (buğda, könur və s.) daşınmalarında balcker növlü gəmilərdən də istifadə olunur. Bu gəmilər müxtəlif hissələrə bölünmüş, vahid bir böyük tutuma malik olurlar. Hər hissənin öz qapağı olur. Balckerə yükləmə əməliyyatı limanın göyertəsindən yerinə yetirilir. Bu cür gəmilərdə özünün yükləmə avadanlıqları olur.

Tanker balckerdən fərqli olaraq, maye yükləri və ya sıxılmış qazları daşıyır. Maye yüklərə neft, yanacaq materialları, kimyəvi maddələr, təhlükəli yüklər və zəhərli tullantılar aiddir. Quruluşuna görə tanker balckerə çox oxşayır. Hissələrə ayrılmış, böyük tutuma malik yük gəmisidir. Daşınan yüklərin xüsusiyyətlərinə görə tankerin divarları ikiqatdır və divarların arasında hava olur.

Bu vəziyyət vibrasiyanı söndürür, yükü yüksək temperaturlardan qoruyur, hermetikliyin qorunması üçün əlavə müdafiyyə rolunu oynayır. Tanker ən çox yayılmış və tələb olunan dəniz nəqliyyat növüdür.

Digər çox istifadə olunan yük dəniz nəqliyyatının növü bərədir (param). Bərədə yükləmə diyirlənmə üsulu yerinə yetirilir, lakin rolkerdən fərqli olaraq, əsasən sənişin daşınması da həyata keçirilir. Bu növ dəniz nəqliyyatı ilk növbədə sənişin daşınmada istifadə olunur.

“Quru yük” adlanan gəmi nəqliyyatı gəminin universal növüdür. Bir çox növ məhsulların və yüklərin daşınmasında geniş istifadə olunur. Bu növ gəmilərdə iriqabaritli yüklər də daşınır. Yeyinti məhsulları (ət, meyvə, balıq) daşınmasında istifadə olunur. Bundan başqa, məhsulların müstəqil boşaltma-yükləmə işlərini aparmaq üçün öz avadanlıqları ilə təchiz olunur. Bu xüsusiyyət, istənilən limandan əgər limanda boşaltma-yükləmə avadanlığı yoxdursa öz boşaltma-yükləmə işlərini müstəqil apara bilər.

Bu növ gəmi ilə yüklərin daşınması təkcə aşağı hissədə aparılmır, həm də yük qablaşdırılmışsa gəminin göyərtəsində də daşınma yerinə yetirilə bilər. Gəmiyə məhsulların yüklənməsi və boşaldılması prosesini təşkil edir.

Məhsulların gəmiyə yüklənməsi prosesi və təhlükəsizlik qaydaları

Dəniz yolu ilə daşınacaq yüklər həm dəniz nəqliyyatının standartları və tələbləri, həm də daşınacaq yüklərin xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq hazırlanır:

- Taranın və qablaşdırmanın sazlığı.
- Nəzarət lentlərinin, çəftələrin və plombların vurulmasının və sazlığı .
- Taralardan maye yüklərin sızmamaması.
- Taralara aid olan normativ sənədlərin standartlara uyğun olması.
- Taralarda olan markaların və xəbərdar edici işarə, yazıların aydın olması.
- Yükün zay olmasını subut edən iylərin və digər əlamətlərin olmaması.

Əsas yükləri daşımağa hazırlayarkən aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

- a) Yırğalanmanın təsiri altında yükün sürüşməsi imkanı.
- b) Yükün yanması, partlayışı ilə əlaqədar təhlükələrin insanlara və ətraf mühətə təsiri (zəhərlənmə, radiasiya şüalanması).
- c) Nəmin, tozun, istiliyin və müxtəlif iylərin olması.
- d) Tələb olunan temperatur, rütubət və ventilyasiya rejimlərini tətbiq etmək zərurəti.

Taranın yüklə çəkisi bir tonn və bundan artıq olduqda, yükləmə - boşaltma işlərini yerinə yetirərkən və gəmilərdə yüklərin bərkidilməsi zamanı xüsusi avadanlıqlar olmalıdır (dibaltı, altlıq konteyner və s.) İstifadə olunan xüsusi avadanlıqlar tələb olunan şərtlərə cavab verməlidir. Yükün itmə, xarab olma, və zədə alma təhlükələri meydana çıxdıqda, yükqöndərən taraları normativ sənədlərə uyğun olan tələblərə cavab verən vəziyyətə gətirməlidir.

Yüklənməyə görə limana daxil olan gəmilər texniki cəhətdən saz və daşımaya hazır olmalıdır, yük daşımaq üçün nəzərdə tutulan yerlər yükün qəbuluna hazır olmasıdır. Yüklərin qəbulu üçün gəmidə hazırlıq işləri aparılmalıdır:

- Daşınacaq yükün xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, yükləmə yerləri hazırlamalıdır.
- Yükləmə qurğuların texniki sazlığı yoxlanılmalıdır.

- Gəmidə yükləmə başa çatdıqdan sonra nəzarət edilməsi mümkün olmayan, bağlanan qapıların etibarlılığı yoxlanılmalıdır.
- Yanğına qarşı sistem və avadanlığın texniki sazlığı yoxlanılmalıdır.
- Lyuklərin bağlayan sisteminin və lyuk qapaqlarının kiçikliyi yoxlanılmalıdır.

Yük yerləri əvvəl daşınan yüklərin qalıqlarından təmizlənməlidir. Bu zaman təmizlənmə işinin xarakteri daşınacaq yüklərin növündən asılı olaraq dəyişir. Tikinti materialları, metal məhsulları nəqliyyat texnikasını, qablaşdırılmağa ehtiyac olmayan və toz iylərin təsir etmədiyi yüklərin daşınması zamanı yük yerlərinin (tryumların) quru şəkildə təmizlik işləri aparılmalıdır. Yeyinti və bitki məhsulların, pambığın, parçaların və digər səmayə məhsulların daşınması zamanı yük yerlərinin (tryumaların) yuyulması, qurudulması və havanın dəyişdirilməsi kimi təmizlik işləri aparılır.

Yük yerlərində (tryumlarda) kənar iylər aşkar edildikdə, onlar deodolitə olunur. Duzlu balıqları, nəm-quzlu dərilərin, mal-qaranın duzlanmış dəriləri və buna bənzər yüklərin daşınmasından sonra yük yerləri (tryumlar) yuyulmalıdır və dezinfeksiya olunmalıdır. Tozlanan, yük yerlərini çirkləndirən yüklərin (məsələn: daş-kömür, kömür) daşınmasından sonra tryumların su ilə şlanqlarla yuyulması aparılır. Gəmi sistemlərin (borular) yüklərin zərbələrindən qorumaq üçün onları dəmir və ya taxta örtüklə örtülməlidir. Bütün sisternlərin tıxaclarının kiçikliyi yoxlanılmalıdır.

Gəmi oxları və kranları qaldırılmış halda olmalı və elə bərkidilməlidir ki, sahil kranlarının işinə mane olmamalıdır. Gəmi daxili yükqaldırma vasitələrindən istifadə etməkdən qabaq onların texniki sazlığı yoxlanılmalıdır. Bundan başqa yükqaldırma vasitələri gəminin texniki sənədlərinin və təhlükəsizlik istismarı qaydalarının tələblərinə cavab verməlidir.

Göyertidə yüklərin yerləşdirməkdən əvvəl aşağıdakı əməliyyatları yerinə yetirmək lazımdır:

- Bərkidilmə halqalarının və digər vəsaitlərin sayının kifayət qədər olması və quraşdırılması təmin olunmalıdır.

- Göyertəyə yerləşən boru kəmərləri iri qabaritli yüklərdən zədə alma ehtimalından qorunmalıdır.
- Göyertəyə tökülən suyun axıb getməsi üçün yol və fırtına portları çirkədən təmizlənməlidir.
- Onların müntəzəm olaraq texniki sazlığını yoxlanmalıdır.

3.5. TƏLƏBƏLƏR ÜÇÜN FƏALİYYƏTLƏR

- Azərbaycanın gəmiçilin tarixi barədə araşdırma aparın.
- Qruplara bölünərək dəniz yolu ilə daşınmanın üstün və çatışmayan cəhətləri haqqında təqdimat hazırlayın və müzakirə edin.
- Dəniz və su yolu ilə daşıma zamanı baş vermiş qəzalar haqqında araşdırma aparın.
- Müxtəlif tip gəmilərin texniki xüsusiyyətlərini cədvəl şəklində hazırlayın.
- Müxtəlif tip gəmilər haqqında videoçarx hazırlayın.
- Dəniz və su yolu ilə daşıma zamanı yüklərin yerləşdilməsi əməliyyatları haqqında esse hazırlayın.

3.6. QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Aşağıdakı qiymətləndirmə meyarına əsasən qiymətləndirəcəksiniz:

“3.1. Dəniz və çay yolu ilə daşıma modelinin xüsusiyyətləri sadalayır.”

1. Dəniz və çay yolu ilə daşıma modeli haqqında danışın.
2. Dəniz və çay yolu ilə hansı yüklər və məhsullar daşınır?
3. Dəniz və çay yolu ilə beynəlxalq daşımanın hansı xüsusiyyətləri var?

“3.2. Dəniz və çay yolu ilə daşımanın üstünlüklərini və çatışmamazlıqları sadalayır.”

1. Dəniz və çay yolu ilə daşımanın üstünlükləri nədir?
2. Dəniz və çay yolu ilə daşımanın çatışmamazlıqları nədir?

“3.3. Məhsula görə istifadə olunan konteynerləri seçir.”

1. Konteynerlərin növlərini sadalayın.

“3.4. Daşınan məhsulların növlərinə görə gəmi növlərini sadalayır.”

1. Dəniz və çay yolu ilə daşınan məhsulların növləri hansılardır?
2. Məhsulların növlərinə görə gəmi növü hansıdır?
3. Yükləmə hansı üsullarla həyata keçirilir?
4. Yükləmə və boşaltma zamanı hansı təhlükəsizlik tədbirlərinə əməl etmək lazımdır?

4.1. HAVA YOLU KARQO DAŞIMASININ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİ SADALAYIR

HAVA YOLU KARQO DAŞIMASININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Yüklərin orta və uzaq məsafələrə daşınması üçün hava yolu nəqliyyatı ən sürətli daşıma növü hesab edilir. Eyni zamanda hava yolu karqo daşınması digər növ nəqliyyat vasitələrinə nisbətən daha yüksək tarifli daşınmadır. Xüsusəndə yük xüsusi xüsusiyyətlərə malik olan hallarda. (məsələn: ölçüləri daşımaya uyğun deyilsə, təhlükəli hesab olunursa və s.).

Bu gün hava yolu daşınması ümumi yük daşınmasının orta hesabla 10%-ni təşkil edir. Yükün götürülmə qaydasına, daşınma istiqamətinə və yükün xüsusiyyətlərinə görə hava yolu daşınması - yolüstü, sadə və məntəqələrdən yığılma üsulları ilə fərqlənir.

Sadə hava yolu daşınmasını - general daşınması kimi də adlandırırlar. Belə ki, bu üsul daşıma yük sahibi ilə bağlanan müqaviləyə əsasən həm tez, həm də yüksək tarif əsasında həyata keçirilir.

Yolüstü hava yolu daşınması bir dispetçer məntəqəsindən idarə olunur və həmin istiqamətdə hərəkət edən boş yeri olan yük təyyarələrindən istifadə olunur. Belə yük daşıma sürətli olmasa da nisbətən aşağı tariflərlə həyata keçirilir.

Məntəqələr üzrə yığılma daşınması - əsasən az miqdarda olan yüklərin daşınması aiddir. Belə yüklər bir anbara toplanır və daşıma üçün müvafiq qarşılıqlı müqavilə əsasında müvafiq tutumda olduqda təyyarəyə yüklənir. Belə daşıma da nisbətən ucuz başa gəlir.

Hava yolu ilə yüklərin daşınması üçün yükün xüsusiyyətindən asılı olaraq müxtəlif növ yük təyyarələrindən istifadə olunur. Bu zaman hətta yük tez, vaxtında, yüksək keyfiyyətlə və yüksək təminatla sahibinə çatdırılır. Sürətli hava yolu daşımaları əsasən tez xarab olan və hərbi yüklərə aid olunur və belə daşımalar dövlətlər səviyyəsində idarə olunur.

Hava yolu yük daşınmasının təşkilinin əsas prinsipləri

Yük daşıma təşkil olunur:

- Müvafiq marşrutlarla hərəkət cədvəlinə uyğun;
- Müvafiq marşrutlarla hərəkət cədvəlindən kənar sifarişlə;
- Müvafiq marşrutdan kənara çıxmaqla;
- Bir daşıma müqaviləsinə əsasən müxtəlif növ nəqliyyat vasitələrindən istifadə etməklə (hava yolu daxil olmaqla).

Daşınması sifarişlə həyata keçirilən yüklər vaxtında sahibinə çatdırılması üçün təyyarələrin hərəkət cədvəlindən kənar marşrutla həyata keçirilir. Bu zaman yük daşıma prosesi hava yolları müəssisəsinin yük daşıma qaydaları çərçivəsində həyata keçirilir. Bir-başa marşrut olmadıqda transfer daşıma üsulundan istifadə olunur (aralıq aeroportlardan istifadə olunur).

Hava yolu nəqliyyatı ilə yük daşıma aşağıda qeyd olunan müvafiq ardıcılıqlarla həyata keçirilir:

- Təsdiq olunmuş yük daşıma planına əsasən;
- Yüksək səviyyəli təstiq olunmuş plana əsasən;
- Dövlət müəssisələri, şirkətləri ilə bağlanmış müqaviləyə əsasən;
- Növbədən kənar yük daşıma:
- Dövlət sifarişi əsasında;
- Fövqəladə hallar zamanı;
- Xüsusi təyinatlı yüklər;
- Səhv yönəldilmiş və gecikmiş yüklər;
- Vətəndaşlara məxsus yüklər.

Yük qaiməsi

Yük qaiməsi yük göndərən və hava yolu nəqliyyatı müəssisəsi arasında bağlanmış dəqiq yükdaşıma müqaviləsidir. Yük qaiməsi 8 nüsxədən ibarət olub hər biri nömrələnir və sənədin aşağı hissəsində nə məqsəd üçün olduğu qeyd olunur.

Qaimə-3; Qaimənin sürəti-8; Qaimə-1; Qaimə-2; Qaimə sürəti-4; Qaimənin sürəti-5; Qaimənin sürəti-6; Qaimənin sürəti-7.

Qaimə 3 - göy rəngdə olub yük göndərənə məxsusdur və yükün göndərilməsini təstiq edir.

Qaimənin sürəti 8 - ağ rəngdə olub yükün göndərilməsini təşkil edən agentliyə məxsusdur.

Qaimə 1 - yaşıl rəngdə olub nəzarət buraxılış məntəqəsindən keçid məqsədlidir (NBM). Əsasən maliyyə xarakterlidir.

Qaimə 2 - çəhrayı rəngdə olub yüklə birlikdə hərəkət edir və yükü qəbul edənə təqdim olunur, hava yolu yük daşımalarını təstiq edən sənəddir.

Qaimənin sürəti 4- sarı rəngli olub yüklə hərəkət edir. Yük alan tərəfdən alınması barədə təstiqlənir və yük daşımanı təşkil edən agentliyə qaytarılır.

Qaimənin sürəti 5- ağ rəngli olub yüklə hərəkət edir. Yük alan tərəfdən alınması barədə təstiqlənir və hava yolu nəqliyyatı müəssisəsində saxlanılır.

Qaimənin sürəti 6- ağ rəngli olub birinci yük daşıma müəssisəsinə aiddir. Yükün hava yolu nəqliyyatına çatdırılmasını təstiq edir.

Qaimənin sürəti 7- ağ rəngli olub ikinci yük daşıma müəssisəsinə aiddir. Yükün hava yolu nəqliyyatından yük alana çatdırılmasını təsdiq edir.

Hava daşımaları üçün yükün qəbul edilməsi şərtləri və qaydaları

Yükgöndərən yükü hava yolu nəqliyyatına göndərməzdən əvvəl bilməlidir:

- Göndərilən yükün hava yolu daşıma qaydalarına uyğun qadağasının mövcudluğunu;

- Yük qablaşmalı, markalanmalı və dağılıb tökülməməli;
- Hər yük üçün yük göndərən və yük alanın rekvizitləri olmalı;
- Düzgün tərtib olunmuş sənədləri olmalı;
- Əgər qablaşma təkrar istifadə olunursa köhnə nişanələr qoparılmalı və təmizlənməli.

4.2. HAVA YOLU KARQO DAŞIMASININ ÜSTÜNLÜKLƏRİ VƏ ÇATIZMAZLIQLARINI TƏSVİR EDİR

HAVA YOLU DAŞIMA MODELİNİN ÜSTÜNLÜKLƏRİ VƏ ÇATIZMAZLIQLARI

Hava yolu karqo daşımaları yükün qısa müddətdə sahibinə çatdırılması ilə digər növ nəqliyyat daşımalarından yüksək səviyyədə fərqlənir. Hava yolu nəqliyyatının yük götürmə qabiliyyətinin artırılması, beynəlxalq ticarətin geniş vüsət alması, laqistik daşımanın optimallaşma sxemi, daşıma xərclərinin azaldılması ilə bağlı görülən tədbirlər hava yolu daşımalarına tələbatın artmasına şərait yaratmışdır. Yükün müqayisə olunmaz dərəcədə tez çatdırılması hava yolu daşımalarını digər nəqliyyat daşımalarından üstün edən amillərdəndir, əsasən də uzaq məsafəyə daşıma prosesi zamanı

Hava yolu karqo daşımalarının üstünlükləri

Yüksək dərəcədə təhlükəsizlik - hava yolu daşımaları zamanı daşınan yükə hava şəraitinin minimal təsiri, mexaniki faktorların olmaması hava yolu daşımalarını üstün edir. Bu səbəbdən qiymətli, tez sına bilən və tez xarab ola bilən yüklərin daşınmasında hava yolu nəqliyyatından daha çox istifadə olunur. Yerüstü yükdaşıma prosesində iştirak edən nəqliyyat qəzaları ilə hava yolu nəqliyyatında baş verən qəzaları müqayisə etsək və bu qəzalarda yük sahiblərinə dəyən ziyanı hesablasaq hava yolu daşımalarının səviyyəsi qat-qat aşağı olmasını görürük. Radioaktiv yüklər, kimyəvi maddələr və s. bu kimi yüklərin hava nəqliyyatında daşınması avtomobil nəqliyyatında daşınmasından daha təhlükəsizdir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, hava limanlarında ərazinin mühafizə sistemi dəmir yolu yük götürmə meydanlarında, dəniz limanlarında olan mühafizə sistemlərindən daha ciddi və təhlükəsizdir. Bununla yanaşı hava limanlarında yükləmə-boşaltma proseslərində iştirak edən işçilərin təhlükəsizliyi, yükləmə - boşaltma mexanizmlərinin yüksək səviyyədə təhlükəsiz olması hava yolu karqo daşımalarını əvəz olunmaz etmişdir.

Hava yolu daşınmasında istifadə olunan elektron izləyici sistem yükün təhlükəsiz hərəkət etməsində rolu yüksəkdir. Qeyd olunan və olunmayan təhlükəsizlik tədbirləri hava yolu karqo daşınmasında yük sahibləri tərəfindən olunan şikayətləri minimuma endirmişdir.

Gömrük yoxlaması- beynəlxalq hava yolu karqo daşınmasında bir neçə ölkə sərhədlərinin keçilməsinə baxmayaraq yalnız iki dəfə gömrük yoxlaması keçirilir (yükləmə və boşalanda).

- Çatdırmanın dəqiqliyi - hava şəraiti bütün növ nəqliyyat daşımalarına təsirsiz ötürür. O cümlədən də hava yolu nəqliyyatına. Buna baxmayaraq yük daşımanın dəqiqliyi hava yolu

daşınmasında yüksək səviyyədə dəqiqləşdirilir və yük sahiblərinə vəd verilir.

- Avtomobil və dəniz yolu olmayan məntəqələrə yükün tez və vaxtında çatdırılması yalnız hava yolu nəqliyyatına məxsusdur. (Helikopterlə)
- Heyvanların daşınmasında da hava yolu nəqliyyatı əvəzsizdir. Belə ki, daşınan heyvanlar uzun müddət əziyyət çəkmir və ölüm hadisələri olmur.

Hava yolu karqo daşınmasının çatışmamazlıqları

Hava yolu karqo daşınmasının tariflərinin yüksək olması hava yolu daşınmasını faiz dərəcəsini aşağı salır.

Qabarit ölçülərinin böyük olan yüklərin hava nəqliyyatında daşınmasının mümkünsüzlüyü. İstənilən məntəqədə aeroportların olmaması hava yolu yük daşınmada çətinlik yaradır.

- Hava yolu karqo daşınmasının trans modeli olması (bir neçə nəqliyyatdan istifadə)
- Hava şəraitindən asılılığı.

4.3. DAŞINAN MƏHSULLARIN NÖVLƏRİNƏ GÖRƏ HAVA NƏQLİYYAT NÖVLƏRİNİ QEYD EDİR

QEYRİ MÜNTƏZƏM AVİADAŞIMALAR

Beynəlxalq hava nəqliyyatı ilə yük, sərnişin və baqaj aviadaşımalarının həyata keçirilmə formasından asılı olaraq aviadaşımaların iki növü vardır:

- Müntəzəm aviadaşımalar;
- Qeyri-müntəzəm aviadaşımalar.

Müntəzəm aviadaşımalar əvvəlcədən tərtib olunmuş cədvələ uyğun olaraq, müqavilə aviaxətləri üzrə yerinə yetirilən daşımalarlardır. Daşımaların bu növü müntəzəm reyslər əsasında keçirilir. Cədvəldə uçuşun marşrutu, aralıq dayanacaq yerləri (məntəqələri), uçuş vaxtı, təyinat yerinə çatma vaxtı və hava gəmisinin tipi göstərilir. Müntəzəm reyslərin yerinə yetirilməsinin belə şərtləri yalnız razılığa gələn dövlətlərin qarşılıqlı sazişi ilə dəyişdirilə bilər.

Qeyri-müntəzəm aviadaşımalar isə birdəfəlik uçuşa icazə qaydasında yerinə yetirilir. Daşımaların bu növü çarter adlanır. Çarter aviadaşımaları çarter reysləri əsasında həyata keçirilir. Çarter reysləri isə xüsusi kontrakta uyğun olaraq yerinə yetirilir ki, həmin kontrakta fraxtetmə müqaviləsi və ya hava gəmisinin kirayələnməsi müqaviləsi deyildir. Çarter uçuşları praktiki cəhətdən aviafraxtetmə (çarter) bazarı yaratmışdır. Dünyada ən iri beynəlxalq çarter daşıma bazarı Avropa Mülki Aviasiya Konfransına (AMAK) daxil olan 22 Qərbi Avropa dövlətləri arasında həyata keçirilən daşıma hesab edilir. İkincisi isə Şimali Atlantika vasitəsilə həyata keçirilən çarter daşımaların beynəlxalq bazarı sayılır. ABŞ-da da çarter daşımalarının həcmi böyükdür. Çarter aviadaşımalarının inkişafını nə ilə izah etmək olar? Qeyd etmək lazımdır ki, hava daşımalarına olan tələbat, xüsusən də Qeyri-

də Qeyri-müntəzəm aviadaşımalar 368 turizm mövsümü dövründə həmişə çox olur. Məhz bu tələbat çarter aviadaşımalarının inkişafını şərtləndirir və ona ciddi təsir göstərir. Əlbəttə, inkişaf etməkdə olan və bazarı yaranan çarter aviadaşımalarının vaxtilə beynəlxalq – hüquqi tənzimlənməsi tələb olunurdu. Bunun üçün beynəlxalq konvensiya qəbul edilməli idi. Məsələ onda idi ki, əvvəllər də qeyd etdiyimiz kimi, Varşava Konvensiyası çarter aviadaşımalarına aid norma və qaydalar nəzərdə tutmurdu. Bu onunla izah olunur ki, Varşava Konvensiyası qəbul olunduğu dövrdə daşımanın bu növünün inkişafı geniş xarakter almamışdı. Varşava Konvensiyasının çatışmazlığını aradan qaldırmaq tələb olunurdu. Bunun üçün 18 sentyabr 1961-ci il tarixində Meksikanın Qvadalaxara şəhərində müvafiq konvensiya imzalandı. O, beynəlxalq nəqliyyat hüququna Qvadalaxara Konvensiyası adı ilə məlumdur. Qvadalaxara Konvensiyası belə adlanır: «Müqavilə üzrə daşıyıcı olmayan şəxslərin həyata keçirdikləri beynəlxalq hava daşımalarına aid bəzi qaydaların unifikasiyası üçün Varşava Konvensiyasına» Əlavə Konvensiya.1 Konvensiyanı 60-dan çox dövlət imzalamışdır. SSRİ bu Konvensiyanın iştirakçısı deyildi. Azərbaycan Respublikası 1999-cu ildən Konvensiyaya qoşulmuş və onu ratifikasiya etmişdir (Azərbaycan Respublikasının 9.11.1999-cu il tarixli 749-I Q nömrəli Qanunu).2 Konvensiya Varşava sisteminə daxil olan müqavilədir.3 Qvadalaxara Konvensiyasının əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, Varşava Konvensiyasındakı və bu Konvensiyaya əlavələrdəki boşluğu tamamladı. Belə ki, onlar çarter daşımalarını və hava gəmisinin kirayələnməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyirdi.

Qvadalaxara Konvensiyası Varşava Konvensiyasının əsas prinsiplərini kirayəyə götürülmüş hava gəmisi ilə həyata keçirilən daşımalara şamil edir. O, çarter aviadaşımalarının hüquqi rejimini müəyyənləşdirir. Beləliklə, Qvadalaxara Konvensiyasının əsas məqsədi çarter aviadaşımaları və hava gəmilərinin kirayələnməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləməkdən ibarətdir. O, həm çarter reyslərini, həm də kirayələnmə reyslərini Varşava Konvensiyasının nizaməsalma predmetinə, hüquqi təsir sferasına daxil edir. Qeyri-müntəzəm çarter aviadaşımalarının inkişafı buna səbəb oldu ki, daşımalar kirayələnməmiş hava gəmiləri vasitəsilə həyata keçirilməyə başlandı. Daşıma müqaviləsi hava gəmisini kirayəyə verən aviaşirkətlə bağlanılırdı. Daşımanın özü isə daşıyıcı – kirayəçi tərəfindən yerinə yetirilirdi. Belə daşımanın hüquqi prosedurunu qaydaya salmaq, habelə hava gəmisini kirayəyə verənin (hava gəmisi sahibinin) və kirayəçinin (daşıyıcının) üzərinə düşən məsuliyyəti müəyyənləşdirmək üçün Qvadalaxara Konvensiyası beynəlxalq hava hüququna «faktiki daşıyıcı» anlayışını daxil edir. Konvensiyanın 1-ci maddəsi faktiki daşıyıcıya anlayış verir: faktiki daşıyıcı dedikdə müqavilə üzrə daşıyıcı olmayan, lakin Varşava Konvensiyası və Haaqa Protokolu ilə tənzimlənen daşımanı həyata keçirməyə hüququ olan şəxs başa düşülür. Hava gəmisini çarter və ya

kirayə əsasında yük sahibinə verən aviaşirkət fraktiki daşıyıcı sayılır. Qvadalaxara Konvensiyası müəyyən edir ki, müqavilə üzrə daşıyıcı və fraktiki daşıyıcı Varşava Konvensiyasının təsir sferasına daxildir. Faktiki daşıyıcının hərəkəti müqavilə üzrə daşıyıcının hərəkəti kimi tanınır və əksinə. Digər tərəfdən, əgər faktiki daşıyıcı Varşava Konvensiyasının şərtləri əsasında daşımamı həyata keçirirsə, o, həm müqavilə bağlayan daşıyıcı, həm də faktiki daşıyıcı kimi Varşava Konvensiyasının təsir sferasına aid olur (2-ci maddə). Buna görə də o, Varşava Konvensiyasının məhdud məsuliyyət prinsipinə aid olan və aviaşirkət üçün əlverişli hesab olunan digər müddəalarına istinad edə bilər. Qvadalaxara 370 Konvensiyasının da başlıca və əsas məzmunu məhz bundan ibarətdir.

Yük sahibinin sərəncam və iradları həm müqavilə üzrə daşıyıcıya, həm də faktiki daşıyıcıya verilə bilər. Qvadalaxara Konvensiyasına görə, daşıyıcı ilə faktiki daşıyıcı arasındakı qarşılıqlı münasibətlər onların daxili işidir və daşıma müqaviləsinin mövcudluğuna təsir göstərmir. Qvadalaxara Konvensiyası zərərçəkən şəxslərə iddia verilməsi üçün xüsusi qayda müəyyən edir. Bu qaydaya görə, zərərçəkən mümkün olan üç alternativ variantdan birini seçə bilər. Belə ki, zərərçəkən şəxs iddianı ya müqavilə bağlayan daşıyıcıya, ya faktiki daşıyıcıya, ya da birlikdə hər ikisinə verə bilər. Bu kimi alternativ variantlar Konvensiyanın 7-ci maddəsində sadalanır. Variantlardan birini seçmək zərərçəkən şəxsin istək və mülahizəsindən asılıdır. Əgər iddia daşıyıcılardan birinə verilərsə, onda o, digər daşıyıcını məhkəmənin olduğu yerin qanununa uyğun olaraq, məhkəmə prosesinə cəlb edə bilər. Faktiki daşıyıcıya iddia ya onun yaşadığı yerin məhkəməsinə, ya da baş idarəsinin olduğu yerin məhkəməsinə verilə bilər. Müqavilə üzrə daşıyıcıya münasibətdə məhkəmə aidiyyəti Varşava Konvensiyası ilə müəyyən edilir. Qvadalaxara Konvensiyası nə daşıma müqaviləsi bağlayan daşıyıcının, nə də faktiki daşıyıcının hüquq və vəzifələrini müəyyən etmir. Demək olar ki, Konvensiyada bu məsələyə toxunan normalar nəzərdə tutulmamışdır. Buna görə də onlar arasındakı qarşılıqlı münasibətlər bağladıkları çarter və ya kirayə müqaviləsi əsasında müəyyən edilməlidir.

Daşınan məhsulların növlərinə görə hava nəqliyyat növlərinin müəyyənləşdirilməsi

Daşınan məhsulların növlərinə görə hava nəqliyyatının seçilməsi (çarteri) zamanı aşağıda qeyd olunan amillərə diqqət yetirilməlidir:

- Seçilmiş nəqliyyat vasitəsinin yükləmə qabiliyyətinə və yük yerinin həcminə;
- Yükün xüsusiyyətlərinə və qablaşdırma qaydalarına;
- Daşınma məsafəsinə və vaxtına;

Nəqliyyat növünün düzgün seçilməsinə təsir edən faktorlar:

- Daşıma üçün təyin olunan vaxt (bu faktor əsasən tez xarab olan məhsulların daşınması prosesində daha vacib sayılır);
- Təhlükəsizlik və logistik sistemin müvafiq iş sxeminə riayət olunması;

- Yüklün növünə görə (ümumi, kütləvi və xüsusi təyinatlı yüklər);
- Açıq və qablaşdırılmış yüklər;
- Uzun ölçülü yüklər(3 metrdən çox);
- Yüngül və ağır yüklər (5 tondan çox);

• Kütləvi yüklərə açıq şəkildə və çox miqdarda daşınan yüklər aiddir. Misal olaraq belə yüklərə maye yüklər (neft və neft məsulları, təbii və bitki yağları spirt və s.) Özü boşalan yüklərə taxıl, qum, çınqıl, konsentrat, fliz və s. aiddir. Daşınması və saxlanması xüsusi qaydalar tələb olunan yüklərə xüsusi təyinatlı yüklər aiddir (təhlükəli, tez xarab olan, və s.).

Aviaçarter müqaviləsi

Aviaçarter daşımaları və ya çarter aviadaşımaları qeyri-müntəzəm daşımаларdır.

1. Məlum olduğu kimi, çarter daşımaları dəniz hüququna da məlumdur. O, dəniz hüququnda dəniz çarteri, hava hüququnda isə hava çarteri və ya aviaçarter adlanır. Hava çarteri (aviaçarter) ilə bağlı münasibətlər xüsusi xarakterli müqavilə ilə rəsmiləşdirilir. Həmin müqavilə hava çarter müqaviləsi (aviaçarter müqaviləsi) adlanır. Ona hava gəmisini fraxetmə müqaviləsi də deyilir.

2. Hava hüququnda çarter müqaviləsi hava gəmisinin kirayələnməsi müqaviləsi də adlanır. Aviaçarter müqaviləsinə görə, bir tərəf (kirayəyə verən) sərnəşin, yük, baqaj daşınması və ya digər məqsədlər üçün bir hava gəmisinin tutumunu haqqı ödənilməklə, tamamilə və ya qismən bir və ya bir neçə reys üçün digər tərəfə (kirayəçiyə) verməyi öhdəsinə götürür. Kirayəyə verən şəxs hava gəmisinin sahibi (mülkiyyətçisi) olan aviaşirkətdir. Kirayəçi isə sifarişçidir. Həmin şəxsə hava gəmisini fraxtedən də deyilir.

3. Kirayəyə verən və kirayəçi aviaçarter müqaviləsinin tərəfləridir. Müqavilə də məhz onlar arasında bağlanılır. Heyət baxımından, dəniz çarter müqaviləsi kimi, aviaçarter müqaviləsinin də iki növü fərqləndirilir:

- Heyətsiz hava gəmisini fraxetmə müqaviləsi (heyətsiz aviaçarter müqaviləsi);
- Heyətlə birlikdə hava gəmisini fraxetmə müqaviləsi (heyətlə birlikdə aviaçarter müqaviləsi).

Heyətsiz aviaçarter müqaviləsinə görə, hava gəmisinin sahibi (kirayəyə verən) şərtləşdirilmiş haqq müqabilində hava gəmisini heyətsiz formada fraxt edən (kirayəçinin) istifadəsinə verməyi öhdəsinə götürür. Heyətlə birlikdə aviaçarter müqaviləsinə görə, hava gəmisinin sahibi (kirayəyə verən) müəyyən haqq almaqla hava gəmisini heyətlə birlikdə fraxtedənin istifadəsinə verməyi öhdəsinə götürür. Aviaçarter daşımalarının hüquqi rejiminin yaradılması məsələsi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu məsələyə hələ XX əsrin 50-60-cı illərində kifayət qədər xeyli elmi əsərlər həsr edilmişdir.

Aviaçarter daşımalarının hüquqi rejimi iki əsas məsələni əhatə edir. Bunlar-dan biri aviaçarter daşımalarının təşkili məsələsidir. Aviaçarter daşımalarının təşkili dedikdə uçuşun həyata keçirilməsinə icazə verilməsi, marşrutun müəyyən edilməsi, uçuşların dövrülyü və digər məsələlər başa düşülür. Bu məsələlər mülki aviasiyayı idarə edən dövlət orqanlarının aktları ilə müəyyən edilir. Aviaçarter daşımalarının hüquqi rejiminin əhatə etdiyi ikinci məsələ çarterin kommersiya şərtlərinə aiddir. Aviaçarter daşımalarının kommersiya şərtləri iki yolla müəyyən edilir. Birinci yolun mahiyyəti müvafiq qaydaların aviaşirkətlərin tarif və qaydalarına daxil edilməsindən ibarətdir. Burada çarter münasibətlərinə müfəssəl deyil, qısa şəkildə toxunulur. Belə ki, aviaşirkətlərin tarif və qaydalarında əsas diqqət gələcək daşıma (həm sərnişin daşınması, həm də yük daşınması) şərtlərinin müəyyən edilməsinə yönəlir. Buna görə də aviaçarter üzrə tərəflər (hava gəmisinin sahibi və fraxtedən) arasındakı qarşılıqlı münasibətlər burada geniş səviyyədə tənzimlənmir. Kommersiya şərtlərinin müəyyən edilməsinin ikinci yolu çarter proformalarından ibarətdir. Söhbət aviaçarter müqaviləsinin birtipli proformalarından gedir. Məhz bu müqavilə çarterin özünün məzmununu, çarterdə iştirak edən tərəflərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edir.

Çarter proformaları hər bir aviaşirkət tərəfindən müstəqil surətdə hazırlanır. O, nümunəvi müqavilə kimi çıxış edir. Buna görə də çarter müqaviləsinin bağlanması zamanı tərəflər ona əlavələr edə bilərlər. Beləliklə, aviaçarterin şərtləri çarter proformalarında nəzərdə tutulur. Çarter proformalarında aşağıdakı şərtlər barədə razılıq əldə edilir:

- Fraxt edilən hava gəmisinin xarakteristikası;
- Hava gəmisindən istifadəyə görə ödənilməli olan fraxtın (haqqın) məbləği;
- Hesablaşma qaydası;
- Uçuşun marşrutu və cədvəli;
- Nəqliyyat sənədləşdirilməsinin rəsmiləşməsi;
- İcra edilməsinin mümkün olmamasına görə müqavilənin vaxtından əvvəl xitam edilməsi;
- Hava gəmisinin sahibinin (mülkiyyətçisinin) məsuliyyəti;
- Daşıma müqaviləsinə tətbiq edilməli olan hüquq.

Çarter proformalarında nəzərdə tutulan əsas şərtlərdən biri nəqliyyat sənədləşdirilməsinə aiddir. Daşımanı rəsmiləşdirən nəqliyyat sənədi hava gəmisini kirayəyə verən aviaşirkət tərəfindən tərtib edilir. Çarter proformalarında nəzərdə tutulan əsas şərtlərdən biri fraxta aiddir. Fraxt dedikdə hava gəmisindən istifadəyə görə ödənilən haqq başa düşülür. Belə haqq çarter proformalarında məhz fraxt adlanır. Fraxt hava gəmisindən saatla və ya reyslə istifadə meyarına görə hesablanır. Fraxtın ödənilməsinin təmin etmək üçün yükə girov hüququ nəzərdə tutulur.

Əgər fraxt ödənilməzsə, onda bu hüquqdan istifadə olunur. Yükə girov hüququ fraxtın

ödənilməsinin təminat üsulu kimi çıxış edir. Bəzi çarter proformaları demerec haqqında şərt nəzərdə tutur. Bu şərtə görə, hava gəmisini əsassız yubatmağa görə haqq ödənilir ki, həmin haqqa demerec deyilir. Çarter proformalarında nəzərdə tutulan şərtlərdən biri daşıyıcının məsuliyyətə aiddir. Daşıyıcı təqsiri olduqda məsuliyyət daşır. Çarter proformalarında daşıyıcının məsuliyyətdən azad olunması hallarının siyahısı verilir. Daşıma müqaviləsi üzrə daşıyıcının məsuliyyəti ya aviaşirkətin daşıma qaydaları ilə, ya da Varşava Konvensiyasının qaydaları ilə müəyyən edilir. Aviaçarter daşımalarının tənzimlənməsində kollizion bağlantılardan istifadə oluna bilirmi? Qeyd etmək lazımdır ki, kollizion bağlantılar (bağlamalar) həmin növ daşımaların qaydaya salınmasında tətbiq edilir. Lakin kollizion bağlantının hansı növündən istifadə edilməsi barədə alimlər yekdil fikir söyləməirlər. Hüquq ədəbiyyatında aşağıdakı kollizion bağlantıların tətbiq olunması təklif edilir:

- Əşyanın olduğu yerin qanunu;
- Hava gəmisini bayrağının qanunu;
- Daşımanı tənzimləyən qanun;
- Hava gəmisini verən aviaşirkətin qanunu (qaydaları).

Məsələn, burasındadır ki, Varşava Konvensiyası yalnız bəzi xüsusi kollizion bağlantı nəzərdə tutur və ümumi kollizion norma müəyyənləşdirmir. Lakin bir çox ölkələrin qanunvericiliyi, təcrübəsi və nəzəriyyəsində belə bir meyil yaranmışdır ki, ümumi kollizion bağlantı kimi daşıyıcının qanunundan istifadə olunsun. Lakin çarter əsasında çoxsaylı yük və sərnişin daşıma müqaviləsi bağlanılır. Buna görə də daşıyıcının qanunu kimi kollizion bağlantıdan istifadə etmək məqsədəuyğun deyildir. Müəlliflərdən O.N.Sadikov haqlı olaraq, hava gəmisini verən aviaşirkətin qanununun tətbiq olunmasını təklif edir. Zənnimizcə, bu, məsələyə daha düzgün yanaşmadır. Məhz həmin kollizion bağlantı çarter münasibətlərinin tənzimlənməsində hüquqi cəhətdən qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmağa imkan verir. Digər tərəfdən, praktika da göstərilən bağlantıya əsaslanır. Belə ki, birtipli çarter proformalarında, bir qayda olaraq, çarterin hava gəmisini verən aviaşirkətin qaydalarına tabe olması barədə göstəriş ifadə edilir.

4.4. YÜKLƏMƏ FORMASINA VƏ YÜKÜN XÜSUSİYYƏTİNƏ GÖRƏ KARQO QRUPLARINI MÜƏYYƏN EDİR

YÜKLƏMƏ FORMASINA VƏ YÜKÜN XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ GÖRƏ KARQO DAŞIMASININ HÜQUQİ MƏSULİYYƏTLƏRİ

Daşıma prosesində iştirak edən yükəndərən və yükalan, beynəlxalq hava daşıma müqaviləsi subyektlərinin hüquq və vəzifələri Varşava Konvensiyası ilə müəyyənləşdirilən əsas məsələlərdən biridir. Varşava Konvensiyasının normaları əsas daşıma şərtləri barədə göstərişi ifadə edir ki, həmin şərtlərdə də daşıma prosesi iştirakçılarının hüquq və vəzifələri təsbit olunur. Yükəndərənə yükə dair sərəncam vermək hüququnu müəyyən edir. Onun bu hüququ aşağıdakılarda ifadə edilir:

- Yükün geri alınması;
- Yükün yolda yubadılması;
- Yükün yoladüşmə yerinə (yükün haradan göndərildiyi yerə) qaytarılması;
- Yükalanın dəyişdirilməsi, yəni yükün başqa (yeni) yükalana verilməsi.

Lakin yükgöndərən yükə dair sərəncam vermək hüququndan bu şərtlə istifadə edə bilər ki, o, həmin hüququn həyata keçirilməsi ilə bağlı olan bütün zəruri xərcləri daşıyıcıya ödəmiş olsun. Yükgöndərən yükə dair sərəncam vermək hüququndan o halda istifadə edə bilər ki, yük daşıyıcıda və yolda olsun, yükalan aviaqaiməni və yükü daşıyıcıdan qəbul etmək vasitəsilə hələlik daşıma müqavilə münasibətinə girməsin və yük təyinat məntəqəsinə çatdıqdan sonra yükalan yükün ona verilməsini hələlik daşıyıcıdan tələb etməsin. Əgər yük təyinat məntəqəsinə çatdıqdan sonra yükalan yükün ona verilməsini daşıyıcıdan tələb edərsə və yaxud qaimə və yük yükalana verilsə, yükgöndərən həmin hüquqdan ona artıq xitam verildiyinə görə istifadə edə bilməz.

Öz ünvanına gələn yükün verilməsini tələb etmək yükalanın əsas hüquqlarından biridir. O, bu hüququndan yük təyinat məntəqəsinə çatdırıldıqda istifadə edə bilər. Lakin yükalan həmin hüququn həyata keçirmək üçün bütün zəruri haqqları (ödənişləri) ödəməli və qaimədə nəzərdə tutulan digər daşıma şərtlərini yerinə yetirməlidir. Yükün etirazsız alınması onu ifadə edir ki, əgər başqa hal sübut edilməyibsə, yük yükalana salamat (olduğu kimi), lazımı qaydada və daşıma sənədinə uyğun olaraq verilmişdir. Əgər yük təyinat yerinə 7 gün ərzində çatdırılmazsa, onda o, itmiş sayılır. 7 günlük müddət yükün təyinat yerinə çatdırılması üçün müəyyən edilmiş gündən hesablanır (başlanır). Belə halda yükalan daşıyıcıya daşıma müqaviləsindən irəli gələn tələbləri irəli sürə bilər.

Yükün çatdırılması barədə yükalana məlumat (bildiriş) verilməsini daşıyıcının üzərinə düşən əsas vəzifələrdən biri kimi müəyyən edir. Yük təyinat aeroportuna çatan kimi daşıyıcı bu barədə ləngimədən yükalana məlumat verməlidir. Beynəlxalq hava nəqliyyatı ilə həyata keçirilən aviadaşımalar zamanı daşıyıcının məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün müəyyən əsas (məsuliyyətin əsası) olmalıdır. Həmin əsas isə zərər vurulmasından ibarətdir.

Zərər vurulması aşağıdakılarla ifadə olunur:

- Yükə zərər vurulması;
- Baqaja zərər vurulması;
- Yükün və baqajın təyinat yerinə çatdırılma müddətinin ötürülməsi nəticəsində zərər vurulması.

Məhz bunları daşıyıcının məsuliyyət daşımalarını şərtləndirən hallar hesab etmək olar. Həmin hallardan biri mövcud olduqda daşıyıcının əmlak (mülki-hüquqi) məsuliyyəti yaranır.

Məsuliyyət şərtlərinə aşağıdakılar aiddir:

- Daşıyıcının hüquqazidd hərəkəti (hərəkətsizliyi), yəni hüquq pozuntusu;
- Hüquq pozuntusu ilə vurulmuş zərər arasında səbəbiyyət əlaqəsi;
- Təqsir.

Digər beynəlxalq konvensiyalar kimi, Varşava Konvensiyası da təqsirlilik prinsipindən çıxış edir. Belə ki, bu prinsipə görə, əksi sübut edilənə kimi, daşıyıcı zərər vurulmasında təqsirli sayılır. Əgər sübut olunsun ki, zərər onun təqsiri üzündən vurulmamışdır, onda daşıyıcının məsuliyyəti yaranmır. Sübut etmək vəzifəsi daşıyıcının üzərinə düşür. Əgər daşıyıcı sübut etsə ki, o, zərər vurulmasından yaxa qurtarmaq üçün bütün lazımi tədbirləri görmüşdür və ya belə tədbirlərin görülməsi mümkün olmamışdır, onda o, məsuliyyətdən azad edilir. Bunlardan əlavə, əgər zərər zərərçəkənin təqsiri üzündən vurularsa, onda da daşıyıcı məsuliyyətdən azad olunur, zərərin əvəzini ödəmir. Amma daşıyıcı həmin halı sübut etməlidir.

Əgər zərər daşıyıcının qəsdən (bilə-bilə) etdiyi hərəkət (hərəkətsizlik) nəticəsində vurularsa, onda daşıyıcının məsuliyyəti məhdudlaşdırılmaz, yəni məhdud məsuliyyət prinsipi tətbiq olunmur. Daşıyıcı belə hallarda vurulmuş zərəre görə tam məsuliyyət daşıyır. Lakin daşıyıcının etdiyi hərəkətin (hərəkətsizliyin) qəsd xarakterli olması sübut olunmalıdır. Əlbəttə, sübut etmək vəzifəsi daşıyıcının deyil, tələb irəli sürən şəxsin üzərinə düşür. Lakin bu son dərəcə çətin məsələdir, çünki, adətən, tələb irəli sürən şəxsin əlində müvafiq sübutlar olmur. Buna görə daşıyıcının tam məsuliyyət daşması halına praktikada nadir hallarda rast gəlinir. Yükün və baqajın qiyməti elan edilmiş olduqda, əgər onlar salamat qalmazsa, daşıyıcı onların elan olunmuş qiyməti həddində məsuliyyət daşıyır.

Varşava Konvensiyası sərnişinin əl yükü barədə məsuliyyət şərtlərini nəzərdə tutmur. O, yalnız əl yükünə vurulan zərəre görə daşıyıcının məsuliyyət həddini müəyyən edir. Buna görə də əl yükünün itməsinə və ya zədələnməsinə görə daşıyıcının məsuliyyəti ayrı-ayrı ölkələrin daxili (milli) hava hüquqi ilə müəyyən edilir. Daşıyıcı həm də çatdırılma müddətinin ötürülməsinə görə məsuliyyət daşıyır. Daşıyıcı bu məsələ ilə bağlı məsuliyyətə cəlb etmək üçün çatdırılma müddətinin müəyyənləşdirilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Çatdırılma müddətinin hesablanması və müəyyənləşdirilməsi barədə hər hansı norma nəzərdə tutmur. Bəzən çatdırılma müddəti tərəflərin razılığı (sazişi) ilə müəyyən edilir və bu, daşıma sənədində qeyd olunur. Aydın məsələdir ki, daşıyıcı çatdırılma müddətini ötürdüyü hallarda cərimə və ya zərərin əvəzini ödəmə formasında məsuliyyət daşıyacaqdır.

Yükləmə formasına görə karqo daşınması

Sadələşmiş gömrük sənədləşməsidə daxil olmaqla kompleks beynəlxalq yük daşıma xidmətləri karqo yük daşınması adlanır. Karqo yük daşıma xidmətləri aviaşirkətlər tərəfindən təsdiq edilmiş planlı uçuşlarla, müvafiq marşrut xətti üzrə sifariş əsasında, hətta mütəmadi uçuşlar təşkil

olunmayan istənilən istiqamətlərdə həyata keçirilir. Daşınması planlı uçuşlarla həyata keçirilməsi mümkün olmayan karqo xidmətləri sifariş əsasında yerinə yetirilir. Ancaq belə xidmətlərin özudə beynəlxalq hüquqi normativ qaydalar çərçivəsində həyata keçirilir.

Yük daşıma əsasən ən qısa məsafəli marşrut sxemi üzrə bir başa həyata keçirilir ki, yükləmə - boşaltma işləri bir dəfə aparılsın. Daşıma bir başa marşrut xətti üzrə həyata keçirilməsi mümkün olmadıqda həmin avia marşrut xətti üzrə aralıq hava limanlarında yük bir hava nəqliyatından boşaldılıb digər avia nəqliyyatına yükləmə prosesi aparılır. Bir çox hallarda yükün yuxarıda qeyd olunan qaydada boşalıb yüklənməsi avtomatlaşmış və ya mexanikləşmiş üsulla yerinə yetirilir.

Təhlükəli yüklərin hava gəmilərində daşınmasının xüsusiyyətləri

Qab üçün texniki sənədlərin işlənməsi, qabların sınaqdan keçirilməsi və təhlükəli yüklərin hava yolu ilə daşınması zamanı hava gəmilərinin istismarına xas olan şərtlər və xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır.

Temperaturun dəyişməsi. Hava daşımaları zamanı hava temperaturunun mənfi 55°C və 60°C olduğu hallarla rastlaşmaq olar. Əgər aşağı temperaturda doldurulmuş və tranzitlə subtropik zonaya keçən mayelərin daşınması zamanı qızmadan genişlənmə ilə əlaqədar tutumlarda boş yer saxlanmayıbsa, temperaturun yüksəlməsi nəticəsində qab təzyiq altında sıxılar və bu isə öz növbəsində, mayenin axmasına və yaxud maye doldurulan qabın çatlamasına səbəb ola bilər.

Hava gəmisini yay vaxtı dayandıqı zaman yük bölmələrində olan temperatur (yerüstü havasoyuducu qurğular tətbiq edilmirsə) ətraf havanın temperaturundan 5-8°C yüksək ola bilər, daşınan yüklə olan bağlama (tara) da həmin temperatura qədər qızacaqdır. Uçuş zamanı hava soyuducuları işləyərkən, temperatur 10-25°C arasında saxlanılır. Hava soyuducuları söndürüldükdə, temperatur aşağı düşəcək və uçuşun yüksəkliyindən həm də müddətindən asılı olaraq yük kabinələrində (bölmələrində) olan istilik uçuş yüksəkliyində olan havanın temperaturuna çata bilər.

Təzyiqin dəyişməsi. Uçuş zamanı yüksəklik dəyişdikdə, atmosfer təzyiqinin 68 kPa qədər aşağı düşməsi mümkündür. Yüksək təzyiqin azaldılması üçün yay vaxtı yüklü bağlamanı (taranı, qabı) hava gəmisinə yükləməzdən əvvəl sərində saxlanması tövsiyə olunur.

Böyük yüksəklikdəki aşağı atmosfer təzyiqi aseton, etil spirti, metil efiri, dietil spirti, xlorlu etil və digər mayelərin buxarlanmasını çoxaldır, ona görə də belə yüklərin daşınması yalnız germetik (kip) qablarda həyata keçirilməlidir.

Əgər qab (tara) və onun bağlayıcı qurğusu sınaq təzyiqlərinin tələblərinə cavab vermirsə, uçuş vaxtı atmosfer təzyiqinin aşağı düşməsi də maye tərkibin axmasına və yaxud qabın (taranın) dağılmasına gətirib çıxara bilər.

Vibrasiya. Təhlükəli yüklərlə yüklənmiş hava gəmilərində 7 Hers tezlikdə 5 mm-dək (hansı ki,

1q təcilinə uyğundur) və 200 Hers tezlikdə 0,05 mm-dək (hansı ki, 8q təcilinə uyğundur) amplitudaya malik olan diapazon arasında vibrasiyaya məruz qala bilər.

Vibrasiya qabın (taranın) konstruksiyasının materialında yüksək gərginlik yaradır, bu da qabda çatların əmələ gəlməsinə (xüsusən qaynaq yerlərində), qapaqların və tıxacların açılmasına, bunlar da öz növbəsində, kipliyin pozulmasına və axmaya (dağılmaya) səbəb ola bilər. Bununla əlaqədar olaraq, yükə göndərən tıxacların qeyri-ixtiyari açılmalarının qarşısını almaq məqsədilə, xüsusi tədbirlər həyata keçirməlidir (xüsusi aralıqların, ilişkənlərin tətbiq edilməsi, ayrı-ayrı hallarda qabın, tutumun doldurma boşğazlarının qalayılanması).

Təhlükəli yüklərin qablarına və bağlamalarına olan ümumi tələblər

Hava daşınmalarına yalnız elə təhlükəli yüklər buraxılır ki, onların bağlamaları, qabların və bağlamaların hazırlanması üzrə normativ-texniki sənədlərin tələblərinə uyğun olsun və bu qaydaların tələbləri nəzərə alınmaqla hazırlansın və hər hansı uçuş şəraitində təhlükəsiz daşınmanı tam təmin etsin.

Təhlükəli yükləri hazırlayan və ya göndərən təşkilatlar, hüquqi və fiziki şəxslər bu Qaydaların qablara və bağlamalara olan tələblərinə riayət olunmasına tam cavabdehlik daşıyırlar. Bunlar sertifikatda (4 nömrəli əlavə) edilən qeydlə təsdiqlənir və yük göndərən təşkilatın imzası və möhürü ilə və ya yük göndərən fiziki şəxsin imzası ilə rəsmiləşdirilir. Yük bölmələrində daşınan maddələrin axması nəticəsində, partlayış təhlükəli qatılığa malik olan buxarlar partlayışa və yaxud yanğına səbəb ola bilərlər. Bununla əlaqədar, hava gəmilərində daşınan təhlükəli yüklərin qablarına kipliyin təmin olunması cəhətdən yüksək tələblər irəli sürülür. Germetik qablar mütləq hava nəqliyyatı ilə daşınan elə təhlükəli yüklərə tətbiq edilməlidir ki, onların özləri tezalısan, zəhərli, korroziyaedici olsunlar və yaxud o, onlara oxşar buxarlar və qazlar ayırsınlar, eləcə də quruduqda partlayıcı, ya da hava və yaxud su ilə əlaqədar olduqda təhlükəli təsirə malik ola bilsinlər. Qabın (taranın) və bağlamanın quruluşu, adi hava daşınmaları şəraitində istilik, nəmlik, təzyiq və yaxud vibrasiya dəyişmələri nəticəsində əmələ gələ bilən hər hansı axmanın qarşısını almalıdır. Təhlükəli yüklərin daşınması üçün təyin olunmuş qabların (taraların) və bağlamaların materialları daşınan maddəyə qarşı inertli (təsirsiz) olmalıdır, korroziyaya, yumşalmaya, kövrəkliyə və yaxud yüksək, ya da aşağı temperaturun təsiri nəticəsində xarab olmağa, mexaniki yorulmaya, həmçinin daşınma zamanı meydana gələn digər faktorlara məruz qalmamalıdır.

Şübhədən, saxsıdan, keramikadan olan qablarda daşınan hər bir maye maddənin qablarının qorunması təmin olunmalıdır, eləcə də axma və dağılma zamanı mayenin hava gəmisinin döşəməsinə və döşəməaltı boşluqlara axmasının qarşısını almaq üçün maddənin tam hopdurulmasını təmin edən aralıq materiallarına malik olmalıdır.

Turşular, digər yeyici və korroziyaedici maddələr olan və həmin maddələrin təsirinə davamlı olan, kip bağlanmış metal nəqliyyat qablarında (taralarında) daşınan fərdi qablar yerdəyişmədən və yığılmadan qorunmaq üçün qabın zədələnməsi və yaxud axma zamanı tərkibi tam hopdura bilən aralıq materialı ilə doldurulmaqla, düzgün qoyulmalıdır və bağlanmalıdır. Göstərilən maddələrin kip olmayan fərdi qablarda daşınması zamanı fərdi taranın düzgün yerləşdirilməsini görməyə imkan verən və onun böyrü üstə, ya da ağız üstə qoyulmasını istisna edən, xarici (üst) metal qablara qoyulmalıdır. Şüşədən, saxsıdan, keramikadan olan qabların tıxacları üst qabların qapaq səthindən yuxarı çıxmamalıdır. Hər bir tutumun ağız bağlayıcı qurğusu elə konstruksiyaya malik olmalıdır ki, onlar düz və tam bağlanmama ehtimalını istisna etsin və tam bağlanmasının yoxlanmasını müəyyən etməyə imkan versin.

Yükləmə boşaltma zamanı təhlükəsizlik tədbirləri

1-ci sinif yüklər partlayış-yanğın təhlükəlidirlər və mexaniki təsirlərə həssasdırlar, ona görə də onlarla davranışda ehtiyat tədbirlərinə ciddi riayət olunmalıdır. Yükləmə zamanı hava gəmisinin yüklənməsi üçün onun yanına tələb olunan yükədən artıq yükün gətirilməsinə yol verilmir.

Yükləmə (boşaltma) zamanı hava gəmisinə yükləmə - boşaltma işlərinin yerinə yetirilməsi üçün yalnız zəruri olan texniki vasitə növlərinin yaxınlaşmasına icazə verilir. Mexaniki təsirə daha həssas olan 1-ci sinif yüklər axırıncı yüklənir və birinci növbə boşaldılır. 1-ci sinif yüklərin HG-nə yüklənilib-boşaldılması prosesində, yükləmə-boşaltma ilə bağlı olmayan hər hansı digər işlərin aparılmasına yol verilmir.

1-ci sinif yüklərin yüklənilib (boşaldılmasında) aşağıdakı əsas qaydalara riayət olunması zəruridir:

- Yeşikləri kürəkdə daşımamaq, sürüməmək, çevirməmək və atmamaq (qurğular girdə bağlamada olduqda diyirləməyə icazə verilir);
- Düşən (yığılan) yeşikləri, müvafiq akt tərtib etməklə, ehtiyatla yükləmə yerlərindən uzaqlaşdırmaq lazımdır (hava yolu ilə daşınması, bazaya qaytarılması və yaxud ləğv edilməsi yükəndərinin mütəxəssisi tərəfindən həll olunur);
- Konkret maddələr (qurğular) üçün rəhbər sənədlərdə və təlimatlarda təhlükəsizlik texnikası üzrə şərh olunmuş göstərişləri ciddi surətdə yerinə yetirmək.

4.5. KARQONUN YÜKLƏNMƏSİ VƏ BOŞALDILMASI PROSESİNİ TƏŞKİL EDİR

KARQONUN HAVA YOLU NƏQLİYYATINA QƏBULU

Yük avialayner daşınmasına aeroportlarda nəqliyyat ekspedisiy şirkəti tərəfindən qəbul olunur. Bu şirkət yük göndərən və daşıyıcı aviaşirkət arasında əlaqələrin qurulması, yükü avtomobil nəqliyyatı vasitəsi ilə aeroporta gətirilməsi, avia daımayaya qəbulu və bir çox hallarda aeroportdan yük alana

çatdırılması xidmətlərini yerinə yetirir. Belə olan hallarda ekspedisiya şirkəti daşınmaya təqdim olunan yükü aeroport anbarında yaxud yük göndərən anbarında daşınmaya qəbul edir. Müqvilədə qeyd olunan şərtlərdən aslı olaraq yükün daşınmaya qəbulu prosesində yükləmə - başatma işlərində ekspedisiya şirkəti tərəfindən həyata keçirilə bilər (qablaşdırma və ya paletlənmə). Göstərilən karqo xidmətləri mərkəzləşdirilmiş iş prinsipi əsasında yerinə yetirilir və xidmət haqqı yük göndərən tərəfdən tam formada daşıyıcıya ödənildikdən sonra işə başlanır. Daşıma üçün xidmət haqqı nəğd, köçürmə, qiymətli kağızlar və s. formada ödənilə bilər.

Müqvilədə qeyd olunan şərtlərə əsasən yük göndərən yükü vaxtında ekspedisiya şirkətinə təqdim etməli, daşıyıcı aviaşirkət isə razılaşdırılmış avia marşrutla yükü vaxtında təhlükəsiz və zədələmədən yük alana çatdırmalıdır. Şərtlərin pozulmasına görə hər iki tərəf müvafiq hüquq çərçivəsində məsuliyyət daşıyır.

Yük göndərən yükə dair bütün tələb olunan sənədləri daşıyıcıya təqdim etməlidir. Daşıyıcı aviaşirkət aşağıda qeyd olunan hallarda daşımada imtina etmə hüququna malikdir.

- Qaimə sənədləri beynəlxalq norma və qaydalara uyğun tərtib olunmadıqda;
- Yükün kütləsi, ölçüləri və həcmi müvafiq standart ölçülərdən artıq olduqda;
- Paletlənmiş yüklər daşıma tələblərinə cavab vermədikdə;
- Yük göndərən yükə aid sanitariya-gigiyenik sənədləşməni təqdim etmədikdə;
- Tara və qablaşmaya aid barkodlaşma düzgün aparılmadıqda və ya olmadıqda;
- Yükün qiymətinə dair razılaşdırılmış sənəd olmadıqda.

Yükün çəkilməsi

Daşınma üçün təqdim olunan daşınmaya qəbul zamanı daşınma qaydalarına uyğun olaraq tərəflərin iştirakı ilə çəkilməlidir və daşıyıcı aviaşirkət yükün çəkisini qaimənin bütün nüsxələrində qeyd etməlidir. Əgər daşınmaya təqdim olunan yükün çəkisi əvvəlcədən qaimədə göstərilən çəkidən fərqli olarsa sonuncu çəki əsas götürülür.

Daşıma haqqında müvafiq maddələrin tələbləri o halda aid edilmir ki:

- yükün çəkisi yük göndərən təqdim etdiyi çəki olarsa;
- yük daşıma müvəqqəti ayrodromlardan həyata keçirilərsə;
- daşıyıcı aviaşirkətə məxsus olmayan ayrodromlardan həyata keçirildikdə.

İstənilən halda yük göndərən yükün çəkisinin qaimədə düzgün göstərilməsinə görə məsuliyyət daşıyır.

Daşıyıcı aviaşirkət ekspedisiya şirkətinin daşıyıcıya daşıma üçün təqdim etdiyi yükün qaimədə göstərilən çəkisi ilə düzgünlüyünü yoxlamaq hüququna malikdir (yəni yükü yenidən çəkmək).

Tara, qablaşdırma və yükün barkodlaşdırılması

Daşınma, yükləmə və boşaltma prosesi zamanı zədələnmə və ya xarab olma təhlükəsi olan yüklərin daşınması üçün yük göndərən öz yükünü qablaşdırılmış və poletlənmiş qaydada təqdim etməlidir. Poletləmə və qablaşdırma istismara istismara yaralı və müvafiq norma və standartlara uyğun olmalıdır. Qeyri standart qablaşdırma kənd təsərrüfatı məsulları üçün istisna xarakterlidir. Poletləmə və qablaşdırma zamanı yükün xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır ki, yük zədələnməsin və digər yüklərə zədələməsin.

Maye və digər xüsusi xarakterli yüklərin daşınması üçün nəzərdə tutulan dəmir, taxta, şüşə, plastik, keramik və s. qablar uçuş prosində yarana biləcək dəyişkən təzyiqa, hündürlüyə və temperatura dözümlü olmalıdır. Yük daşıma qaiməsində yükün barkodlaşması barədə qeydiyyat aparılır.

Tara - istehsal olunmuş hazır məhsulların normal saxlanması və son təyinat məntəqəsinə qədər daşınmasını asanlaşdırmaq, ətraf mühitin neqativ təsirlərindən qorumaq və habelə istehlakçılarda alış motivləri yaratmaq məqsədilə məhsulların müvəqqəti qablaşdırıldığı sənaye məmulatıdır. Başqa sözlə, «tara» məhsulun qabla birlikdə ümumi çəkisi (brutto) ilə xalis çəkisi (netto) arasında fərqi ifadə edir. Taralara - müxtəlif materiallardan hazırlanmış yeşiklər, boçkalar, bidonlar, flakonlar, bankalar, kisələr, barabanlar, qəfəsələr, qutular, qablaşdırma toxumaları və s. aid edilir. Tara növlərinin çoxluğu, müxtəlifliyi onlarda qablaşdırılan məhsulların fiziki-kimyəvi xassələrinin müxtəlif olması və məhsulların logistik sistem daxilində yerdəyişməsi şərtləri və şəraiti ilə əlaqədardır.

Logistik nöqtəyi-nəzərdən **qablaşdırma** məhsulların fiziki bölüşdürülməsi və nəqləmə, anbarlaşdırma, yüklərin emalı kimi logistik əməliyyatların yerinə yetirilməsi prosesində zədələnmədən, itkilərdən qorunub saxlanması zamanı Uçot Müqavilə Vahidlərinin (UMV) ahəngdarlığını təmin edən kompleks vasitədir. Bununla əlaqədar olaraq taralar öz təyinatlarına uyğun konkret texniki, iqtisadi və estetik tələblərə cavab verməlidir.

Texniki tələblərə tara materiallarının məhsulların fərdi xassələri və xüsusiyyətlərinə uyğunluğu, onun konstruksiyasının məhsulların ölçülərinə müvafiqliyi, möhkəmliyi, yüngüllüyü, yükləmə-boşaltma əməliyyatlarının yerinə-yetirilməsi zamanı daha əlverişli olması, ölçülərinin məqsədəuyğunluğu və s. aiddir. Taranın konstruksiyası və onun mürəkkəblilik dərəcəsi məhsulun keyfiyyəti və itkilərin həcminə bilavasitə təsir göstərir. Tara yüngül və sahmanlı olduqda əmək məhsuldarlığı yüksəlir, yükləmə-boşaltma işləri asanlaşır.

Taranın zahiri gözəlliyi, istehlakçı zövqünü oxşaması və onların diqqəti cəlb etmə dərəcəsi, tərtibatı, orijinallığı, məhsulları bu və ya digər dərəcədə reklam etmə səviyyəsi, satışın həvəsləndirilməsi və s. estetik tələbləri təşkil edir. Zahiri görünüşü ilə alıcıların diqqətini cəlb

həvəsləndirilməsi və s. estetik tələbləri təşkil edir. Zəhəri görünüşü ilə alıcıların diqqətini cəlb edən taralar özlərinin formaları və tərtibat üsulları (rəngi, naxışları, yazıları) ilə məhsulları cazibəli və orijinal şəkə salmalı; məhsulların reklam edilməsinə yardım göstərməli, məhsulların xassələri və istifadə üsulları haqqında alıcılara yığcam məlumat verməlidir.

Taraların qarşısında qoyulan texniki, iqtisadi və estetik tələblər qarşılıqlı surətdə bir-birini tamamlamalıdır. Respublikanın ayrı-ayrı sənaye sahələri tərəfindən istehsal olunan məhsulların qablaşdırılması Standartlaşdırma və Sertifikasiya Komitəsinin hazırladığı texniki şərtlərə müvafiq qaydada aparılır. Taralar bu tələblərə müvafiq buraxılır. Daha doğrusu, taranın adı (yeşik, qutu, bidon, boçka, kisə və s.), taranın bu və ya digər növünün təyinatı, konstruksiya xüsusiyyətləri, (boçkanın forması, yeşiyin tipi, kisənin böyük və ya kiçikli və s.) hazırlandığı materialın növü, istifadə xüsusiyyətləri və s. şərtlər nəzərdə tutulur.

Bazar iqtisadiyyatının milli iqtisadiyyatımız üçün yeni və mütərəqqi inkişaf yolları və perspektivlər vəd etməsinə baxmayaraq respublikamız tara istehsalının artım surətinə, habelə qablaşdırmanın forma və üsullarına görə inkişaf etmiş kapitalist dövlətlərindən çox geri qalır. Bunun, eləcə də milli məhsullara tələb və təklifin qeyri-qənaətbəxşəddici səviyyədə olmasının əsas səbəblərindən biri qablaşdırmanın dünya standartlarına cavab verməməsi ilə bağlıdır. İstər inzibati amirlik dövründə, istərsə də ondan əvvəlki illərdə bu sahənin inkişafına respublikamızda kifayət qədər fikir verilməmişdir. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, 1996-cı ildə Amerikada tara istehsalı və qablaşdırma ilə intensiv məşğul olan firmaların illik dövriyyəsi 90 milyard dollar təşkil etmişdir.

Doğrudur, ayrı-ayrı sənaye sahələrinin və ya ticarət-vasitəçilik missiyasını yerinə yetirən strukturların müxtəlif növlü taralarla tələb olunan səviyyədə təmin edilməməsi nəticəsində ölkə iqtisadiyyatına dəyən iqtisadi ziyanların kəmiyyətini müəyyənləşdirmək üçün dəqiq və etibarlı statistik məlumatlar mövcud olmasa da bu rəqəmin heç də az olmaması bizdə şübhə yaratmır. Qərb dövlətlərində qablaşdırma ilə bağlı çox müfəssəl və işlək qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir. Bununla yanaşı ictimai təşkilatlar və cəmiyyətlərlə razılaşdırılmış formada qablaşdırmaya qarşı cari və potensial tələbləri nəzərə alan norma və normativlər işlənilib hazırlanır. Məsələn, qablaşdırmanın optimallaşdırılması üzrə Almaniyada fəaliyyət göstərən cəmiyyət mədəni-məişət təyinatlı məhsulların qablaşdırılması üçün aşağıda qeyd olunan tələblər baxımından normalar hazırlamışdır:

- Qablaşdırmanın mətni və əyani təsviri (illüstrasiyası) dəqiq və bir mənalı olmalı, məhsulun təyinatına cavab verməli;
- Qablaşdırılan məhsulların kəmiyyəti və keyfiyyəti haqqında alıcılarda qeyri - səlislə rəy formalaşdırmamalı;

iriləşdirilmiş formada (məsələn 500 q, 1000 kub.m) göstərməli;

- Qablaşdırmada qeyd olunan qiymət dəqiq və yaxşı görünən olmalı;
- Məhsulun istehsal müddəti və köhnəlməsi (istifadəyə yarasız olduğu) müddətinə nəzarət məqsədilə xüsusi göstərişlər qablaşdırma materialının üzərində əks olunmalıdır.

Lakin qeyd olunan bu normalarla yanaşı iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində qablaşdırmaya aid edilən bir sıra dövlət və beynəlxalq normalar mövcuddur. Məsələn, toxuculuq sənayesində təmiz yun parçalardan hazırlanan məhsullar onların hansı temperaturda yuyulması və ya təmizlənməsi, habelə ütülənməsini göstərən xüsusi marka və etiketlərə malik olurlar.

Məhsullar taralarda qablaşdırıldıqdan sonra bu məhsulları ətraf mühitin neqativ təsirlərindən qorumaq və taralarda saxlanılan məhsulların logistik kanallar üzrə hərəkəti zamanı tanınması üçün marka hazırlanmalı və onların üzərinə etiket yapışdırılmalıdır. Bu məqsədlə məhsulların təbiətindən, nəqləmə və saxlanma zamanı oğurlanması, dağılması ehtimallarından asılı olaraq sözlərdən və ya kod nömrələrindən istifadə olunur. Bununla yanaşı optik skaynerin köməyiylə oxunan etiketlərdən də praktikada geniş istifadə olunur. Bir çox məhsullara, xüsusilə ərzaq məhsulları və dərman preparatları qablaşdırılmış taraların üzərinə partiyanın nömrəsi də qeyd edilir. Bu hər şeydən əvvəl onların logistik kanallar üzrə fiziki hərəkətlərinə operativ nəzarət etmək imkanı verir.

Etiketlərdən istifadəni tənzimləyən çoxlu sayda qaydalar mövcuddur. Bunların içərisində əməl edilməsi vacib hesab olunan qablaşdırılan məhsulun kütləsi haqqında informasiyanın mövcudluğu. Hal-hazırda belə tip etiketlər böyük ölçülü taraların üz səthinə vurulur. Çünki, əksər məhsullar yeşiklərlə, korobkalarla satıldığından alıcı və ya nəqliyyat departamentləri əsasən diqqətlərini məhz bu informasiyaya yönəldir.

Adətən, məhsullar istehsal yerləri və ya sahələrində konveyerin axırında qablaşdırılır. Məhsulların qablaşdırıldığı yerdə də onların üzərinə etiket yapışdırılır. Konveyerin axırında istehsal olunmuş məhsulların uçuotu aparılır. Konveyerdən sonra qablaşdırılmış məhsullar hazır məhsul ehtiyatına çevrilir və firmanın satış üzrə logistik sistemində daxil olur.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq qablaşdırma əsasən aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- Məhsulların ətraf mühitin neqativ təsirindən mühafizə edilməsi;
- Məhsulun və ya qablaşdırıcı materialların reklamı;
- Məhsulların istehlak xassələrində və xüsusiyyətlərində dəyişikliklərin baş verməməsi və onların kəmiyyətə mühafizə edilməsinin təmin olunması;
- Anbar logistik və nəqliyyat əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi üçün əlverişli şəraitin formalaşdırılması;

- Məhsulların satışı üçün optimal vahidlərin (həcm və çəki) yaradılması;
- Bazar seqmentlərinə və satış kanallarına intensiv təsir edilməsi;
- Yeni məhsul və onun obrazının yaradılmasına təsir edilməsi;
- Logistika servisi mədəniyyətinin yüksəldilməsinə təsir göstərilməsi;
- Saxlanma və daşınma zamanı məhsul itkilərinin qarşısının alınması;
- Əmtəə dövriyyəsinin artması və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə birbaşa təsir göstərməsi.

Qablaşdırmanın funksiyaları qablaşdırılacaq məhsulların layihələşdirilməsi və istehsalı mərhələsindən formalaşmağa başlayır və logistika dövrünün ilkin mərhələsindən (istehsalçı) son mərhələsinə (istehlakçı) qədər, (çoxdövriyyəli taralar üçün isə qapalı sistem formasını alır, yəni axırdan əvvələ, əvvəldən axra) fəaliyyət göstərir. Taralar öz funksiyalarını yalnız xidmət etdiyi məhsulu təyinat məntəqəsinə çatdırdıqdan və bu məhsuldan azad olub, bir daha təkrar istifadə üçün yararsız olduğu ana qədər yerinə yetirir.

Karqonun yükləmə və boşaldılması prosesi

Karqonun avialaynerə yüklənməsi və avialaynerdən boşaldılması prosesi əsasən daşıyıcı aviaşirkətin işçiləri və mexanizmləri tərəfindən yerinə yetirilir. Lazım olduğu hallarda aviaşirkət yuxarıda qeyd olunan işləri yük göndərən və yük alan tərəflərin həyata keçirməsinə icazə vermə hüququna malikdir. Bu proses iki və ya üç tərəfli razılaşma əsasında rəsmiləşdirilə bilər. Ancaq, əgər yükləmə-boşaltma işləri yük göndərən və ya yük alan

tərəflər yerinə yetirərsə bu zaman bu prosesə aviadaşıyıcı şirkət özü nəzarət edir.

Aviaşirkət iri qabaritli və ağır çəkili karqo yüklərin yüklənilib-boşalması üçün xüsusi texnikanın təqdim olunmasını yük göndərən və ya yük alan tərəflərdən tələb etmə hüququna malikdir.

Təhlükəsizlik texnikası və sanitariya gigiyenası üzrə əsas tələblər

Təhlükəli yüklərlə həyata keçirilən bütün işlər cavabdeh şəxsin nəzarəti altında aparılmalıdır. Hava limanlarında (aerodromlarda) təhlükəli yüklərlə iş aparılarkən, fərdi mühafizə və təhlükəsizlik tədbirlərinə riayət olunmasına cavabdehlik, həm yük göndərən (yükalanın), həm də aviamüəssisənin rəhbərinin üzərinə qoyulur.

Mexanikləşdirmə vasitələrinin istifadəsi ilə təhlükəli yüklərin HG-yə yüklənilib-boşaldılması

boşaldılması aviasiya hadisələrinin baş verməsinə, HG-nin və hava limanlarının (aerodromların) anbarlarının çirklənməsinə, eləcə də xidməti personalın zədələnməsinə, fiziki gərginliyin yaranmasına və zəhərlənməsinə şərait yaranmasına yol verməyən ən təhlükəsiz və əlverişli üsullarla həyata keçirilməlidir. Təhlükəli yüklərlə aparılan iş, yalnız ilkin tibbi müayinədən, təhlükəsizlik texnikası üzrə təlimatdan keçmiş, zədələndikdə (zəhərləndikdə) özü-özünə və qarşılıqlı kömək qaydalarını bilən şəxslər buraxılırlar. Təhlükəli yüklərlə mütəmadi işləyən şəxslər vaxtaşırı tibbi müayinələrdən keçməlidirlər.

Təhlükəli yüklərlə aparılan işlərə sağlam olmayan şəxslər, 18 yaşınadək olan yeniyetmələr, hamilə və uşaq əmizdirən qadınlar buraxılırlar. Kənar şəxslərin iş görülən yerlərə daxil olmalarına yol verilmir.

Hava gəmisinin ekipajı və təhlükəli yüklərlə işləyən şəxslər fərdi mühafizə, indikasiya və dezinfeksiyaedici (daşınan yükün növündən asılı olaraq) vasitələr ilə təmin olunmalıdırlar və onlardan istifadə etməyi bacarmalıdırlar. Bu yüklərlə işləyən zaman tətbiq edilən fərdi mühafizə, indikasiya və dezinfeksiyaedici vasitələr yük göndərən tərəfindən təchiz edilir. Mühafizə vasitələri olmadan işləmək qəti qadağandır.

Təhlükəli yüklərlə işləyən zaman yemək, içmək, siqaret çəkmək, eləcə də iş görülən zonaya, xüsusi geyimsiz daxil olmaq qadağandır. Şəxsi gigiyena qaydalarına ciddi riayət etmək zəruridir.

Aşağıdakı hallara yol verilmir:

- Su ilə qarşılıqlı təsirdə alışan maddələrin yağış yağan vaxtı yükləyib-boşaldılmasına;
- Hər hansı yangın təhlükəli və təhlükəli yüklərin tufan vaxtı yüklənib-boşaldılmasına;
- Hər hansı sinifdən olan təhlükəli yüklərin mühərriklər işləyərkən, texniki xidmət və HG-nin yanacaq, yağla doldurulması və s. vaxtı yüklənib-boşaldılmasına.

Hava gəmisində TAM-in axması (buxarların, qazların sızması) aşkar edildikdə, gəmi komandiri bu haqda uçuşlar üzrə növbətçiyə xəbər verməyə, axmanı aradan qaldırmağa və kabinənin (bölmənin) havasının dəyişdirilməsi üçün müvafiq tədbirlər görməyə borcludur. Bununla birlikdə aşağıdakıların təmin edilməsi zəruridir:

- Açıq oddan istifadəyə yol verilməməsi;
- Elektrik mənbələrinə (elektrik aparatlarında) qıvılcımların əmələ gəlməsinə yol verilməməsi;
- Dağılmış yanan maddənin əski və vedrənin köməyi ilə yığılmasının və yük kabinəsinin (bölməsinin) ventilyasiyasının gücləndirilməsinin təmin edilməsi;
- Əl odsöndürənlərinin və digər yangınsöndürmə vasitələrinin işdə olması.

Uçuş zamanı yanan mayelərin axmasının və yük bölməsinin qazla dolmasının aradan qaldırılması mümkün olmadıqda, HG-nin komandiri bu haqda uçuş üzrə növbətçiyə xəbər verir və uçduğu hava limanına qayıtmaq və yaxud ən yaxın aerodroma oturmaq haqqında qərar qəbul edir. Bu halda uçuş 4000 metr hündürlükdə yerinə yetirilir. Yanğın təhlükəli yük olan kabinədə (yük bölməsində) yanğın törədikdə, gəminin komandiri yanğının bortda olan bütün yanğınsöndürmə vasitələrini istifadə etməklə söndürülməsinə dair komanda verməyə borcludur və HG-ni təcili olaraq 4000 m hündürlüyə endirməli və bu haqda uçuş üzrə növbətçiyə (dispetçerə) xəbər verməlidir.

Təhlükəli yüklərlə işləyən zaman, işləyənlərin zədələnməsinin və yaxud maddi ziyan vuran qəzalar baş verdiyi halda aviamüəssisənin rəhbəri müəyyən olunmuş qaydada qəzanın və bədbəxt hadisələrin səbəblərinin təhqiqini təşkil edir, eləcə də onların nəticələrinin və törəmə səbəblərinin aradan qaldırılması üçün tədbirlər görür.

4.6. TƏLƏBƏLƏR ÜÇÜN FƏALİYYƏTLƏR

- İki qrupa bölünən və verilən şəkilə (şəkil 4.) diqqət yetirin. Şəkildə hansı proses həyata keçirilir. Bu prosesi ardıcılıqla flipçata yazıb müəllimə təqdim edin.

- Hava yolu daşımada tətbiq olunan qaimə formalarını hazırlayıb müvafiq qaydada tərtib edin.

- Qruplara bölünərək növbədən kənar hava yolu daşımada təşkilini səhnələşdirin.
- Hava yolu daşımada üstünlüklərinə dair təqdimat hazırlayın.
- Hava yolu daşımada çatışmazlıqlarına dair təqdimat hazırlayın.
- Müxtlif ölçülü tara formaları hazırlayın.
- Hazırlanmış tara formalarının üzərində barkodlaşma əməlyatını yerinə yetirin.
- Qrup yaradıb yükləmə-boşaltma işlərinə nəzarət üzrə təhlükəsizlik texnikasına dair təlimlər hazırlayın.

- Təhlükəli yüklərin siyahısını hazırlayın.

4.7. QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Aşağıdakı qiymətləndirmə meyarına əsasən qiymətləndirəcəksiniz:

- Hava yolu yük daşımada təşkilinin əsas prinsipləri hansılardır?
- 1 Nöli qaimə nə üçündür və hansı gəngdə olur?
- Qeyri müntəzəm aviadaşımalar dedikdə nə başa düşülür?
- Karqonun hava yolu nəqliyyatına qəbulu prinsipləri hansılardır?

- Temperaturun dəyişməsi daşınan yükə necə təsir göstərə bilər?
- Təhlükəli yüklərin daşınmasına dair tələblər hansıdır?
- Hava yolu yük daşınmasına buraxılmayan yüklər hansılardır?
- Sanitar gigiyenası üzrə əsas tələblər hansıdır?
- Hava yolu yük daşınmasında tara nə üçündür?
- Hava yolu yük daşınmasında daşınan yükün çəkilməsini hansı qurum yerinə yetirir?

5.1. AVTOMOBİL YOLU DAŞIMA MODELİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİNİ SADALAYIR

AVTOMOBİL YOLU DAŞIMA MODELİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ XARAKTERİSTİKASI

Bir çox hallarda istehsal müəssisələrinin və fərdi şəxslərin avtomobil yolu ilə yükün daşınmasına ehtiyac olur. Əgər daşıma bir qitə daxilində yerinə yetirilirsə, həm də zaman şərtində təcili olursa, onda avtomobil nəqliyyatından istifadə etmək ən sərfəli vasitədir. Avtomobil nəqliyyatının üstünlüyü, odur ki, onun rahatlığı və böyük manevrə malik olmasıdır. Bundan başqa, yükün bir başa alıcının özünə çatdırılmasıdır.

Nəqliyyat vasitələrinin digər növlərindən istifadə etdikdə, yükləri yükləmə boşaltma yerlərinə çatdırmaq üçün yenədə avtomobil nəqliyyatından istifadə etmək lazım gəlir. Avtomobil nəqliyyatı ilə yükün bütün növləri daşına bilər. Avtomobil nəqliyyatı növündən asılı olaraq daşınan yükün tutumu dəyişir.

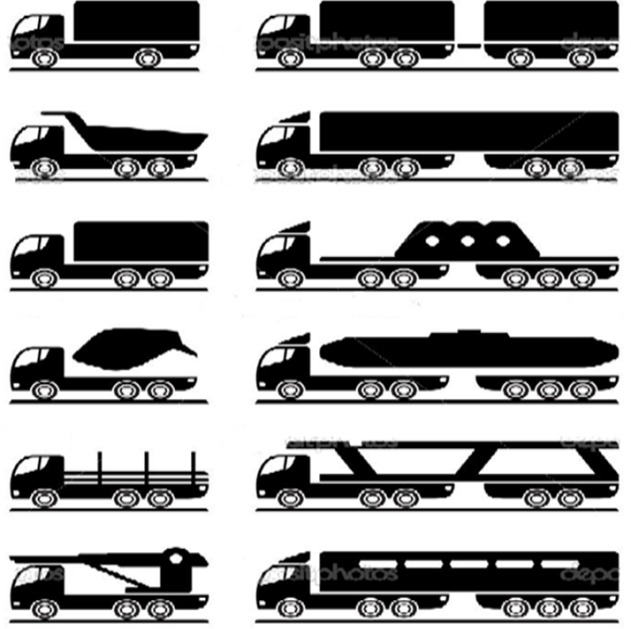
Bir qitənin sərhədləri daxilində müxtəlif növ və məsafələrdə avtomobil nəqliyyatı daşınan yerinə yetirmək olar. Daşınacaq yükün növündən asılı olaraq. Avtomobil nəqliyyatı seçilir. Müasir yük avtomobilləri 25 tona qədər çəkisi olan yükləri daşımağa imkan verir. Yük avtomobillərinin əsasən bir-neçə növləri var. Tentli yarımqoşqular ən çox yayılmış yük avtomobilləridir. Bu tip yük avtomobilləri böyük tutumlu yüklərin daşınmasında istifadə olunan əsas nəqliyyat vasitəliyindən biridir. Bundan başqa tentli qoşqu tipli nəqliyyat vasitələrinin səmərəliyi ondadır ki onlardan istifadə etdikdə daşınan yükün tutumunun həcmi artırıla bilər. Aşağı temperaturlarda daşınması zəruri olan yeyinti və sənayə malları üçün avtomobil - refrijeratorlardan istifadə olunur. Bu refrijerator soyuducudur, onlarda temperaturun həddi -20C-dən +12C-dək nizamlama bilər. Lakin bu cür avtomobil-refrijeratorlardan istifadə etmək daşımının maya dəyərini artırır (soyuducunun işləməsinə hesabına).

Bundan başqa refrijeratorun əvəzinə izotermik qoşqulu avtomobillərdən istifadə edilir ki, bu tip avtomobillər yükün müəyyən temperaturunu uzun müddət saxlaya bilər. Konteynerlərin daşınması üçün bortları və divarları olmayan qoşqulardan istifadə olunur. Konteyner qoşqu yerləşdirilir və bərkidilir. Maye yüklərin daşınması üçün avtosisternlərdən istifadə olunur.

Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat hüququ

Nəqliyyat hüququ dedikdə daşıyıcı (nəqliyyat müəssisəsi) ilə müştəri arasında daşıma prosesinin həyata keçirilməsi üçün nəqliyyat vasitələrindən istifadə edərək, xidmət göstərilməsi ilə əlaqədar yaranan əmlak-dəyər xarakterli nəqliyyat münasibətlərini tənzim edən hüquq normalarının sistemi və məcmusu başa düşülür.

Nəqliyyat hüququnun predmetini nəqliyyat müəssisəsinin (daşıyıcının) müştəriyə sərnişin, yük və baqaj daşımaları üzrə və digər nəqliyyat xidmətləri göstərilməsi ilə bağlı olaraq yaranan ictimai münasibətlər - nəqliyyat münasibətləri təşkil edir.

Nəqliyyat hüququnun mənbələri:

- Normativ hüquqi aktlar, əmlak dövriyyə adətləri, Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları, yerli özünüidarə orqanlarının normativ xarakterli aktları, yerli icra hakimiyyəti orqanlarının normativ xarakterli qərarları və sairə.

Mülki hüququn nəqliyyat hüququnda istifadə olunan əsas prinsipləri: subyektlərin hüquq bərabərliyi prinsipi, müqavilə azadlığı prinsipi, təqsirə görə məsuliyyət prinsipi, məhdud məsuliyyət prinsipi, pozulmuş hüquqların bərpasının təmin edilməsi prinsipi, təqsirə görə məsuliyyət prinsipi, məhdud məsuliyyət prinsipi, pozulmuş hüquqların bərpasının təmin edilməsi prinsipi, 862 mülki hüquqların məhkəmə müdafiəsi prinsipi, hüquqdan suiistifadəyə yol verilməməsi prinsipi və s. Nəqliyyat qanunvericiliyi, onun tərkibi və sistemi. Nəqliyyat qanun-vericiliyi dedikdə nəqliyyat fəaliyyəti ilə bağlı olaraq əmələ gələn ictimai münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının zahirən ifadə olunduğu ayrı-ayrı qanunların, qanun qüvvəli aktların və digər normativ hüquqi aktların məcmusu başa düşülür.

Nəqliyyat öhdəliyi dedikdə elə bir mülki hüquq münasibəti başa düşülür ki, bu münasibətə görə nəqliyyat müəssisəsi müştəriyə daşıma və digər növ nəqliyyat xidməti göstərir, müştəri isə bu xidmətin əvəzində müəyyən haqq ödəyir. Daşıma öhdəliyi isə elə bir hüquqi münasibətdir ki, bu münasibətə görə, daşıyıcı yükü, sərnişini və ya baqajı təyinat yerinə çatdırır, müştəri isə bunun müqabilində ona daşıma haqqı ödəyir.

5.2. AVTOMOBİL YOLU İLƏ DAŞIMA ZAMANI ÜSTÜNLÜKLƏRİ VƏ ÇATIŞMAZLIQLARI TƏSVİR EDİR

AVTOMOBİL YOLU İLƏ DAŞIMA ZAMANI ÜSTÜNLÜKLƏRİ VƏ ÇATIŞMAZLIQLARI

Avtomobil nəqliyyatı, quru yollar yük və sərnişin yerinə yetirən, ən azı 3 təkərli mühərrikli nəqliyyatı vasitələridir. (Avtobus, minik yük avtomobilləri, zirehli nəqliyyat).

Avtomobil nəqliyyatının xarakteristikası:

- Nəqliyyat vasitələri: Avtomobillərin mümkün olan bütün növləri (yük, minik, trolleybuslar avtobuslar)
- Məlumat yolları: Avtomobil yolları, tunellər, körpülər və estakadalar)
- Nəqliyyat qovşaqları: avtovağzallar, avtobus dayanacaqları, avtogözləmə meydançaları və c.i.
- Enerji mənbələri: Kontakt şəbəkəsi, avtodoldurma stansiyaları
- Texniki mənbələri: Avtoyol xidməti, Texniki xidmət mərkəzləri, avtobus parkları.

Avtomobil yolu daşımalarının üstünlükləri

- Yüksək idarə olunma.
- Qapıdan qapıya tevizi ilə yükün çatdırılması
- Yüksək manevr etmə qabiliyyəti
- Yükün çatdırılmasının yüksək sürəti
- Müxtəlif marşrutlardan istifadə etmə imkanları
- Yüku balaca miqdarlarla göndərmə imkanları
- Müvafiq daşıyıcını seçmək imkanlarının çoxluğu.

Avtomobil yolu daşımalarının çatışmazlıqları

- Aşağı effektivlik
- Hava və yol şərtlərindən asılı olmaq
- Böyük məsafələrə daşımının yuxarı maya dəyəri
- Uzun müddətli boşaltmanı gözləmək imkanı olmaması
- Yük oğurlanması və nəqliyyat vasitəsinin qaçırılma təhlükəsi.

Yük nəqliyyatın yük daşınma qabiliyyəti

Yük maşını - yük görünüşü ən azı 1 tona bərabər olan daşıma qabiliyyəti olan nəqliyyat.

a) daşınma qabiliyyəti (xüsusilə aşağı 0,5 ton qədər, kiçik - 0,5-2 ton, orta orta - 2 tondan 5 ton, böyük 5-15 ton və xüsusilə böyük - 15 tondan çox);

c) yol şəraiti (yol və kənar yol). Yollar PBX-ləri ümumi şəbəkənin (dağ-mədən vasitələrinin) kənarında istifadəsi üçün I-V kateqoriyasının ümumi şəbəkəsinin yollarında, qeyri-yollardakı işlərdə işləmək üçün nəzərdə tutulub;

d) keçiricilik (normal və artmış). Konvensiya qabiliyyətli nəqliyyat vasitəsi əsasən yaxşı saxlanılan yollarda, bütün ərazi yollarında - nəqliyyat vasitəsi ilə işləmək üçün nəzərdə tutulmuşdur - yolsuzluq yollarında və qısa müddətdə yoldan kənar şəraitdə işləmək;

e) təkər forması (4 × 2; 6 × 4; 4 × 4). Birincisi, avtomobilin təkərlərinin sayını, ikincisi sürücülük sürətlərinin sayını göstərir. Bundan əlavə, ikili təkərlərin hər biri bir sayılır;

f) istifadənin təbiəti (qoşqu və yarımqoşqulu tək maşın və rəflər);

g) istehlak edilmiş yanacaq növünə görə - benzin (karburetor və injection); dizel; qaz (maye və sıxılmış qaz).

Yük maşınlarının icra və məqsədlərinə görə təsnifatı üçün cədvəl 5.1-də verilmişdir.

Yük maşınlarının icra və məqsədlərinə görə təsnifatı

Məqsəd	Karoser ilə avtomobilin növü	İstifadənin təbiəti	Dizayn xüsusiyyətləri	Taşıyan malların növləri
Ümumi məqsəd	İdarə heyəti	Tək avtomobili	Qeyri-əyərək düzbucaqlı	
	İdarə heyəti	Bir və ya iki qoşqu ilə yük maşını traktor	Qeyri-əyərək düzbucaqlı gövdə. Bir çəkmə aparatına malikdir	Ümumi yük, ambalajından çıxarılan maye xaric
	Truck traktor	Yarımqoşqulu yük maşını traktor	Yarımkeçiricilərin çəkilməsi üçün beşinci təkər çarxı vardır.	Ümumi yük, ambalajından çıxarılan maye xaric
İxtisaslaşdırılmış	Dam yük maşını	Tək avtomobili	Damping platforması	
	Dam yük maşını	Bir və ya iki qoşqu ilə dəmir yük maşını (yol qatarı)	Damping platforması. Bir trailer axını var	Tikinti və kənd təsərrüfatı malları
	Tank yük maşını	Tək avtomobili	Silindr, eliptik və ya qarışıq tank	
	Tank yük maşını	Römorkla tanker	Tank silindrik, eliptik və ya qarışıqdır. Bir trailer axını var	Neft məhsulları, su, süd, şərab, un, sement, beton qarışığı qarışıqları, bitum, mineral gübrələr və digər maye və dəmir yükləri
	Camper	Tək avtomobili	Tam gövdəli van, izotermik, soyuducu	

TƏLİM NƏTİCƏSİ 5

			gövdəsi, yük maşını ilə yük maşını	
Camper	Bir və ya iki qoşqu ilə Caravan		Qatı metal van, izotermik, soyuducu gövdə, qaldırıcı tərəfli van gövdəsi. Bir trailer axını var	Soyudulmuş və dondurulmuş vəziyyətdə poçt, kağız, mebel, dərman, yemək, istehsal olunan mallar, unlu məmulatlar, heyvandarlıq məhsulları
Truck traktor	Yarımqoşqu ilə yük maşını traktor (yol qatarı)		Bədənsiz. Xüsusi yarımqoşquun çəkilməsi üçün beşinci təkər sürətinə malikdir	Müəyyən növ yüklərin daşınması üçün

Yüklərin qeydiyyatı (indeksasiya)

Brüt çəki, t	Aşağıdakı üçün əsas (ilk 2 rəqəmli) göstəricilər:				
	onboard avtomobillər	yük maşını traktor	dəmir yük maşınları	Tank yük maşınları	avtotransport
Up to 1.2 incl.					
1.2 ilə 2.0 arasında.					
2.0-dən 8.0 incl.					
8.0 ilə 14.0 inc arasında.					
14.0-dən 20.0 inc.					
20,0 ilə 40,0 inc arasında.					
40.0-dən çox					

Nəqliyyat vasitəsinin ümumi çəkisi öz ağırlığından, yükün ümumi çəkisi və ekipajın çəkisi (sürücü və sərnişin (sərnişinlər)) adambaşına 75 kq-dan çoxdur. Avtomobilin kabininin istehsalçısı istehsalçı tərəfindən müəyyən edilir.

Rəqəmsal indeks istehsalçının məktubuna qoyulmadan əvvəl.

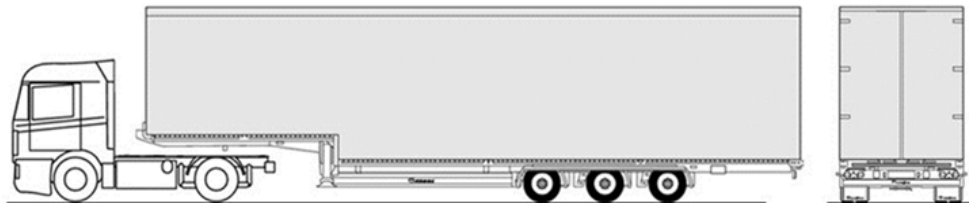
KAMAZ-5410 yük maşını traktor. 54 - 14,9 tonluq ümumi traktor vahidini göstərmək üçün nömrələr; 10-avtomobil modeli (istehsalçının təyin etdiyi).

Bu səhifədə siz malların daşınması üçün lazım olan vasitələr barədə ətraflı məlumat verməyi qərara aldınız, beləliklə sizin yükünüzü çatdırmaq üçün nəqliyyat haqqında düşüncəniz və yükün daşınması üçün sizə təqdim olunan xüsusiyyətlərə uyğun olaraq, Anbarda. (8m + 8m eni 2.45m

TƏLİM NƏTİCƏSİ 5

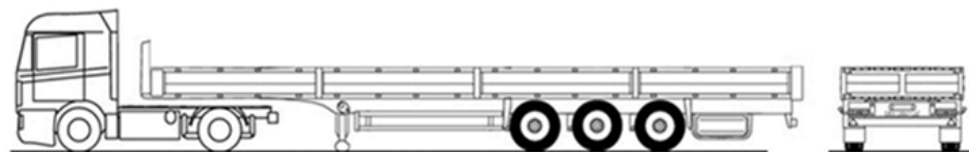
hündürlüyü 3m) - yüz iyirmi, yük daşıyıcıları, nəqliyyat şirkətləri, nəqliyyat sahibləri dilində. 20-30 ton qaldırma qabiliyyəti olan 120 kilovatlı maşınlar Rusiya ərazisində uzun məsafə yük daşıma tələb edir və onların kubmetrli tutumu ilə beynəlxalq yük daşımaları üçün tələbat çoxdur, standart Avro-yük maşınındakı fərq təxminən 40 kubmetrdir.

Bu tip maşın həm də yığma yük üçün toplu, həm də yüngül yük üçün çox rahatdır. Belə maşınlar müntəzəm müştərilərə izolyasiya istehsalçısı, uşaq bezləri, yun, yüksək avadanlıq və s.

Daşınma işçilərinə dedikləri formulalar aşağıdakılardır: 8 + 8, 9 + 7, 7 + 9, 6 + 10, birincisi traktorun uzunluğu, ikincisi isə treyler uzunluğu, hamısı hündürlüyü 3m -3.05m, istifadə olunan ərazinin uzunluğu 16 metrdir. Bu cür maşınlar əsasən içərisində bir taxta ilə əyilmiş, mebel çarxları tez-tez görülə bilməz və 120-ok soyuducu yoxdur.

Yumba yarımqoşqulu maşınlar dəmir yük (daşınma və beynəlxalq nəqliyyat) çatdırılması üçün istifadə olunur. Treylerin kub kəmərinin həcmi ərəfəsində, bu eşikdən sonra treylerde tavanın hündürlüyü 3 m - 3.05 m-dir. Bu römork məhsullarını qutulara satan və yüksək avadanlıqların daşınması üçün istifadə edənlər üçün ən əlverişli yerdir.

Belə bir treylerin eksisi hələ də eyni qozda yerləşir, məsələn, əgər məhsullar avro paletlərində (1.2m * 0.8m) veriləcəksə, 33 ədəd palet bu maşına göndərilməkdə daha çətin olacaq, eləcə də qeyri-standart paletlər (laminat, avadanlıq istehsalçının paletlərində).

Römorkun eni avtomobillər üçün 2.45 m - 2.50 m, hündürlüyü 2,65 m, uzunluğu 3,9 m - 4,20 m, sillin yüksəkliyindən 3,0-3,05 m, faydalı uzunluq cəssəd 9.70 m.Yataq boyunca uzunluğu 12.20 m uzunluğundakı uzunluğu olan Yumbas var, həcm müvafiq olaraq artır. Standard Yumbanın həcmi 96 kub.

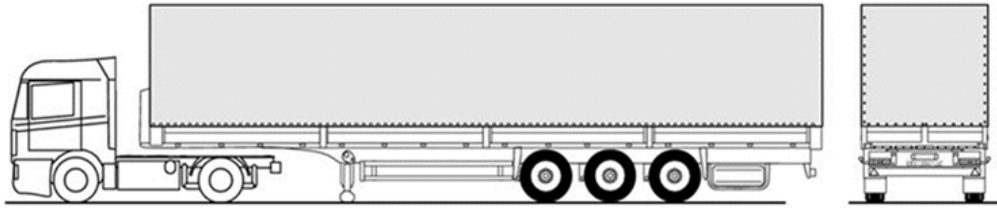
Yanacaq vasitələri, açıq meydançalar, skowlar kimi vasitələr əsasən üst yükləmə və ya tikinti məqsədilə xüsusi avadanlıqların daşınması üçün istifadə olunur. Yaz mövsümündə bu maşınlar

TƏLİM NƏTİCƏSİ 5

100% iştirak edir, belə ki mövsüm ərzində həmin nəqliyyat vasitələrinə göndərmə göndərilməzdən əvvəl bir gün və ya iki gün sifariş verilir. Atlı olan atelyeli nəqliyyat vasitələri, rampaları ilə, boruların nəqlində istifadə olunan lazimetmə ilə. Standart on-board maşın bütün növ mallar üçün rahatdır: avadanlıqların, boruların, kərpiclərin daşınması üçün.

Onboard maşının ölçüləri aşağıdakılardır: 13.6 m uzun; 2.45 m - 2.50 m - eni, boncukun hündürlüyü - 70-80 sm Boruları nəql edərkən, daha çox boru yükləmək üçün həcmi artırmaq üçün adətən bossları qoyurlar. On-board avtomobillər müxtəlif uzunluqdadır, lakin əsasən yerli və Belarus istehsalı olan qoşqulardır. Uzunluğu 8 m, 9 m, 10 m, 12 m olan avtomobillər var. Biz xatırlırıq ki, standartların eni - 2,45 m, lakin yerli istehsalı olan qoşqular yaxın zamanlarda avro standartları çərçivəsində bədən ölçüsünü düzəltməyə başladı.

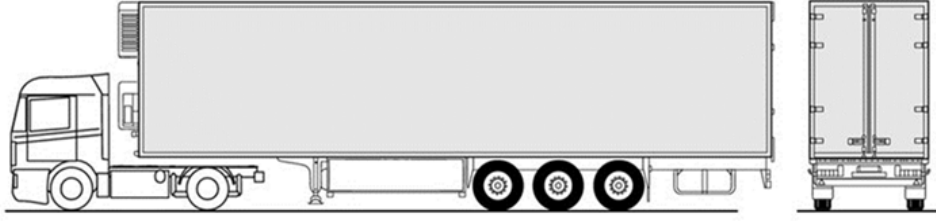
Hal-hazırda, böyük həcmdə sifarişlər göndərən demək olar ki, bütün müştərilər, yüklərini baqajlı avro platformaları standartlarına uyğunlaşdırır, məsələn, kərpic, blok, plitə daşınıb. Palet ölçüləri adətən standart ölçülü (uzunluğu - 13,6 m, eni - 2,45 m) olan on-board maşın standartlarına uyğunlaşdırılır.

Eurotruck 20 ton 82 cu. Aşağıdakı növləri olur: tentovanny, mebel van, termos. Bu rəqəm 20 ton qaldırma qabiliyyəti ilə bir xətt göstərir. Nəqliyyat logistikasında 82 kubmetr həcmində Eurofora ən məşhur və məşhur maşın sayılır. Müştərilərimizin əksəriyyəti bu cür nəqliyyat vasitələri daşımaq istəyir. Avro vaqonun ölçüləri: 13.6 m; uzunluğu - 2,45 m-dən 2,50 m-ə qədər; eni 2.40 m; yüksəklik - 2.70 m.

Bu maşın həm Moskvada, həm də regionda və dünyada yük üçün çox praktikdir. Məsələn, ağır yük maşını ilə yük daşımaq lazımdır, onda bu məqsədlər üçün bir avtomobil - bir mebel van var. Bir müddət istilik rejimini saxlamaq lazımdırsa, eyni ölçülü bir izotermik van var.

Çadır avro vaqonu, təhlükəli maddələrin (ADR-nin təsdiqinə əsasən) nəql edilməsi, yüklərin yuxarı və yan yüklənməsində böyük yüklərin daşınması, təkrar yükləmə ilə avro paletlərində yalnız məhsulların nəqli üçün avadanlıqların, dayanıqlı olmayan məhsulların (pasport ləyaqəti ilə) nəqli üçün istifadə olunur. Yarı romanda 33 avroya (1,2 m x 0,8 m) palet yerləşdirilib.

Soyuducunun xüsusi bir vasitə olduğu düşünülür, çünki izotermik mikroavtobusu vücudun içərisində istilik şəraitini nəzarət etmək üçün əlavə bir motorla təchiz edilmişdir. Maşın həqiqətən ixtisaslaşmışdır, əsasən qida, tibb, avadanlıq, nadir kitablar və s. Soyuducular istər yaz, istər qış, istərsə də yazda onlar mənfi, qışda plus. İstilik şəraiti (+25 C / -25 C). Soyuducunun daxili ölçüsü standart avro vaqon (uzunluğu 13.6 m, eni 2.45 m, yüksəklik 2.40 m - 2.70 m) ilə eynidir, yükləmə yalnız arxa.

Soyuducu yarım romanı 33 avroluq paletləri yerləşdirir, ölçülər qablaşdırma bölməsində tapıla bilər. Bu yarımqoşquların əksəriyyəti et karkaslarının nəqli üçün qarmaqlarla təchiz olunmuşdur. Tez-tez soyuducular 25-30 ton nəql etmək üçün çox yüklə işləməlidirlər.

Daha az həcmli yüklərin çatdırılması üçün soyuducular var, 1 tondan 15 tona qədər, dondurma xüsusiyyətləri böyük soyuducu (20 ton 82 kubmetr) ilə eynidir. Kiçik soyuducular şəhər və rayonda mağazalar, anbarlar arasında məhsullar çatdırmaq üçün əlverişlidir. Tez-tez, müştərinin fərdi və uzun məsafələrə çatdırılmasına, kiçik bir həcmdə yükün çatdırılmasına əmr verir, müştərimiz hər zaman haqlıdır, malları fərdi olaraq çatdırırıq.

Makinələr 10 ton 36 kub, 10 ton 40 kub, 10 ton 45 kub, 10 ton 50 kub, 10 ton 60 kub. və buna görə də, bu tip maşınların xüsusiyyətlərini çox uzun müddətə qeyd etmək mümkündür, onlar eurofurdan fərqli olaraq çox fərqlidirlər. Bir qayda olaraq, belə maşınlar yalnız Rusiyada yük daşınması üçün, Moskvada və regionda yük daşımaları üçün istifadə olunur, nadir hallarda MDB ölkələrinə yük daşımaları üçün Avropaya belə yük maşınları üçün istifadə edilmir.

On tonluq maşın şəhər və bölgə ətrafında məhsulların çatdırılması üçün çox rahatdır. Onların

köməyi ilə tikinti materialları, avadanlıqlar, tikinti üçün qarışıqlar (torbalarda, paletlərdə) daşıyır, bir çox maşın bir taxta ilə təchiz olunur. Tail liftli maşınlar elektrik vasitəsi olmayan və ya yükləyici olmayan şirkətlər üçün rahatdır.

Bir qayda olaraq, bu tipli avtomobillərin həcmi olduqca qətiyyətlə dağılır, saxlanılan yeganə şey genişliyi - 2,45 m, iki avro paletini 1,2 m + 1,2 m uzunluğunda, uzunluğu və uzunluğu 1,9 m-dən 3.05 m, uzunluğu 5.3 m-dən 10 m-ə qədərdir, bəzən isə 10 ton 12 m uzunluğunda, bu cür maşınlar, məsələn, döşəklər, köpüklər, pambıq və s. və s. Malların hər hansı bir həcmdə 10 tonik çatdırılmasına sifariş vermək üçün operatorumuza müraciət edə bilərsiniz.

Beş tonluq yük maşını əsasən yaxın məsafələrdən yük daşımalarının həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir, onlar anbardan, bir-birindən uzaqlıqdakı dükanlardan, mənzildən mənzilə hərəkət etməklə, meşəlikdən, ofisdən ofisə keçmək üçün çox rahatdırlar. Beş tonluq yük maşınlarından fərqli olaraq, böyük kilometrə və uzun məsafələrə (3-5 min km) külə dönmürlər. Onlar tez-tez fərdi qaydada göndərilirlər.

Çardaqlar, tərəflər, əyilmiş kabinlər, soyuducu kabinlərin ölçüləri çox fərqlidir, əlbəttə standart 6 m x 2.45 m x 2.40 m (L x W x H). 36 kub metr / m - tez-tez bir quyruq lift ilə belə avtomobil, kiçik müştəri şirkətləri üçün çox rahatdır, məsələn, təşkilatda heç bir yükləyici və ya elektrik vasitə olmadıqda, quyruq lifti 2 tona qədər qaldırıla bilər.

Həmçinin, bu maşınlar sərgiyə çatdırmaq üçün əlverişlidir, sərgi avadanlığını azaltmaq/artırmaq üçün. Belə maşınların həcmi 20 kq-dan 60 kubmetrə qədərdir. Xatırladaq ki, hündürlük, uzunluq, eni, kəmərim kimi, 2.45 m-dir, nadir hallarda nəqliyyat vasitəsi kubağını dəyişir, yalnız 2 m-dən 2,45 m-ə qədər dəyişir.

Pnevmatik yanaşmada belə maşınların yeni nəsli, yəni. yastıqlara deyil, bulaqlar yerinə, əvvəllər olduğu kimi deyil, artıq mallar daha rahat şərtlərlə gətirilir. Şəkil beş toner - ZIL və Mercedes-ni göstərir, həmçinin KAMAZ, Maz, Dap, Mans, Volvo, Iveco, Isuzu, Toyota, Mitsubishi və s. Şirkətimiz müştəriyə malların çatdırılması üçün idxal olunan nəqliyyat vasitələri üstün tutur.

Üç tonluq şəhər ətrafında yük daşımaları üçün çox vacibdir və uzun məsafələrdən kənara olmayan yükləri çatdırmaq üçün, şəhərin mərkəzində işləmək üçün əlverişli olan böyük maşınların yolun hər bir hissəsində şəhərin mərkəzində yerləşdirilən qarşıdakı trafiki dağıtmaq çox çətindir. Üç tonlu, sürətli və rahatdır, yolda çox yer tutmur.

Belə maşınların ölçüləri dəyişir: eni 1,8 m-dan 2,4 m, hündürlüyü 1,7 m-dən 2,5 m, uzunluğu isə 3 m-dan 6,5 m-ə qədərdir. Bu cür nəqliyyat vasitələri təmsil edən nəqliyyat vasitələrinin markaları aşağıdakılardır: ZIL (boğa), GAZ (Valdai), Mercedes Sprinter, Volkswagen Crafter, Ford, Iveco, Mitsubishi və s.

Bədən növləri: van, tentə, taxta (açıq), soyuducu, isti qutu, piramidası olan şüşə (şüşə daşınması üçün), bir yük maşını (avtomobilləri evakuasiya etmək üçün). Bundan əlavə, fərdi qaydada, yükləmə və boşaltma üçün nəzərdə tutulan üst tərəfli pərdə divarı ilə üç tonluq bir quyruq lifti ilə üç ton təmin etmək mümkündür.

5.3. AVTOMOBİL YOLU DAŞINMASI MODELİNİN SİMVOL VƏ İŞARƏLƏRİNİ FƏRQLƏNDİRİR

AVTOMOBİL YOLU DAŞINMASI MODELİNİN SİMVOL VƏ İŞARƏLƏRİ

Bütün nəqliyyat vasitələrində məhsulları daşımaqdan qabaq mütləq markalanır. Taraya yığılan yükə fanerdən marka birkası bağlanır, yaxud kağız etiket yapışdırılır. Nəqliyyat yük mal markaları və xüsusi markalar olur. Nəqliyyat markasında daşınan yükün mal-nəqliyyat sənədinin nömrəsi və nəql edilən məhsulları sayı göstərilir. Yük markasında yükü göndərən məntəqənin və yükə göndərəninin adı habelə yükün təyinat yeri və yükə alanın adı yazılır. Mal markasını müəssisənin özü vurur. Burada yükü hazırlayan müəssisənin adı və yükün növü göstərilir. Xüsusi markada yük vurulan və boşaldılan zaman onunla rəftar qaydaları yazılır. Belə markalar xüsusi işarələrdən istifadə edilməklə hazırlanır.

Bütün nəqliyyat markalanması manipulyasiya nişanlarından və yazılardan ibarətdir. Poçt yükləri xüsusi nəqliyyat vasitələri ilə daşıma istisna hal daşıyır.

Manipulyasiya nişanları yükləmə-boşaltma və daşıma zamanı yüklərlə rəftar qaydaları haqqında məlumat verir. Onlar şəkillərin lakonik formasında olurlar. Şəkillərdəki şərti işarələr yüklərin

haqqında məlumat verir. Onlar şəkillərin lakonik formasında olurlar. Şəkillərdəki şərti işarələr yüklərin xüsusiyyətləri haqqında sadə və aydın halda məlumat verir. Bu şərti işarələr yüklərlə düzgün rəftar olunmasının əsas anlayışları haqqında məlumat verir. Əgər şərti işarələr yüklərin xüsusiyyətləri haqqında tam məlumat vermirsə onda xəbərdaredici yazılardan istifadə etmək lazım gəlir. Yüklərin markalanmasında əsasən 23 növ manipulyasiya nişanlarından istifadə olunur.

Qədəhin kölgə formasında şəkli - şərti işarə yükün kövrək və sınma ehtimalının çox olması və onunla ehtiyatlı rəftar olunması haqqında xəbərdarlıq edir.

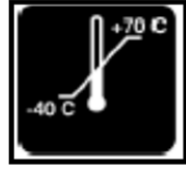
Açıq çətirin üzərinə düşən yağış damcıları formasında şəkil-şərti işarə yüklərin nəmlikdən qorunması qarmağın üzərindən çəkilmiş xəttlər olduqda isə yükləri qarmaqla tutmaz olmaz kimi xəbərdarlıq edir.

İki oxdan ibarət olan simvol paletin vertikal yerləşdirilməsi lazım olduğunu bildirir. BU halda paketləri şaquli istiqamətdə yerləşdirmək lazımdır.

Məhsulların keyfiyyətini qorumaq üçün lazım olan temperaturunu göstərən simvoldur. Termometr şəklinin hər iki tərəfində maksimum və minimum temperatur göstərilir.

Yazıların əsas əlavə və məlumat verici növləri olur. Əsas yazılar məhsulu qəbul edən müəssisənin və çatdırılma məntəqəsinin adı göstərilir.

5.4. AVTOMOBİL YOLU DAŞIMASINDA YÜKLƏMƏ VƏ BOŞALTMA PROSESİNİ TƏŞKİL EDİR

AVTOMOBİL YOLU DAŞIMASINDA YÜKLƏMƏ-BOŞALTMA PROSESİ

Avtomobilin məhsuldarlığının yüksəldilməsi şərtlərindən biri onun yüklənmə və boşaldılması zamanı boşdayanma vaxtının qısaltılmasıdır. Buna görə də çalışmaq lazımdır ki, yükləmə-boşaltma işlərinə sərf edilən vaxt avtomobilin naryadda olması vaxtına nisbətən mümkün qədər az olsun. Avtomobil növbə ərzində kiçik məsafələrə bir neçə dəfə yük aparan halda bu xüsusilə vacibdir. Avtomobilləri mexanizmlərlə yükləyir və boşaldırlar. Yükləmə-boşaltma mexanizmlərini işlətmək mümkün olmayan yerdə əl əməyindən istifadə edilir.

Yüklərin əl ilə yüklənməsi və boşaldılması məhsuldar olmayıb həm də çox vaxt aparır. Yükləri əl ilə yükləyən və boşaldan işçilərin işini yüngülləşdirmək üçün kiçik mexanikləşdirmə vasitələrindən

vasitələrindən istifadə olunur. Domkrat əl talı yükünü özünəboşaldan qaldırıcı arabalar bucurqad və s. belə vasitələrdəndir.

Avtomobilləri yükləmək və boşaltmaq üçün yük məntəqələrində qoyulmuş mexanizmlər stasionar yaxud səyyar olur. Bundan başqa yükləmə-boşaltma mexanizmi bilavasitə avtomobildə də qurula bilər. Belə mexanizm avtomobilin mühərrikindən güc alır. Yükləmə və boşaltma yerlərində qoyulan yükləmə-boşaltma mexanizmləri bilavasitə yükləyici yaxud boşaldıcı mexanizmlərə (Bunker kran elevator tal) və nəqliyici mexanizmlərə (Nasos lentli transportyor) ayrılır. Əgər avtomobil ekskavatorun ilə yüklənirsə onda ekskavator elə qoyulmalıdır ki, yükləmə zamanı onun oxu avtomobilin kabinəsi üzərindən keçməsin. Yükləmə prosesində kabinə və kuzada olmamalıdır. Qabsız yük daşınmasında adi bortlu avtomobillərdən istifadə edildikdə onları çevirici mexanizmlərlə boşaldırlar. Bu məqsədlə avtomobili xüsusi meydançaya sürür və orada bərkidirlər. Avtomobil meydança ilə birlikdə müyyən qədər yana yaxud geriyyəyə əyilir və yük asanlıqla platformadan tökülür. Sürücü avtomobili yükləmək yaxud boşaltmaq üçün müəyyən vəziyyətdə qoymağa da vaxt sərf edir. Həmin vaxt nəqliyyat vasitəsinin tipindən yanaşma yolunun vəziyyətindən avtomobilin manevr etməsi üçün olan meydançanın ölçüsündən asılıdır.

Yükləmə və boşaltma məntəqələrində işıq mənbəyi qoyulması yanaşma yolları saz yükləmə və boşaltma yeri çox olmalıdır. Avtomobilləri yan bortdan, arxa bortdan və çəp vəziyyətdə qoymaqla yükləyib-boşaldırlar. Avtomobilin yan tərəfdən qoyulması yükləmə-boşaltma imkanını azaltdığı üçün az səmərəlidir.

Sürücü avtomobilin tam yüklənməsinə yüklərin düzgün yığılmasına və bərkidilməsinə nəzarət etməli avtomobilə həddindən artıq yük vurulmasına yol verməməlidir. Avtomobilin yük platformasına yük aşağıdakı qaydada yığılmalıdır:

- Qabsız yük kuzada bir bərabərdə yerləşdirilməli bortdan yuxarı qalxmamalıdır. Yüngül yüklər daşınan zaman isə bortlar ucaldılmalıdır;
- Bortdan hündürə qalxan ədədi kiçik qabaritli yüklər möhkəm bağlanmalıdır;
- Ağır yük isə kuzanın qabaq bortu yanına qoyulmalıdır;
- Quru yük doldurulmuş boçkalar(çəlləklər)-dik maye boçkaları isə tıxacı yuxarıda olmaq şərtilə yanüstə qoyulmalıdır;
- Avtomobilin yüklə birlikdə hündürlüyü 3.8 m-dən artıq olmamalıdır;
- Yük kisələrə doldurulmuş olanda və kisələri bir mərtəbə yığmaqla avtomobilin tam yüklənməsi təmin ediləndə kisələrin ağız tərəfi yuxarı yığılmalıdır.
- Kisələri bir neçə mərtəbə yığmaq lazım gələndə ikinci və sonrakı mərtəbələrdə kisələrin ağız tərəfi içəri olmalıdır;

- Yeşiyə boçkaya paçkaya və s. yığılmış yük kuzada elə yığılmalıdır ki avtomobil gedən və dayanan zaman yerindən oynamasın;
- Kərpic altlıq üzərində yox qalaq halında daşınan zaman birinci sıra kərpic kuzanın eni boyunca tili üstə düzmək sonrakı sıraları isə kuzanın uzunluğu boyu yastısına düzmək lazımdır;
- Yeşiyə yığılmış təbəqə şüşə tili üstə saman döşəməyə özü də avtomobil kuzasının uzununu boyunca qoyulmalıdır;
- Uzun ölçülü yükün daha ağır hissəsi kuzaya nisbətən yüngül hissəsi qoşqu üzərinə qoyulmalıdır;
- Giləmeyvə və meyvə ancaq yeşiklərdə yaxud səbətlərdə daşınmalıdır.

Qalama yükləri özü boşaldan avtomobillərdə daşımaq daha sərfəlidir. Çünki belə halda yükü boşaltmaq üçün əlavə mexanizmlər və insan əməyi tələb olunmur.

Yükləmə yaxud boşaltma zamanı avtomobilin boşdayanma vaxtının qısaldılması avtomobilin məhsuldarlığının yüksəldilməsi şərtlərindən biridir. Yükləmə yaxud boşaltma zamanı avtomobilin yaxud avtomobil qatarının boşdayanma müddəti-avtomobilin yükləmə qabiliyyətindən yükləmə-boşaltma işlərinin mexanikləşdirilməsi dərəcəsi və yükün növündən asılı olaraq müəyyən edilir.

Sürücü yükləmə-boşaltma işləri üçün təsdiq edilmiş vaxt normasına əməl olunmasına diqqət yetirməli avtomobilin yükləmə-boşaltma və yükün gəlməsini gözləmə dövründə boşdayanma vaxtının qısaldılması üçün əlindən gələni etməli müəyyən olunmuş normaya əməl edilməyən hallarda növbətçi dispetçərə məlumat verməli və ondan göstəriş almalıdır.

5.5. TƏLƏBƏLƏR ÜÇÜN FƏALİYYƏTLƏR

- Üç qrupa bölünün. Beynəlxalq daşıma şərtləri haqqında digər qruplarla müzakirə edin.
- Avtomobil yolu daşıma modelində istifadə olunan nəqliyyat növləri haqqında təqdimat hazırlayın və qrup şəklində bu haqda məlumatları bölüşdürüb sinifə təqdim edin.
- Avtomobil yolu daşıma modelinin üstünlük və çatışmazlıqları haqqında qruplara bölünərək qrup daxili cədvəllər hazırlayın və təqdim etdikdən sonra müzakirələr aparın.
- Beynəlxalq logistik şirkətlərini araşdırın və onların strategiyalarını öyrənməyə çalışın. Əldə etdiyiniz məlumatları Word sənədində yığın və müəllimə təqdim edin.
- Avtomobil yolu daşıma modelinin tarixi haqqında esse yazın.
- Avtomobil yolu daşıma modelinə aid videoları tapmağa və onlar üzərində müxtəlif quru yolu nəqliyyat növlərinə yükləmə və boşaltma prosesini izah etməyə çalışın.

- Avtomobil yolu ilə daşıma zamanı baş verən qəzaları araşdırın və bu zaman insanlara və ətraf mühitə dəyən ziyan haqqında məruzə edin. Bu ziyanların aradan qaldırılmasına dair öz ideyalarınızı səsləndirin və qrup yoldaşlarınızla müzakirə edib onların fikirlərini öyrənməyə çalışın. Öyrəndiklərinizi məntiqi əsaslandırın.

- Baş verən qəzaların ətraf mühit üçün yaratdığı problemlərin gələcəkdə hansı nəticələrə gətirib çıxaracağını təxmin etməyə çalışın və buna aid bir sənəd hazırlayın.

- Avtomobil yolu daşımada yükləmə və boşaltma prosesini modelləşdirin (rollu oyun).
- Avtomobil yolu ilə beynəlxalq daşımalar zamanı istifadə olunan simvol və işarələri araşdırın və simvolların şəkillərini sinifdə təqdim edin (ağıllı lövhə vasitəsilə).

5.6. QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Aşağıdakı qiymətləndirmə meyarına əsasən qiymətləndirəcəksiniz:

“5.1. Avtomobil yolu daşıma modelinin xüsusiyyətlərini sadalayır.”

1. Avtomobil yolu daşıma modeli anlayışını izah edin.
2. Avtomobil yolu daşıma modelinin xüsusiyyətləri hansılardır?
3. Azərbaycanda avtomobil yolu daşımalarının tarixi haqqında danışın.
4. Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat hüququ anlayışını izah edin.

“5.2. Avtomobil yolu ilə daşıma zamanı üstünlükləri və çatışmazlıqları təsvir edir.”

1. Avtomobil yolu daşıma modelinin üstün cəhətləri hansılardır?
2. Avtomobil yolu daşıma modelinin çatışmayan cəhətləri nələrdir?

“5.3. Avtomobil yolu daşınması modelinin simvol və işarələrini fərqləndirir.”

1. Avtomobil yolu daşımada simvol və işarələrin əhəmiyyəti nədən ibarətdir?
2. Hansı simvol və işarələrdən istifadə edilir?
3. Hansı hallarda məlumatverici yazılardan istifadə edilir?

“5.4. Avtomobil yolu daşımada yükləmə və boşaltma prosesini təşkil edir.”

1. Avtomobil yolu daşımada yükləmə qaydaları hansılardır?
2. Avtomobil yolu daşımada yükləmə və boşaltma prosesi zamanı hansı şərtlərə əməl etmək lazımdır?

3. Avtomobil yolu ilə daşınacaq yükün yüklənmə və boşaldılma prosesini izah edin.
4. Boş dayanma müddəti anlayışı nə deməkdir?
5. Boş dayanma müddəti necə qısaldıla bilər?
6. Boş dayanma müddətinin qısaldılmasının hansı müsbət cəhətləri vardır?

6.1. KOMBİNƏ OLUNMUŞ DAŞIMA MODELİNİ İZAH EDİR

KOMBİNƏ OLUNMUŞ DAŞIMA ANLAYIŞI

Kombinə edilmiş daşıma (combined transport) birdən çox daşıma modelindən istifadə edərək həyata keçirilən daşıma modelidir. Kombinə edilmiş daşıma qapıdan qarıya daşımanın davamlı şəkildə təşkil olunmasında mühüm bir həlldir. Daşıma üçün ideal bir üsul, malları birbaşa tək nəqliyyat növü vasitəsilə göndərəndən alıcıya ötürməkdir. Ancaq beynəlxalq daşımada müştəri tələbi, işin xüsusiyyəti, yük tutumu, coğrafi şərtlər kimi müxtəlif faktorlar səbəbi ilə tək bir daşıma növü və daşıma vasitəsi istifadə edilmir. Müştəridən alınan yükün təyinat nöqtəsinə qədər birdən çox daşıma növü və vasitəsinin istifadə edilməsi ilə həyata keçirilən daşınması daha çox “modellər arası (intermodal)”, “çox modelli (multimodal)” və “kombinə olunmuş daşıma” olaraq qiymətləndirilməkdədir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Şurası (UNCTAD) mövzuyla əlaqədar olaraq aşağıdakı təyin etmələri ortaya qoymuşdur.

Kombinə edilmiş nəqliyyatda üç əsas komponent mövcuddur. bunlar;

- Nəqliyyat vasitələri (gəmilər, yük maşınları, təyyarələr, qatarlar və s.)
- Nəqliyyat terminalları (limanlar, yükləmə və boşaltma vasitələri və s.)
- Nəqliyyat vahidi (konteyner, palet, qoşqu və s.)

Beynəlxalq qarışıq (intermodal) daşımalar

Beynəlxalq qarışıq (intermodal) daşıma anlayışı, onun əsas xüsusiyyətləri, şərtləri və təşkili. Beynəlxalq qarışıq daşıma dedikdə iki dövlət arasında həyata keçirilən, yükəndərmə və təyinat yeri iki müxtəlif ölkə ərazisində olan və vahid daşıma sənədi əsasında operator tərəfindən bir neçə nəqliyyat növünün iştirakı ilə yerinə yetirilən daşıma başa düşülür. Ona intermodal daşıma və ya multimodal daşıma da deyilir. Beynəlxalq qarışıq (intermodal) daşımaların beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi. Bu sahədə beynəlxalq nəqliyyat müqavilələri. Beynəlxalq qarışıq yük daşımaları haqqında BMT Konvensiyası (1980-ci il). Konvensiyanın qəbul edilməsini şərtləndirən başlıca amillər: malların (yüklərin) təyinat yerinə çatdırılması prosedurunun sadələşdirilməsi, nəqliyyat (daşıma) xidməti vasitəsilə beynəlxalq ticarətin inkişaf etdirilməsi. Konvensiyanın əsas məqsədi – “Qarışıq daşıma operatoru” kimi beynəlxalq hüquq institutunun yaradılması.

Beynəlxalq qarışıq (intermodal) daşımalarda operator və onun rolu. Qarışıq daşıma operatorunun hüquqi statusu üç əsas əlamətlə müəyyən edilir: birinci, operator öz adından və ya onun adından hərəkət edən başqa şəxsin vasitəsilə qarışıq daşıma müqaviləsi bağlayan şəxsdir; ikinci, operator qarışıq daşıma müqaviləsinin tərəflərindən biridir; üçüncü, operator qarışıq daşıma müqaviləsinin icra olunması üçün öz üzərinə öhdəlik (məsuliyyət) götürən şəxsdir.

Qarışıq daşıma müqaviləsinə görə, operator beynəlxalq qarışıq daşımanın (intermodal daşımanın)

daşımının) həyata keçirilməsinin təmin edilməsini haqq əvəzində öhdəsinə götürür. Qarışıq daşıma operatoru dedikdə şəxsən öz adından və ya onun adından hərəkət edən başqa şəxsin vasitəsilə qarışıq daşıma müqaviləsi bağlayan, müqavilə tərəfi kimi çıxış edən və müqavilənin icra edilməsi məsuliyyətini öz üzərinə götürən şəxs başa düşülür.

Operatorlar bir neçə qrupa bölünür:

- a) Konteyner operatoru, konvensional operator;
- b) Faktiki operator, müqavilə operatoru;
- c) Daşımanın təşkilində istifadə olunan nəqliyyat vasitələrinin növünə görə operatorlar;
- d) İntermodal xidmət göstərdikləri ərazi baxımından ölkələr üzrə operatorlar, regionlar üzrə operatorlar, ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə operatorlar, ayrı-ayrı nəqliyyat dəhlizləri üzrə operatorlar və s.

Operatorun məsuliyyəti. Operatorun məsuliyyət dövrü yükün daşınma üçün operator tərəfindən qəbul olunduğu andan təhvil verildiyi anadək olan vaxt dövrünü əhatə edir.

Operator iki əsas hala görə mülki-hüquqi məsuliyyət daşıyır:

1. Yükün salamat qalmaması;
2. Yükün təyinat yerinə çatdırılma müddətinin pozulması.

Yığma yüklərin daşınması

Çox zaman kiçik həcmli yüklərin mütəmadi olaraq daşınmasının ən optimal variantı onların yığma yük şəklində daşınmasıdır. Bu məsələ həmçinin yükün kiçik partiyasının birdəfəlik göndərilməsində də optimaldır. Bu tip yüklərin daşınması, bir qayda olaraq, xaricdə kiçik partiyalarla mal alan kiçik və orta biznes sahiblərinə lazımdır.

Belə yüklərin daşınması üçün ayrıca nəqliyyat vasitəsinin istifadəsi məqsədəuyğun deyil. Belə hallarda bir nəqliyyat vasitəsinə və yaxud konteynerə iki və daha çox yük yüklənir. Bu cür daşınma yığma, daşınan yüklər isə yığma yüklər və yaxud qruppaj yüklər adlanır. Yığma yüklərin daşınması zamanı, əsasən, avtomobil nəqliyyatı və həmçinin, konteynerlərlə daşınmadan istifadə olunur.

6.2. KOMBİNƏ OLUNMUŞ DAŞIMANIN ÜSTÜNLÜKLƏRİ VƏ ÇATIŞMAZLIQLARINI TƏSVİR EDİR

KOMBİNƏ OLUNMUŞ DAŞIMANIN ÜSTÜNLÜKLƏRİ

- Kombinə edilmiş daşımanın üstün cəhətlərindən biri coğrafi səbəblərə görə kombinə edilmiş daşımada vaxt itkisinin azaldılması;
- Keyfiyyətli çatdırılma üsulu (yüklərin konteynerlər və ya digər nəqliyyat qabları ilə birləşdirilərək ardıcıl yükləmə və çatdırılma imkanı);

- Nəqliyyat sistemindəki elementlərin optimallaşdırılması;
- Xüsusi yükləmə vasitələrindən və avadanlıqlarından istifadə edərək, nəqliyyat vasitələrinin nəqliyyat müddətində rasionallaşdırılmasının (səmərəli istifadə) təmin edilməsi.

Kombinə edilmiş daşıma əməliyyat müddətinin qısaldılması ilə yanaşı ümumi nəqliyyat xərclərinin azaldılmasına da öz töhfəsini verir. Kombinə edilmiş daşıma, həmçinin klassik köçürmə rejimində fərdi əməliyyat bürokratiyasını azaldır və malların göndəricidən daha az sənədlərlə alıcıya çatdırılmasını təmin edir. Klassik daşıma modeli daha çox əl əməyinə əsaslanarkən, kombinə olunmuş daşıma zamanı yükləmə-boşaltma əməliyyatlarının texnoloji avadanlıqlardan istifadə edilərək həyata keçirilməsi daha az zaman çərçivəsində mümkün olur. Daimi işlək daşımanın kombinə edilmiş daşımanın mühüm elementi halına gəlməsi ilə istənilən yer və zamanda, müntəzəm və vaxtında çatdırılma mümkün olmuşdur. Beləliklə, göndərənlərin istehsalda, alıcıların isə satışda inventarı nəzarət altına almaları və maliyyəni azaltmaları imkanı yaranmışdır. Kombinə edilmiş daşıma, həmçinin, xammal və digər malların tədarükünü sürətləndirir və beləliklə, müəssisələr vaxtında istehsal, müəssisənin maliyyə itkisi, xərclərin azaldılması və müştəriyə vaxtında çatdırılma kimi üstünlükləri təmin edir.

Kombinə olunmuş daşımanın çatışmazlıqları

- Kombinə olunmuş daşımada əşyaların konteynerlər, paletlər və s. ilə birlikdə vahid yük halına salınması tələb olunur. Lakin hər yükün konteyner və paletlərə yığılması səmərəli olmaya bilər. Bu səbəblə vahid yük halına gətirilməmiş malların kombinə olunmuş daşıma modeli ilə daşınması mümkünsüzdür.
- Kombinə olunmuş daşımanın həyata keçirilməsi üçün daşıma vahidlərinin (konteynerlər və ya paletlər) ötürüləcəyi nəql terminalları ilə nəqliyyat vasitələri uyğun olmalıdır. Bu harmonik sistemin yaradılması texnoloji infrastrukturunu tələb edir. Bu infrastrukturun qurulması isə çox yüksək xərçədir.
- Kombinə olunmuş daşımanın digər bir xüsusiyyəti mürəkkəb daşıma sisteminin təşkilidir. Bu mürəkkəb təşkilatı təmin etmək, kombinə daşıma təcrübəsi olan müəssisələr tərəfindən həyata keçirilə bilər.

6.3. BORU XƏTTİ DAŞIMASININ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİ QEYD EDİR

BORU XƏTTİ DAŞIMASI

Boru xətti daşınması - ilə məhlul və qaz kimi məhsullar nəql edilir (neft nəqli, neft məhsulu nəqli və qaz nəqli). Boru nəqlinin inkişafı birbaşa neft və qaz sənayesinin inkişafı ilə bağlıdır. Boru ilə neft və neft məhsulları nəqli tanker daşınmaları ilə yanaşı bu məhsulların orta və uzaq məsafələrə

daşınmasında əsas vasitə hesab edilir. Qaz sənayesinin və qaz nəqlinin inkişafı da elə həmin vəzifəni yerinə yetirməklə bu məhsulların çıxarılması ilə istehlakı arasındakı ərazini (məsafəni) yaxınlaşdırmış olur.

Bu daşıma digər daşıma növlərindən kifayət qədər fərqlənir. Belə ki, boru xətləri yerin üstü və altında salınmaqla yanaşı, suyun altında da çəkilir. Bununla yanaşı boru nəqliyyatı ən ucuz daşıma növlərindən biri hesab olunur. Boru kəmərlərinin inşa edilməsi bir sıra təbii və iqtisadi amillərdən asılıdır. Dünyada boru kəmərlərinin coğrafiyası ilk öncə nəql olunan xammal mənbələrinin və istehlakçıların yerləşməsi əsasında formalaşır. Məhz bu iki mərkəz arasında mövcud olan məkamn relyefi, infrastruktur şəbəkəsinin yerləşmə xüsusiyyətləri, yaşayış məntəqələrinin yerləşməsi, regionun ekoloji vəziyyəti və digər amillər inşa ediləcək boru xətlərinin istiqamətinin müəyyən edilməsində başlıca rol oynayır.

Boru xətti vasitəsi ilə əsasən qaz və maye halında olan məhsullar (əsasən neft, qaz, su, kimyəvi maddələr və s.) nəql edilir. Burada aparıcı yeri karbohidrogen mənşəli xammal tutur. Belə ki, boru nəqliyyatı ilə daşınan xammalın 82%-i neft və qazın payına düşür. Müasir dövrdə transmagistral boru xətləri əhəmiyyətə daha vacib hesab olunur. “Transalyaska”, “Mavi axın”, “Bakı-Tiflis-Ceyhan” və “Urenqoy-Qərbi Avropa” boru kəmərlərini belə magistral xətlərə aid etmək olar. Bu kimi boru xətlərinin uzunluğu 1-5 min km arasında dəyişir. Boru xətlərinin uzunluğuna görə dünyada aparıcı yerləri ABŞ, Rusiya, Çin və Kanada tutur.

Neft və təbii qazla əlaqədar olaraq Azərbaycanda boru kəməri nəqliyyatı xeyli inkişaf etmişdir. Neftin istər respublika daxilində, istərsə də xaricə səmərəli yollarla daşınması boru kəməri nəqliyyatının bütün illərdə inkişaf etdirilməsini tələb edir.

6.4. TƏHLÜKƏLİ MADDƏLƏRİN YÜKLƏNMƏSİ VƏ DAŞINMASI PROSESİNİ İZAH EDİR

TƏHLÜKƏLİ MADDƏ SINIFLƏRİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Təhlükəli mallar öz strukturları, öz xüsusiyyətləri və ya vəziyyəti səbəbindən daşımada insanlara, heyvanlara və ətraf mühitə, ictimaiyyətə, əhəmiyyətli təhlükə yaradan maddə və obyektlərə deyilir. Təhlükəli maddələr; onların kimyəvi tərkibinə (yandırıcı, təzyiqli), formalarını (bərk, maye, qaz) və onların təhlükələrinə (partlayıcı, zəhərli) görə qruplaşdırılır. Hər sinifə aid olan təhlükəli maddələrin təsnifatı üçün hər bir məhsul üçün bir alt sinif nömrəsi, hərflər, identifikasiya nömrəsi (BMT nömrəsi) verilməlidir. Təhlükəli maddə ehtiva edən və daşınan bütün maddələr, eynən digər təhlükəli maddələrlə eyni qaydalara uyğun olaraq yüklənməli və nəql edilməlidir. Təhlükəli maddələr, onların təbiətinə görə, tərkibinə və vəziyyətinə görə diqqətsizlik və qəza nəticəsində ekoloji təhlükəsizliyə, heyvanlara, insanlara və ümumi təhlükəsizliyə zərər vuran maddələr kimi

müəyyən edilir. Təhlükəli maddələr və preparatlar, təhlükəli Maddə Tənzimləməsinin müddəalarına uyğun olaraq normal anbarlama və daşıma şərtlərində, sızma, tökülmə, çirklənmə və buna bənzər üsullarla qablaşdırmadan kənara çıxarılmasına mane olunacaq şəkildə paketləndikdən sonra bazarda yerləşdirilə bilər. Təhlükəli mallar daşındıqda, qapalı şəkildə (toplu daşımadan başqa) nəql edilməlidir. Təhlükəli material paketləri normal şəraitdə istehsal olunmalı və örtülməlidir ki, material sızmasın. Qablar onların strukturlarına və potensiallarına görə müxtəlifdir. Bütün maddələr beynəlxalq normalara uyğun qablaşdırmada olmalıdır.

Təhlükəli maddə daşımalarının ümumi xüsusiyyətləri

Bu gün bir çox sektorda təhlükəli materialların istifadəsi və inkişaf etməkdə olan texnologiya ilə birlikdə artan daşınması fəaliyyətləri nəticəsində təhlükəli yüklərin yerdəyişməsi eyni dərəcədə artmışdır və bunun nəticəsində yaşayan canlılara, ətraf mühitə aradan qaldırıla bilməyən zərərlər dəymiş və illərlə təmizlənmə bilməyən çirklənmə meydana gəlmişdir. İstehsalat və gündəlik həyatı davam etdirmək üçün istifadə olunan maddələrdən əlavə, xüsusilə inkişaf etməkdə olan şəhərlərdə və sənaye obyektlərində yaranan tullantıların yenidən qiymətləndirilməsi, yox edilməsi və ya saxlanılmaq üçün daşınması mövcud daşıma prosesinin əhəmiyyətini də artırmışdır. Buna görə ölkələr təhlükəli malların nəqli ilə bağlı bir sıra hüquqi tədbirlər həyata keçirmişlər. Bu qaydalara uyğun olaraq, quru, dəniz və hava yolları nəqliyyat vasitələrində əməl olunacaq üsullar və qaydalar müəyyənləşdirilmişdir.

Təhlükəli maddələr bütün dünyaya nəql olunur. Bu daşımalar bir çox müxtəlif daşıma modelləri ilə həyata keçirilir. Buna görə də təhlükəli bir maddə quru yolu ilə başlayıb dəmir yolu ilə dəniz limanına daşına və hava yolu ilə oradan başqa bir qitəyə daşına bilər.

Təhlükəli maddələrin yüklənməsi və daşınması prosesi

Partlayıcı, yandırıcı, yanıcı, öz-özünə və tez alışan, zəhərli və radioaktiv maddələr və onların analoqları fiziki və kimyəvi tərkibi və xüsusiyyətləri baxımından təhlükəli maddələr hesab edilir. Təhlükəli maddələrin yüklənmə, boşaltma və daşınması zamanı müvafiq qanunvericiliyin müddəalarını yerinə yetirməklə yanaşı yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün bu maddələri daşımaları sifariş edən və daşıyan aşağıdakı prinsiplərə, prosedurlara və şərtlərə riayət etməlidir.

- Xüsusiyyətlərinə görə təhlükəsiz daşınması üçün tələb olunan şəkildə qablaşdırılır.
- Paketlərin zədələnməməsini təmin etmək üçün, partlayıcı maddələr olan konteynerlərin silkelənməməsi, yuxarıdan atılmaması, yuvarlanmaması, sürüşdürülməməsi üçün lazımlı tədbirlər

görülməlidir.

- Təhlükə yaradacaq şəkildə qabları zərər görən və zədələnən mallar yüklənməməli, əgər hərəkət zamanı zədələnmə olmuşsa zədələnən qablaşdırılmış mallar ayrılmalı və yalnız bu halda daşımaya davam etmək lazımdır.

- Sürücü xəbərdarlıq lövhələrinin taxılması və çıxarılması üçün məsuliyyət daşıyır.

- Partlayıcı, yandırıcı, yanıcı, öz-özünə və tez alışan maddələrin yüklənməsi və boşaldılması zamanı siqaretlər və bənzər maddələr 30 metr məsafədə istehlak edilməməlidir. Kibrit, çaxmaxlar, işıqlandırma qurğuları və bənzəri kimi alov və qığılcım yarada bilən əşyalardan istifadə edilməməlidir və 6 volt dan yuxarı fənərlərlə nəqliyyat vasitələrinə daxil olmaq olmaz.

- Tankerlərdə və ya yanmaq nöqtəsi 61 dərəcə C-yə qədər olan yanıcı maye və yanıcı qazlarda torpaqlama edilir.

- Elektrik avadanlıqları qısa qapanma, və qığılcım meydana gətirməyəcək çəkildə izolyasiya edilməlidir.

- Yanğın və qığılcım törədə biləcək maddələrin yüklənməsi və boşaldılması zamanı diqqətli olmaq lazımdır.

- Yükləmə və boşaltma hallarında sürücülərə və nəqliyyat vasitəsinə malları yükləyən şəxslərə nəqliyyat vasitəsinin yaxınlığında siqaret çəkmək qadağandır.

- Daşınacaq nəqliyyat vasitəsinin yük platforması yüklənmədən əvvəl yoxlanılmalı və təmizlənməlidir.

- Təhlükəli yüklərin daşınmasında nəqliyyat vasitəsinə yüklənmiş bütün yüklərin təhlükəsizliyi üçün uyğun materialdan istifadə edilməlidir. Vasitədə olan yüklər heç bir şəkildə hərəkət etməməlidir.

- Yük təhlükəsizliyini təmin etmək üçün tarım ip, sıxma çubuğu, hava yastıqları, paletlər və sürüşməyən örtüklər istifadə edilməlidir. Təhlükəli maddələr bu köməkçi materialların köməyi ilə nəqliyyat vasitəsinin gövdəsində və ya konteynerdə daşıma zamanı risklərə qarşı qorunmuş olur. Yuxarıda göstərilənlərin xaricində, avtomobilin yük platforması tamamilə dolu olduqda, yükün təhlükəsizliyi təmin edilmiş sayılır.

- Ön və arxa tərəflərinə qırmızı zəmin üzərinə uzunluğu 20 sm, və cizginin qalınlığı 2,5 sm-dan az olmayan ağ rənglə "TƏHLÜKƏLİ MADDƏ" yazısı yazılmalıdır və bundan başqa ön və arxa tərəflərinə asan görülə biləcək şəkildə 30 x 30 sm qırmızı bir parça asılmalıdır. Yanacaq daşıyan nəqliyyat vasitələrində sisternlərin üzərinə daşınana maddənin adı yazılmalıdır.

- Yüklənmə və boşaltma zamanı motorun soyutma məqsədi ilə istifadə olunmaması halında, tamamilə bağlanmalıdır.

- Qaz tüpləri yalnız qoruyucu örtüklərlə nəql edilə bilər və onların ucları vasitənin hərəkət istiqamətində ola bilməz.
- Daşıma vasitəsinə əlavə yük daxil edilməməli və məsul olan işçilərdən başqası daxil olmamalıdır.
- Yükləmə və boşaltma fəaliyyətləri adamların çox olduğu xaricində və müvafiq vaxtda, mühərrik sönlü şəraitdə və zəruri təhlükəsizlik tədbirləri alınmaqla həyata keçirilməlidir.
- Sabit olmayan qaz balonlarının daşıma əməliyyatında da təhlükəsizliyi təmin etmək məqsədi ilə yükləmə zamanı polad sabitleyici qəfəsdən istifadə edilməlidir.

6.5. TƏLƏBƏLƏR ÜÇÜN FƏALİYYƏTLƏR

- Dörd qrupa bölünün. Şəkilləki təhlükəli yükün yığılma prosesini qrupunuzla birgə həyata keçirdin.
- Təhlükəli maddələrin növləri haqqında (növlər göstərilməklə) təqdimat hazırlayın. (İnternet mənbələrindən istifadə edin)
- Təhlükəli maddələrin qəza zamanı insanlara və ətraf mühitə təsiri haqqında esse hazırlayın.
- Tarixdə baş vermiş dəhşətli təhlükəli maddə daşınması zamanı baş verən hadisələr haqqında araşdırma aparın. (Qruplara bölünməklə)
- Təhlükəli maddələrin yüklənməsi zamanı yerləşdirilməsini təmin edən vasitələr haqqında videoçark hazırlayın.
- Təhlükəli maddə daşınmasını təmin edən şirkətlər haqqında araşdırma aparıb, şirkətlər və onların daşdığı maddələrə aid məlumatları cədvəldə qeyd edin.

	Təhlükəli maddə daşıyan şirkətlər	Daşınan təhlükəli maddələr
1		
2		
3		
4		
5		

- Təhlükəli maddə daşıyan müxtəlif növ nəqliyyat vasitələrinə olan tələblər haqqında esse yazın.

6.6. QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Aşağıdakı qiymətləndirmə meyarına əsasən qiymətləndirəcəksiniz:

“6.1. Kombinə olunmuş daşıma modelini izah edir”

1. Kombinə olunmuş daşıma modeli anlayışı nədir?
2. Kombinə olunmuş daşıma modelində hansı nəqliyyat vasitələrindən istifadə olunur?
3. Beynəlxalq qarışıq daşımalar haqqında danışın.
4. Yığma yüklər daşınması haqqında danışın.

“6.2. Kombinə olunmuş daşımanın üstünlükləri və çatışmazlıqlarını təsvir edir”

1. Kombinə olunmuş daşımanın üstünlüklərini sadalayın?
2. Kombinə olunmuş daşımanın çatışmazlıqlarını sadalayın?
3. Kombinə olunmuş daşımanın xüsusiyyətləri haqqında danışın.

“6.3. Boru xətti daşımalarının xüsusiyyətlərini qeyd edir”

1. Boru xətti daşınması anlayışı nədir?
2. Boru xətti daşınması ilə hansı yüklər daşınır?
3. Boru xətti daşımalarının üstün cəhətləri hansılardır?
4. Boru xətti daşımalarının çatışmayan cəhətləri hansılardır?

“6.4. Təhlükəli maddələrin yüklənməsi və daşınması prosesini izah edir”

1. Təhlükəli maddə anlayışı nədir?
2. Təhlükəli maddələrin xüsusiyyətləri hansılardır?
3. Təhlükəli maddələrin daşımalarının hansı xüsusiyyətləri var?
4. Təhlükəli maddələrin yüklənməsi və boşaldılması zamanı hansı şərtlərə əməl edilməlidir?

1. “Yedinaya transportnaya sistema i avtomobilniye perevozki”(L.L. Afanasyev, N.B. Astrovskiy);
2. “Nastavleniye po proizvodstvu polyotov v qrajdanskoj avyaci”;
3. www/vvs-info/ru
4. scbist.com
5. www.1520mm.ru
6. www.nalogi.ru
7. www.naperevoz.ru
8. www.gruzavtoperevozki.ru>osobennosti-avtomobilnyx-...
9. www.studopedia.ru>5-129139-perevozka...
10. www.avtomancar.ru>neww/kak...perevozka...avtotransportom
11. V.S.Kalissy,A.T.Mafnzon,Q.E.Naqula «Avtomobil»
12. www.econom-trans.ru>mor...gruzov...transportom.html
13. www.bp-u.ru>yuridicheskiy...gruzov-vodnym-trans